

ORPHEUS NOSTER

A Károli Gáspár Református Egyetem
történeti és filológiai folyóirata
V. évfolyam (2013), 2. szám

KÖZÉPKOR

Kiadó: KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

Felelős kiadó: SEPSI ENIKŐ, a BTK dékánja

Felelős szerkesztő: FEHÉR BENCE

Szerkesztők: IMREGH MONIKA

FÜLÖP JÓZSEF

KOPECZKY RITA

Német anyanyelvű lektor: SZATMÁRI PETRA

A megjelentetésre szánt kéziratokat, illetve a megrendeléseket a következő címre kérjük küldeni: <orpheusnoster@googlegroups.com>.

Authors should submit manuscripts to the email address <orpheusnoster@googlegroups.com>.

ISSN 2061-456X

Az első borítón:

Reneszánsz oszlopfő Budáról, 1479–90 között (MNM fényképtára K3955, K8484)

A hátsó borítón:

A szoros és a tágas kapu ábrázolása: Máté 7, 13: „Menjetek be a szoros kapun. Mert tágas az a kapu, és széles az az út, amely a veszedelemre visz...”
KÁLVIN *Institutio Christianae religionis* c. művének fedlapján.

Kiadó: Antonius Rebulius, Genf 1561.

A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte,
felelős vezető Kecskeméthy Péter.

A folyóirat online is olvasható a KRE honlapján: < <http://www.kre.hu/portal/index.php/orpheus-noster.html>>.

TARTALOM

BÁNKI ÉVA

Szabadulás az udvartól – A kívülállás metaforái az udvari kultúrában
Bölcs Alfonz költeménye alapján 7

BUBNÓ HEDVIG

Rómaiak vagy barbárok? – Akkultúráció és kultúramegőrzés a barbár államokban,
különös tekintettel az afrikai Vandál Királyságra 15

UHRMAN IVÁN

ΓΕΩΒΙΤΖΑΣ ΠΙΣΤΟΣ ΚΡΑΛΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ 30

VÁRADY ZOLTÁN

Epigráfiai emlékek Mátyás király korából 78

MŰHELY

KISS ESZTER (FORD.)

Szentviktori Richárd: A szemlélődés kegyelméről, I. könyv 104

VASSÁNYI MIKLÓS

Az első normann híradások a grönlandi és északkelet-amerikai bennszülöttekről 109

Veress Dávid (Ford.)

Grænlandinga þáttur. Történet a grönlandiakról 118

RECENZÍÓ

HORVÁTH GERGŐ

Simon József: Létre nyílt lehetőség – Ismeretelmélet és metafizika
Aquinói Szent Tamás és Duns Scotus filozófiájában 132

SZANKA BRIGITTA

Kaiser Sigismund (1368–1437). Zur Herrschaftspraxis eines europäischen Monarchen. Herausgegeben von Karel Hruza und Alexandra Kaar. 136

SZERZŐINK

BÁNKI ÉVA PhD (1966) író, irodalomtörténész, romanista, KRE BTK Magyar Irodalom és Nyelvtudományi Intézet

BUBNÓ HEDVIG PhD (1961), középkortörténész KRE BTK Medievisztika Tanszék

HORVÁTH GERGŐ (1989) filozófus doktorandusz, ELTE

KISS ESZTER (1989) klasszika-filológus, Protestáns Teremtéskutató Kör

SZANKA BRIGITTA (1990) MA-hallgató, KRE BTK Történettudományi Intézet

UHRMAN IVÁN PhD (1961) történész, klasszika-filológus, OR-ZSE Zsidó Művelődéstörténeti Tanszék

VÁRADY ZOLTÁN PhD (1958), közép-és koraújkori történész, epigráfus, KRE BTK Medievisztika Tanszék, MNL Tolna Megyei Levéltára

VASSÁNYI MIKLÓS PhD (1966), filozófus, KRE BTK Szabadbölcseészet

VERESS DÁVID (1990) MA-hallgató, KRE BTK Szabadbölcseészet

BÁNKI ÉVA

Szabadulás az udvartól – A kívülállás metaforái az udvari kultúrában Bölcs Alfonz költeménye alapján

A hispán félszigeten, galego-portugál nyelven létrejött középkori udvari lírát a provanszál költészet is inspirálta. A galego-portugál költők – köztük Bölcs Alfonz király (1221–1284), a félsziget egyik legeredetibb alkotója – átvették a provanszál trubadúrok udvari szerelemre, udvariságra vonatkozó terminológiáját, jellemző fogalompárjait. Az „udvari” (*cortes*) és az „alantas” (*vilan*) magától értetődően meghatározó ellentétpárja az egész udvari kultúrának: eszerint egy költő vagy egy szerelem vagy udvari lehet, vagy parasztos.

Vajon létezik-e olyan érték, amivel szemben ez a megingathatatlan látszó opposíció érvényét veszti? Meddig érdemes udvari lovagnak maradnunk? Vajon az udvari költők szerint hol húzódnak az udvari kultúra és egyáltalán a társadalmi konformizmus határai? Ennek próbálunk egy híres Bölcs Alfonz-vers elemzésével a nyomába eredni.

A *cortezia* és *vilania*, az „udvariság” és „alantasság” szembeállítása végigvonul az első trubadúr, Guilhem de Peiteus költészetén – ráadásul ez az ellentétpár nemcsak az udvari dalokban jelenik meg, hanem a trágár *companho*-versekben is.¹ A szerelmi öröm mégis hatalmasabb, mint az udvarit az alantastól elválasztó határvonal, hiszen a *joy* (az öröm) képes az alantast felemelni, az udvari embert pedig lealacsonyítani.² A másik ilyen kozmikus érték Guilhem költészetében az Örökkévaló. A halál pillanata az udvari értékek érvényességének határát is jelzi.³

De vajon itt, evilágon képesek vagyunk-e önmagunkat az *udvari–nem-udvari* értékek mentén meghatározni? Mindenki besorolható valahova, de ezek a lényegében szociális kategóriák, a *cortes-vilan* (udvari-alantas), az *estranhs-privatz* (idegen-barát) képesek-e lefedni a személyiség egészét? Meg tudjuk-e mondani, kik

¹ „E tenhatz lo per vilan qui no-l enten, / qu’ins en son cor voluntiers non l’apren: / greu partir si fai d’amor qui la troba a talen”, vagyis „tartsátok parasztnak, aki nem érti, / vagy aki nem tanulja meg szívesen, / nehezen válik meg a szerelemtől, aki azt kedvére valónak tartja” (Guilhem de Peiteus: *Companho*, farai un vers qu’er covinen II. vsz.) in: Nicolo Pasero: *Guglielmo IX d’ Aquitania: Poesie*. Modena, 1973, 16.

² „E-l plus cortes vilanejar, / E-l totz vilas encortezir”, vagyis „az udvari ember lealacsonyodik, / az alantas ember (paraszt) megnemesedik” (Guilhem de Peiteus: *Molt jauzions mi prenc en amar*, 29–30. sor) in: Pasero, 221.

³ pl. „De proez’e de joven fui, / Mais ara partem ambedu...” vagyis „az erény és az ifjúságé voltam, / de most megválok mindkettőtől...” (Guilhem de Peiteus: *Pos de chantar m’es pres talenz*. Pasero, 276–280.)

vagyunk? Guilhem híres nonszenszversének (*Farai un vers de dreit nien*, „Verset írok semmiről”) tanúsága szerint aligha.

Különös sajátsága lehetett az udvari kultúrának, hogy már a kezdetek kezdetén képes volt belátni saját érvényének határait. A majd másfél évszázaddal Guilhem de Peiteus után alkotó Bölcs Alfonz király az *egész* lovagi-udvari kultúrát utasítja el, mégpedig anélkül, hogy hagyományos módon azonosítaná magát a *vilaniával*, az alantassággal vagy póriassággal.

Alfonz költészetében teljesen átértékelődnek az udvari kultúrában megszokott, eredetileg szociológiai státuszt jelentő kategóriák. Sokat elemzett, rejtélyes, nagy versében, a *Nem tetszik nekem* kezdetű költeményben, (a *Non me posso pagar tanto*-ban – ezután így, vagy rövidítve, *Non me posso*-ként hivatkozunk rá) a lovagival, udvarival nem is a paraszt vagy parasztos (*vilan*) kerül ellentétbe, hanem a tengerészélet és az ezzel az életformával sugallt szabadság, kegyesség és egyszerűség.

A *Non me posso*-ban a lovagi élet agresszív, férfias, fenyegető, már-már szadista jellege hangsúlyozódik: az éjszakai őrjáratok, a szúrás (*lançar a tavolado*), a csípés, a skorpiók állandó jelenlétével implikált testi-lelki fenyegetettség.⁴ Az *alacran*, a skorpió mindegyik versszakban megjelenik, a skorpió mérge készleten folytonos menekülésre a költőit ént.⁵ A madárének (*canto das aves*) említése révén a szerelem *ideje*, a tavasz alakul át a kísértés *helyévé*, ahonnan a költői én hajón menekülne (hiszen az első stófa kétféleképp utal a kísértésre: tavaszt, időbeliséget jelölő madárénekként, és utána az ördög helyeként, mezőként, szárazföldként, „evilágként”). A versben azonban nemcsak a madárének és a tavasz idézi fel az udvari szerelmet: a skorpió-mérget (*poçon*) is a (szerelmi) bájitalra⁶ emlékeztet.

Az ezzel szembeállított tengerészéletet viszont nagyon nehéz valamilyen ténylegesen létező életformához kötni. A „magányos tengerészben”, aki járva a kikötőket, olajat és lisztet árul, láthatunk bibliai (újszövetségi) utalást vagy az Apollonius-re gény nyomát⁷ is. Mindez azonban nem magyarázza meg a vers rejtélyes 36. sorát, miszerint a költői én már tengerész volt egyszer (*ca eu foi já marinheiro*). A „kezdetekhez” való visszatérés vágyában persze láthatjuk a provanszál *joven* (fiatalság) kultuszát is. De a „tengeri élet” kétszeresen is kivezet az udvari időből, hiszen a felnőttkor és tavasz *előtti* időt idézi meg. A költemény időszemlélete alapján hajdan

⁴ A költemény részletes elemzését ld.: Bánki Éva: „O Rei e o Escorpiã. Afonso o Sábio: Non me posso pagar tanto”. In: *A Piè del Vero. Studi in onore di Géza Sallay*. Szerk.: Giampaolo Salvi – Takács József. Bp., Ibisz Könyvkiadó. 2001. 37–50.

⁵ A skorpió – mint a fent idézett verselemzésben bizonyítottam – átütő erejű, a lovagi kultúra teljes átértelmezésére alkalmas jelkép, spirituális, katonai és szexuális jelentésű motívum. Az *escorpion* az ófranciában a katapult, vagyis egy hadieszköz neve. Az Ószövetségben és a Jelenések könyvében a skorpió elátkozottságot, romlást jelent, míg az asztrológiában a nemi szervek és az érzékiség szimbóluma.

⁶ Ez portugálul ma is „poção mágica”.

⁷ Camilo Flores Varela: „Malheurs royaux et bonheur bourgeois. A propos d’une chanson d’Alphonse le Sage Verba (15). 1988. 351–359.

„tengerészek” voltunk, aztán felnőttként, köpenyes-lándzsás férfiként vágyódunk vissza a tengerre.

A vers leghíresebb elemzői (M. Rodriguez Lapa, Frede Jensen, Peter Dronke⁸) nem véletlenül emelik ki a *Non me posso pagar tanto* modern költészetéhez való hasonlóságát. Bölcs Alfonz verse amúgy egyedülálló ritkaság a galego-portugál költészetben: se a versformára, se erre a különös időszembesítésre, se a költeményt szervező skorpiómotívumra nem találunk példát a galego-portugál lírában. És nemcsak a galego-portugál lírában, hanem az egész trubadúrköltészetben sem. A lovagi és a szerelmi értékek elutasítása persze megjelenhet a provanszál panaszdalokban – de minden valós alternatíva nélkül. Az „új földek” iránti vágyakozásra találunk példát a portugál Dénes királynál (Dom Dinis, 1261–1325), de meglehetősen homályosan.⁹

A tenger iránti édes-fájdalmas vágyódásra, a tengerrel összefonódó *coitára* (édesbús bánatra) azonban sok-sok példát találunk a galego-portugál női dalokban, ahogy a *cantiga de amor*okban is, pl. Martin Codax (13. sz. közepe – 14. sz. eleje), Pai Gomes Charinho (1225 k. – 1295) is. A *coitát* tekinthetjük az *amor de lonb-* (azaz a „távoli szerelem”) motívum galego-portugál változatának, amely a tengerhez szorosan tapadva a szerelmi vágyakozás komplexitását hivatott kifejezni.¹⁰ De épp egy ilyen, az udvari kultúrához oly szorosan kötődő motívum meghatározó jelenléte kérdőjelezheti meg azt, hogy a női dalokat, a *cantiga de amigo*kat mennyiben tarthatjuk populárisnak, ellen-udvarinak, ősinek, mágikusnak...? Egyáltalán létezhetett volna-e (ebben a formában) a *cantiga de amigo*-hagyomány udvari kultúra nélkül? Nem lenne helyesebb ezt a fajta hagyományt az udvari kultúra sajátos oppozíciójának (is) tekinteni?

Nem belebonyolódva a női dalok eredetének kérdésébe, kétségtelen, hogy a *cantiga de amigo*, a női dal és a hozzá köthető metaforika amolyan provanszállelenez oppozícióként is megjelenhet – olykor már nyelvi vagy akár nemzeti oppozíciót sejtetve. Gondoljunk csak Dénes király híres programversére („*Proençaes soen mui ben trobar*”, magyarul talán: „A provanszálók szépen énekelnek” vagy „Jó költők a provanszálók”)! És bár Dénes *coitát*, bánatot ünneplő költeménye nem női dal, azért leszögezhetjük, hogy a provanszál típusú szerelemfelfogás „meghaladását” célzó motívumok, a *coita* vagy a szerelmi érzés határtalanságát kifejező *mar* (tenger) a női dalokra jellemzőbbek. Talán éppen a provanszál típusú udvari szerelem szűkösen érzett fogalmi keretei „tartották életben” galego-portugál nyelvterületen ezt a nőköltészetet.

⁸ Ld. még Bánki Éva: „O Rei e o Esporpião...”, 47.

⁹ „... quer’eu ja leixá-lo trobar / e quero-me desamparar d’amor, / e quer’ir alguma terra buscar...”, vagyis „el akarom hagyni a költészetet, / és el akarok búcsúzni a szerelemtől, / és új földet akarok keresni” (Dom Dinis: *Oimais quer’eu ja leixá-lo trobar*, 1–4. sor, in José Joaquim Nunes: *Cantigas d’amor dos trovadores galego-portugueses*. Lisboa, 1972. XXIX.)

¹⁰ Mercedes Brea: „Coita do mar, coita de amor”. In: *Homenaxe ó profesor Xesus Alonso Montero*. Santiago de Compostela. 1999. II. 235–248.

Bölcs Alfonz viszont – tudomásunk szerint – sohasem kísérletezett női megszólalásmóddal, és soha nem vágyódott különösebben a *coita* (bánat, szerelmi fájdalom) édesbús kínjaira. Ő, a *Cantigas da Santa Maria*, a *Szűzmária-énekek* szerzője másképp érzékelteti az udvari szerelem behatároltságát.

Az egész alfonziánus lovagi szerelmet, az örökös szorongást, gyötrő fenyegetettséget, és ennek a *Non me posso pagar tanto*-ban megjelenő képviségét, az egyéni sérelmekre utaló sebeket, mérgeket, szúrásokat, csípéseket) könnyű egybevetni az udvari szerelem – Slavoj Žižek feltételezte¹¹ – mazochista kódjával.¹² A költő én skorpió előli menekülését láthatjuk amolyan lázadásnak is – lázadásnak a mazochizmus mint erotikus diszpozíció ellen. Hiszen a *Non me posso*-ban a fájdalom okozására és elviselésére való képesség annak a lovagi-udvari kultúrának a része, amely magát az udvari szerelmet is megteremtette: *amor* és *armas*, (szerelem és háború) szétválaszthatatlan a költeményben.

A *Non me posso pagar tanto*t nemcsak a világi költészet inspirálójaként fellépő ördög, a *demo*, hanem számos más motívumegyezés is köti a Mária-dalokhoz, különösen a 300. *cantiga*hoz.¹³ Magától értetődően, hisz épp a Mária-imádat az, amely segít az udvari szerelem „mazochista karakterét” kiküszöbölni! A Szűz nem hallgató, nem részvétlen, nem távolságtartó hölgy, Isten Anyja mindig meghallgatja a trubadúrt: betegségéből meggyógyítja, bajában a segítségére siet. Ily módon Alfonz király, Szűz Mária *trubadúrja* az udvari kultúrán belül egy sajátos szabadságot valósít meg: mintha visszatérne egy archaikusabb kereszténységhez – de mindezt udvari emberként, *trubadúrként* teszi.

Mindezek ismeretében nevezhetjük-e a *Non me posso pagar tanto*-t vallásos versnek? Tekinthezhetjük-e vajon a „tengerészéletet” a spirituális megújulás szimbólumának? Bár a versben vannak a vallásos lírára emlékeztető motívumok, és a költeményben kifejeződő szorongás mértékét sem szeretném lekicsinyelni, mégis azt hiszem, hogy a tengerparti falvakban élelmiszer-kiskereskedelmet folytató király alakja inkább humoros vagy bizarr, mint felemelő. És mi okunk lenne azt hinni, hogy a költemény középkori befogadóinak nem volt humorérzékük? Hiszen a költő nem az életformaváltás pátoszát, hanem a tengerész-kereskedő élet békés kisszerűségét hangsúlyozza.

Ezek a humoros elemek a *Non me posso*t a gúnydalokhoz, a *cantiga de maldizere*khöz is kapcsolják. Ám ezek a bizarr elemek nem jelentik azt, hogy az „átöltözés”, a tudatos életformaváltás, a „királyi gúnya” félredobása ne kaphatna spirituális jelentőséget a kor vallásos gondolkodásában. A 13. század dinasztikus női szentjei – köz-

¹¹ Slavoj Žižek: „Lovagi szerelem és síró játék”. In: *Magyar Lettre International*. No. 25. 1997. 51–55. („From Courtly Love to The Crying Game”. In *New Left Review*. 1993.)

¹² Magyarországon Urbán Bálint alkalmazta ezt a teóriát nem konkrétan az Alfonz-vers, hanem általában a *cantiga de amorok* értelmezésére. (Ld. az ELTE BTK Galego Központja által meghirdetett Galego-versenyre benyújtott pályamunkáját.)

¹³ Valeria Bertolucci Pizzorusso: „Alcuni sondaggi per l'integrazione del discorso critico su Alfonso X poeta”. In: *Morfologie del testo medievale*. Il Molino. Bologna. 1989. 97–98.

tük sok, az Ibériai-félszigeten különösen népszerű Árpád-házi királylány – vallásos pátozzsal „öltöztek át”, valósítottak meg (sok esetben az udvari kultúrán belül, az „udvar közepén”) radikális életformaváltást – sokszor „átöltözés” segítségével pel-lengerre állítva a lovagi kultúra felszínességét, istentelenségét, hedonizmusát.¹⁴ És a „szent királynők” mindeközben átveszik az „alantas” társadalmi osztályok szoká-sait: saját kezűleg fonnak gyapjút, osztanak kenyeret, végeznek nehéz házimunkát, „királyi díszek” helyett szőrcsuhát vagy ócska köpenyt öltve magukra. Az *önként* választott *vilania* (alantasság) segít megőrizni a lelki integritást. Bár Alfonz király versében nem tűnik túlzottan felemelőnek a kereskedőélet, de a lovagi élet kínjaival szemben mégis ez kínál valós alternatívát.

És ezzel nincs egyedül. A 13. század nemcsak a trubadúrok, a lovagkirályok, ha-nem Szent Lajos és a női szentség korszerű fogalmát megalkotó (és felnőtt életét az udvari kultúra egyik németországi központjában leélő) Árpád-házi Szt. Erzsébet évszázada is. Az archaikus(nak tűnő) viselkedésminták feltámasztásának 13. szá-zadi divatja, a szentségfogalom ártértekelődése, a dinasztikus szentkultusz korabeli megerősödése¹⁵ a „skorpióknak”, az udvari kultúra feszültségeinek, belső ellentéte-inek is köszönhető.

Bölcs Alfonz költeménye Rodrigues Lapa szövegkiadása alapján:

Non me posso pagar tanto
do canto
das aves nem de seu som
nem d'amor nem de missom
5 nem d'armas – ca hei espanto
por quanto
mui perigosas som
– come d'um bom galeom
que mi alongue mui'aginha
10 deste demo da campinha,
u os alacrães som;
ca dentro, no coração,
senti deles a espinha.
E juro par Deus lo santo
15 que manto
não tragerei, nem granhom,
nem terrei d'amor razom,

¹⁴ Magdeburgi Mechtild a következőképp méltatja Szent Erzsébetet: „*Elyzabeth die ist und sie was ein botte, den ich gesant habe ze den vnseligen vrowen, die in den burgen sassen, mit der unkuscheit also sere durflossen und mit dem homuote also sere vberzogen und mit der italkeit also stete vmbewangen, das si nach rehte in dc abgrunde solten sin gegangen...*” (Idézi Klaniczay Tibor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Bp. Balassi. 2000. 202.)

¹⁵ Ezt talán Kelet-Közép-Európa nyugati kultúrához való hozzájárulásának is tekinthetjük.

nem d'armas, porque quebranto
e chanto
20 vem delas tod'a sazom;
mais tragerei um dornom,
e irei pela marinha
vendend'azeite e farinha,
e fugirei do poçom
25 do alacrã, ca eu nom
lhi sei outra meezinha.
Nem de lançar a tavalado
pagado
nom são, se Deus m'ampar,
30 adés, nem de bafordar;
e andar de noute armado,
sem grado
o faço, e a roldar;
ca mais me pago do mar
35 que de seer cavaleiro;
ca eu foi já marinheiro
e quero-m'oimais guardar
do alacrã, e tornar
ao que me foi primeiro.
40 E direi-vos um recado:
pecado
nunca me pod'enganar
que me faça já falar
em armas, ca nom m'é dado
45 – doado
m'é de as eu razõar,
poilas nom hei a provar;
ante quer'andar sinlheiro
e ir come mercadeiro
50 algũa terra buscar
u me non possam culpar
alacrã negro nem veiro.

A költemény magyar fordítása:

Nem szeretem

Nem szeretem a madár
dalát,

nem tetszik a hangja sem,
nem kell becsvágy, szerelem,
nem szeretem a csatát,
halált
súg nekem a félelem –
mint gálya a tengeren,
mi elhagyva e földet,
megment engem, elszöktet
a skorpió-fertelem
elől, hisz a szívemen
ejtett sebek megölnek.

Nem fedí vállam palást,
szakállt
sem viselek, szerelem,
harc, mindkettőt megvetem,
napjaim úgy szövök át,
a gyászt
oltva belém, életem
könnybe fojtják, megteszem
magam kereskedőnek,
lisztjét, borát e földnek
és szívem messze viszem,
mert a skorpió-sebem felett
gyógyír nem győzhet.

A bajvívást, Istenem,
sosem
szerettem, nem kívánok
kopját törni, s nem vágyok
örködni fegyveresen,
nekem
a tenger ad új álmot,
hagyom a lovagságot,
mert míg tengerész voltam,
oly boldogan hajóztam,
most csak skorpiót látok,
s hogy meg ne mérgezzem az átok,
lennék ismét, mi voltam.

Nem szól bűnről énekem,
nekem

nem mondhat hazugságot
a bűn, és álnokságot
fegyverekről senki sem
(hiszen
fegyvert én nem használok),
inkább, mint a kalmárok,
hajómmal a habokban
szállnék, hogy a távolban
találjak egy világot,
hol skorpiót nem látok,
s nem bukom porba holtan.

(M. József Karcsa fordítása)

Résumé

Détachement de la cour: métaphores de la désunion dans la culture courtoise sur la base d'un poème d'Alphonse le Sage

Le courtois et le vilain (vilan) forment un antagonisme définitionnel de la culture courtoise et en général de la poésie du fin amor. Mais existe-t-il une valeur qui déconfit cette opposition d'apparence inébranlable? Dès les débuts, la culture courtoise avait certainement cette particularité de reconnaître ses propres limites. Alphonse le Sage, qui écrit un siècle et demi après Guillaume de Poitiers, renie toute la culture chevaleresque, sans toutefois s'identifier à la vilania, à la condition des vilains. Le poème d'Alphonse le Sage est un véritable hapax dans la poésie galégo-portugaise: ni la forme, ni le contraste des champs temporels, ni le motif du scorpion qui donne le squelette du texte n'a d'autres exemples dans la lyrique galégo-portugaise. Et non seulement dans la lyrique galégo-portugaise, mais en général dans la poésie des troubadours. Dans le poème du roi Alphonse, la vie du marchand ne semble pas trop élevée, elle présente toutefois une alternative réelle vis-à-vis les peines de la vie chevaleresque.

BUBNÓ HEDVIG

Rómaiak vagy barbárok? Akkultúráció és kultúramegőrzés a barbár államokban, különös tekintettel az afrikai Vandál Királyságra

Az utóbbi évtizedekben hangsúlyossá vált a történeti korszakhatárok kutatása, gondolhatunk itt akár a késői középkor és kora újkor közötti átmenet kérdéseire, és hasonlóan előtérbe került a késő antikvitás és kora középkor fordulópontjainak feltérképezése is. Ez a szakterület elsősorban Peter Brown és tanítványainak a munkássága révén került a tudományos érdeklődés homlokterébe.¹ Ebben a kutatási irányba illeszkedik a nemrégiben lezajlott nemzetközi *Transformation of the Roman World* című kutatási program, illetve az ennek eredményeként megjelent, hasonló című könyvsorozat.² Olyan kutatók neve fémjelezte ezt a programot, mint Ian Wood (Leeds), Walter Pohl (Bécs), Chris Wickham (Oxford), Evangelos Chrysos (Ciprus). A bécsi középkorkutató központhoz (Institut für Mittelalterforschung) kötődő *Forschungen zur Geschichte des Mittelalters* sorozata ugyancsak számos újabb kötetet publikált a kora középkori etnikumok identitási kérdései kapcsán.³ Ebben a vonulatba illeszkedik az a tematikus kötet is, amely a vandálokra vonatkozó legfrissebb publikációkat tartalmazza.⁴ Tanulmányom célja annak bemutatása, hogy a nyugatrómai birodalom területén az 5–6. században létrejött barbár királyságok uralkodói a romanizált arisztokrata- vagy hivatalnokréteggel és a germán elittel karöltve miként törekedtek a római kultúra megtartására és továbbvitelére. A korabeli forrásokra és az újabb szakirodalomra támaszkodva, néhány jellemző példa alapján kívánom ennek az együttműködésnek a kulturális vonulatait bemutatni. Részletesebben kitérek a Vandál Királyságra, amelynek megítélése – köszönhetően az új, elsősorban régészeti feltárásoknak – még a szakirodalomban is folyamatosan változik, a köztudatban pedig sokszor negatív felhangokkal terhelt.

¹ BROWN, Peter: *The World of Late Antiquity: from Marcus Aurelius to Muhammad*, London, Thames and Hudson, 1971., BROWN, Peter: *The Making of Late Antiquity*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1993.

² www.brill.com/publications/transformation-roman-world (2013-09-06.)

³ www.oeaw.ac.at/imafo/publikationen/baende-des-instituts (2013-09-06.)

⁴ *Das Reich der Vandalen und seine (Vor-)Geschichten*. Szerk.: Guido M. BERNDT és Roland STEINACHER. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Bécs, 2008. (A továbbiakban: *Das Reich der Vandalen*)

A kulturális átítatódás jelei a barbár királyságokban

A Mediterráneum déli területein a nyugatrómai birodalom hanyatlásával, majd bukásával párhuzamosan nem szűnt meg a kulturális folytonosság, köszönhetően a nagyszámú romanizált lakosság szinte változatlan életvitelének, amit az intézményi és jogrendszer továbbélése biztosított, és amihez nagyban hozzájárult az a tény, hogy ezeken a területeken a germán hódítók számszerű kisebbségben voltak.⁵ A birodalom területén többé-kevésbé már berendezkedett barbár fejedelmek keresték a római kultúrával való kapcsolatot. Cselekedeteikkel és szavaikkal is sokszor juttatták kifejezésre Róma vagy Bizánc iránti csodálatukat. Ennek egyik korai megnyilvánulását jegyezte le Jordanes, a 6. századi történétíró Athanarich gót vezérrel, aki mikor Theodosius császárral (379–395) az addig csak hírből ismert Konstantinápolyban tárgyalt (381), a várost megpillantva így szól: „Kétségtelen, hogy a császár földi isten, s bárki, aki kezét emel rá, az meglakol érte.”⁶

A barbárok Róma iránti respektusát mutatja, hogy a titulusokat vagy intézményeket római minta szerint használták,⁷ a birodalommal létrejött békekötések mellé szívesen vették a tiszteletbeli római címeket, nem szándékoztak a császár helyébe lépni, pusztán örökösnek vagy *restitutornak* tüntették föl magukat,⁸ de hódítói fölnyüket kis udvaruk római vagy bizánci módú fényessé tételével kívánták kifejezésre juttatni. Praktikus célból is igyekeztek odavonzani a rétorokat, jogászokat, költőket. A burgundi vagy nyugati gót jogkönyvek szerkesztői rómaiak voltak. Ők írták az ediktumokat, ők leveleztek a császárokkal. Már Attila hun király szolgálatában is jobbára görög vagy római származású főemberek álltak.⁹

I. Theoderich keleti gót király (471–526) túszként nevelkedett Bizáncban, Zénón császár (474–475 és 476–491) *magister militum* má és *patricius* sá nevezte ki, majd adoptálta (474). A császári udvarban töltött tíz év egész életére kihatott. A két nép békés együttműködéséről álmódott, s ebben uralkodásának idején olyan neves arisztokrata rómaiak erősítették őt, mint Symmachus, vagy veje, Boëthius, a tragikus sorsú filozófus, és Cassiodorus, a szenátori családból származó miniszter.¹⁰ Célja elérését csak Belisarius és Narses csapásai hiúsították meg Justinianus restaurációs törekvései idején. I. Theoderich a római császárok örököseként lépett föl, magát *Romanus princeps* nek nevezte, mint római polgár fölvette a Flavius nevet,¹¹ udvartartásában a bizánci mintát követte. 500-ban Rómában tett látogatásának

⁵ DAWSON, Christopher: *La religión y el origen de la cultura occidental*. Encuentro, Madrid, 2010. 37.

⁶ Jordanes: *Getica. A gótok eredete és tettei*. Közreadja Kiss Magdolna. L'Harmattan, 2004. XXVIII. 143.

⁷ Cameron, Averil: *The Mediterranean World in Late Antiquity, AD 395–600*. Routledge, London-New York 1994. 130.

⁸ Sz. JÓNÁS Ilona: *Barbár királyok*. Kossuth, 1994. 14. (A továbbiakban: JÓNÁS: *Barbár királyok*)

⁹ Több név szerint is ismert közülük: Onegesios, Skottas, Orestes Itáliából, Constantiolus és Rusticus Pannoniából. Vö.: JÓNÁS: *Barbár királyok*, 23.

¹⁰ Cassiodorus még Theodahad (534–536) és Witiges (536–540) alatt is szolgált a gót uralkodókat, csak 537-ben vonult vissza birtokára (Scyllaciae), ahol megalapította a híres Vivariumot.

¹¹ JÓNÁS: *Barbár királyok*, 32.

célja is az volt, hogy meggyőzze a rómaiakat jó szándékáról.¹² Dicsőítette a szenátust és a népet, és nagy tisztelettel beszélt velük. *Vestis regiát*, császári bíbort öltött, ravennai udvarában aztán a római ceremóniák germán elemekkel keveredtek. Itt született meg az a tipikus középkori udvar, amit a későbbi *chanson de geste*-ekből, az Artúr-mondákból, a Beowulfból vagy a Nibelung-énekekből ismerünk.¹³ Cassiodorus leírja a királyi asztal (*mensa regalis*) komplikált előkészületeit. Az uralkodó körül gót harcosok, római nemesek, nagyszámú szolgáló, zenészek, mímusok és énekesek helyezkednek el.¹⁴ Udvara mégis különbözött mind a hanyatló császári udvar sokszor orgiáktól sem mentes légkörétől, mind pedig a germán mulatozás világától. Theoderich ideálja már nem a germán törzsfő volt, a fegyverek dicsősége átadta helyét a rend és az igazság dicsőségének, a *civilitas*nak. Thrasamund vandál uralkodóhoz intézett leveléből tudjuk, hogy az „igazság szeretete nevében” visszaküldte azokat az ajándékokat, melyeket a vandál király bocsánatkérése megerősítésekképpen mellékel, hogy semmiképpen se tűnjék megvesztegetésnek.¹⁵ Cassiodorus is az igazság és jog elve szerinti uralkodónak tekintette.¹⁶ Theoderich példaként szolgált az Alpokon túli barbár uralkodók számára, így elsődleges jelentőségű volt az antik hagyomány kontinuitásában.

A császári hagyomány uralkodói aspektusait szívesen utánzó és a klasszikus műveltséggel egyre inkább átítatódó új államokban érvényesült az a tendencia is, hogy a császárokéhoz hasonlóan udvari irodalmat hozzanak létre vagy támogassanak. Az új udvari eszmény kialakításában a germán hagyomány szerepe fokozatosan elhalványult, és a barbár haj- és ruhaviseletek is átadták helyüket a római vagy bizánci mód szerinti öltözeteknek.¹⁷

Venantius Fortunatus, a 6. századi római költő, mielőtt Siegebert meroving király udvari költője lett, megörökítette azt a germán udvari idillt, melyet utazásai során tapasztalt.

Fortunatus Szent Mártonnak tulajdonított csodás szemgyógyulása következtében a szent kultuszának lelkes hívéül szegődött,¹⁸ és ravennai tanulmányai befejeztével sírjának meglátogatására indult. Az Alpokon átkelve, bármerre is haladt a barbárok földjén, befogadták mint germán „bárdot”, s a törzsfők lakomáikon ének-

¹² Theoderich udvarát Ravennában vagy Veronában tartotta, Rómában csak ekkor egyszer járt, amikor is nagy ünnepségeket rendezett. Vö.: JÓNÁS: Barbár királyok, 32.

¹³ A Nibelung-énekek történeti magját a wormsburgund királyságot megsemmisítő, Aetiusszal szövetségben a burgundok ellen harcoló Attila és a germánok harca adta. JÓNÁS: *Barbár királyok*, 18.

¹⁴ Cassiodorus: *Variae*, XII.17. In: MGH (ed. MOMMSEN), *Auctores antiquissimi* (AA) XII. 1–385.

¹⁵ „...ut et ipsi intellegatis causam per iustitiam fuisse motam, quam nulla potuit finire venalitas, fecimus utrique regalia...” Cass. *Variae*, V. 44. Az eset előzménye, hogy Thrasamund, aki a sógora volt, segítséget nyújtott ellenségének, Gesalichnak, II. Alarich természetes fiának.

¹⁶ BEZZOLA, Reto R.: *Les origines et la formation de la littérature courtoise en Occident (500-1200). Première partie: La tradition impériale de la fin de l'antiquité au XIe siècle*. Honoré Champion, Paris, 1958. 14.

¹⁷ BEZZOLA, 34.

¹⁸ Egyik fő műve Szent Márton életrajza: *Vita Sancti Martini*. In: MGH (ed. VOLLMER), AA. IV/1. 293–370.

mondóként alkalmazták. Leírása szerint a jelenlévők ilyenkor a földön ülve, hárfaszó mellett, furcsa hangzású dalokat énekelve egymás egészségére ittak, egészen a részegségig. „Ha nem akartam megbolondulni köztük, azt kellett tennem, amit ők. Szerencsére nem haltam meg, ésszerűen csak azt tehettem, hogy alkalmazkodtam hozzájuk. Áthágva a költészet minden szabályát, magam is énekeltem velük barbár dalaikat, mint egy új Orpheusz, akinek műzsája mámorosan tévelygett Germánia erdejében, és ittam, és részegen távoztam, mint egy bacchánsnő.”¹⁹

Ahogy Orpheus dalával megbabonázta a vadállatokat, az új Orpheus úgy szelídíti meg énekével a barbár népeket. Az „új Orpheus” gondolata toposszá vált már az első keresztény századoktól kezdve. Alexandriai Kelemen szerint az Úr Krisztusban, az új dalnokban²⁰ megvalósulva, „az istenfélelem könnyű és édes igája” révén mutatta meg „a keserű démoni rabságból”²¹ való szabadulás útját. 507-ben Chlodwig frank király egy zenészt kért Theoderichtől, mert a ravennai udvaréhoz hasonló csillogásra vágyott. Cassiodorus, Theoderich minisztere a zeneértéséről híres Boëthius²² bízta meg a feladattal, arra kérve őt, hogy olyan zenészt küldjön, aki új Orpheusként elbűvöli a barbárokat.²³ Dracontiusnak, az 5. századi afrikai költőnek mesteréhez, Felicianushoz írt *panegyrikos*ából kiderül, hogy vandálok és helyi római lakosok békésen egymás mellett ülve hallgatják a tanítást, amit a mester ugyancsak Orpheus módjára ad elő.²⁴

A Fortunatus fentebbi vallomásaiban „ésszerű alkalmazkodásnak” nevezett magatartást a germán uralkodók ki is használták, és szolgálatukba állították a római elit tagjait. A történetírók, költők, tudósok hol hiúságból, hol ésszerűségből, de vállalták a feladatot, és döntésük igazolásaképpen, de sokszor meggyőződésből is, dicsérték megbízóik tetteit. Az új uralkodók, mivel alapvetően élvezni és nem

¹⁹ Idézi: Sz. JÓNÁS Ilona: Venantius Fortunatus utazása Itáliából Galliába a 6. század első felében. In: *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk: MIKÓ Gábor, PÉTERFI Bence, VADAS András. ELTE Eötvös, Budapest, 2012. 475. Vö.: MGH AA. IV/1. Carminum Praefatio I.

²⁰ Alexandriai Szent Kelemen: *Protreptikosz* (Buzdítás a görögökhöz). Fordította TÓTH Vencel. (Ókeresztény örökségünk). Jel, Budapest, 2006. 59. (A továbbiakban: *Protreptikosz*)

²¹ *Protreptikosz*, 59–60.

²² Boëthius *De institutione musica* címmel öt könyvben értekezett a zenéről. In: MIGNE: *Patrologia Latina* (PL) 63. 1171. 1246C.

²³ „Facturus aliquid Orphei, cum dulci sono gentilium fera corda domuerit, et quantae nobis gratiae fuerint actae, tantae vobis et nostrae aequabili compensatione referuntur, qui et imperio nostro paretis et quod vos clarificare possit, efficitis.” (Cass. *Variae*, II. 40. 17.) „Citharoedum etiam arte sua doctum pariter destinavimus expetitum, qui ore manibusque consona voce cantando gloriam vestrae potestatis oblectet...” (Cass. *Variae*, II. 41. 4.) Vö. BEZZOLA, 15.

²⁴ „Sancte pater, o magister, taliter canendus es / Qui fugatas Africanæ reddis urbi litteras / Barbaris qui Romulidas iungis auditorio / Cuius ordines profecto semper obstupescimus, / Quos capit dulcedo vestri, doctor, oris maxima” (Dracontius, *Carmina*. MGH AA. XIV. 132. Romulea I. 12–16. ss.) – *taliter*, értsd: „...quem benignus grex secutus cum cruenta bestia / audiens melos stupebat concinente pollice / ... / artifex natura rerum quis negat concordiam, / hos chelys Musea totos Orpheusque miscuit.” MGH AA. 4–5 és 10–11.

lerombolni kívánták a meghódított terület természeti és kulturális javait, szokásaikban és a ceremóniális külsőségekben is utánozták a császárokat. Pirenne szerint ezek az uralkodók teljesen el is szakadtak a germán emlékezettől.²⁵ Talán azért is, mert, ahogyan egy másik megállapításában sugallja, a germánok a tőlük nem idegen részegségen túl az egyéb élvezetek tartós mámorába is estek.²⁶ Még gyakorolták a vendetták, érdekgilykosságok végeláthatatlan szélsőségeit, miközben már a fürdők, villák luxusának elpuhult élvezetét is magukévá tették, és a Hunerich (474–484) vagy Thrasamund (496–523) vandál királyok idején született költemények nem ritkán priaposzi jegyeket mutatnak,²⁷ de legalábbis szatirikusak, vagy Martialis módjára obszcének.²⁸

Az arisztokrácia szintjén az összeolvadást tiltó vagy gátló intézkedések ellenére is nagy volt az azonosulási vágy, az uralkodók pedig alapvetően jogi és vallási toleranciára törekedtek. Alarich (376 k.–410), akit Róma kirablójaként (410) ismer a történetírás, a zsákmányszerzést megengedte, de nem állt szándékában a rombolás.²⁹ Orosius szerint rendelkezett arról, hogy a lakosság menedéket találjon a szent helyeken, és megtorlást ígért a zsákmányolás közbeni vérontásért.³⁰ Athaulf (372–415) csodálta a rómaiakat és kultúrájukat, és bár gót birodalmat szeretett volna létrehozni, felismerve, hogy annak megteremtéséhez sok tényező hiányzik, inkább Róma tekintélyének helyreállítója (*restitutor orbis Romani*) kívánt lenni, természetesen gót erők segítségével.³¹ Ezért tartózkodott a háborútól és törekedett a békére, igaz, nem függetlenül attól, hogy 414-ben Narbonne-ban³² feleségül vette Galla Placidiát, Honorius császár húgát.³³ A római császárok nem ellenezték a barbárokkal kötendő házasságot, ám az illető „barbárnak” megfelelő kultúrával és előkelő ranggal kellett rendelkeznie.³⁴ Olympiodorus (407–425) II. Theodosiusnak ajánlott történeti munkájában beszámol a római szokás szerinti esküvői ceremóniáról, melyre Placidia mellé Athaulf is római ruhát öltött, a jelenlévők tiszteletükre klasszikus mintájú nászdalokat (*epithalamia*) énekeltek, elsőként a félreállított Attalus császár (409 és 414), majd két másik római, Rusticius és Phoebadius.³⁵

²⁵ PIRENNE, Henri: *Mohammed and Charlemagne*. Unwin U. Books, London, 1968. 44.

²⁶ PIRENNE, 42–43.

²⁷ PIRENNE, 43.

²⁸ RABY, F. J. E.: *History of Christian-Latin Poetry from the Beginnings to the Close of the Middle Ages*. Clarendon, Oxford, 1997. 96. (A továbbiakban RABY: Christian-Latin)

²⁹ Jordanes, *Getica*, XXX. 156, és Orosius: (*Historiae adversum paganos*) *Seven Books of History against the Pagans*. Translated with an introduction and notes by A. T. FEAR. Liverpool U. P. 2010. (A továbbiakban: Orosius) 7. 39. 15.

³⁰ Orosius, 7. 39. 1.

³¹ Orosius, 7. 43. 4–6, Vö.: JÓNÁS: *Barbár királyok*, 14. Marchetta ugyanakkor megkérdőjelezi ezt a deklarációt, inkább Orosius retorikai húzásaként értelmezi. Ld.: Antonio MARCHETTA: *Orosio e Ataulfo nell'ideologia dei rapporti romano-barbarici*. Rome: Istituto Istorico per il Medio Evo. 1987. 48.

³² Jordanes szerint ez Itáliában, Forliban (Forum Julii) történt. JORDANES: *Getica*, XXXI. 160.

³³ Orosius, 43. 2–3.

³⁴ JÓNÁS: *Barbár királyok*, 14.

³⁵ Olympiodorus: *Historia*. fr. 24, 26. In: C. MULLER, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, IV, 57–68; ld.:

Nagy Theoderich, amikor Itália ura lett (493), „Zénón császár tanácsára letette magánöltözetét és népének viseletét, helyette királyi jelvényeket öltött, s már mint a gótok és a rómaiak királya jelent meg.”³⁶ Lánya, Amalasuntha tanítómestereinek köszönhetően már teljesen rómainak minősült, és törekedett arra, hogy fia, Athalaricus is klasszikus oktatást kapjon. Theodahad pedig, az unokaöccse, majd veje azzal kérkedett, hogy ő Platón-követő és a szent könyvek jó ismerője.³⁷

Sidonius Apollinaris a vizigót uralkodó, II. Theoderich (453–466) kulturáltságát dicséri. Nem véletlenül, hiszen ő maga a Galliában berendezkedett gótokkal jó kapcsolatokat ápoló Avitusnak, a későbbi császárnak volt a veje.³⁸ Avitus pedig, I. Theoderich (418–451) udvarában vendégeskedve, megismerkedett az uralkodó fiával, a későbbi II. Theoderich-kel, és őt terelgette a latin irodalom szépségeinek útján. II. Theoderich udvarnokai között Sidonius említi Leo kancellárt, aki történetíró, jogász és költő is volt egyben, valamint Lampridius, aki retorikatanár és költő.³⁹

Gundobad (474–516) burgund király Schmidt⁴⁰ szerint igen szorgalmas, ékes-szóló, művelt, érdeklődik a teológiai kérdések iránt, és folyamatos kapcsolatban van Avitus püspökkel.⁴¹

A frankok között ott van Chilperich, aki költő-király, és himnuszokat, liturgikus betéteket ír.⁴² Tours-i Gergely szerint ugyan csupán egy Sedulius-imitátor,⁴³ valójában ez arra utal, hogy Gergely az akkoriban már hangsúlyosra váltó időmértékes verselést kérné rajta számon. A költő-király alakja Hispániában is megtalálható. Sevillai Izidor, a vizigót királyság kiemelkedő alakja, enciklopédista, tanítómester és az uralkodó mellett fontos szerepet vivő érsek, aki a gótok, vandálok, szvébek történetét is megírta,⁴⁴ Sisebut (612–620) királynak ajánlotta *De natura rerum* című művét, amire a király egy a nap- és holdfogyatkozásokról szóló költeménnyel vála-

.....
Orosius, 7. 43. 3. 520. jegyzet.

³⁶ Jordanes: *Getica*, LVII. 295.

³⁷ PIRENNE, 44., BEZZOLA 20.

³⁸ Nyugatrómai császár 455–456. II. Theoderich vizigót király sürgetésére és támogatása mellett foglalta el a császári trónt. Vö.: Sevillai Izidor: *A gótok, vandálok és szvévek története*, SZÉKELY Melinda gondozásában. Szeged, 1998. 176.

³⁹ PIRENNE, 44.

⁴⁰ SCHMIDT, L.: *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen*, München, 1934. 146 és 149. Vö.: PIRENNE, 44.

⁴¹ Vienne-i Szent Avitus (450–523 k.) Gundobad kérésére írt néhány homiliát az akkor terjedő eretnek tanok ellen. Vö.: Jordanes: *Getica* 2, 34.

⁴² Tours-i Gergely: *Korunk története. A frankok története. (Gregorii Turonensis Historiae)*. Fordította, a bevezető tanulmányokat írta és a jegyzeteket összeállította MEZEI Mónika és ADAMIK Tamás. Kalligram, Pozsony, 2010. 5. 44. és 6. 46.

⁴³ Caelius Sedulius 5. századi keresztény költőre utalva. TOURS-I GERGELY, 5. 44. Vö.: WHITE, Caroline: *Early Christian Latin Poets*. Routledge, London–New York. 2000. 18.

⁴⁴ Isidorus Hispalensis: *Historia Gothorum, Wandalorum et Suevorum*. MGH AA. XI. 267–303. Magyar kiadását ld. 38. jegyzet.

szolt.⁴⁵ Ugyancsak fennmaradt egy-egy költemény Chintila (636–639), Reccesuinth (653–672) és Wamba (672–680) királyoktól.⁴⁶

Afrika és a kultúra

Az afrikai provinciák kulturális szempontból sajátosnak tekinthető helyzete és a vandál névhez kapcsolódó negatív felhang egyaránt indokolja, hogy külön foglalkozzunk a térséggel. Itt ugyanis, más nyugati területekhez képest, a birodalmi hanyatlás és a kereszténység előretörésének korszakában is élénk irodalmi-bölcseleti és kulturális életről beszélhetünk.

A terület nagy részén a kezdetektől fogva virágzott a latin irodalom. A prózai műfajban Fronto (100 k.–170), akit a 2. század Cicerójának tartottak,⁴⁷ és Apuleius (125 k.–180 k.) az egész birodalomra nézve meghatározó jelleggel bírtak. A 3–4. század afrikai keresztény írói közül kiemelkedett Tertullianus (160–220), Cyprianus (200 k.–258), a Rómában grammatikát tanító Marius Victorinus (300 k.–362 u.),⁴⁸ Minucius Felix (160 és 300 között), Arnobius (?–330 k.), Lactantius (240 k.–320 k.), az Ágoston-tanítvány Orosius (380 k.–418 u.) és maga Szent Ágoston (354–430). Az utóbbi halálával ez a nemzedék be is fejezte tevékenységét.⁴⁹

Valamikor 410–430 között, öregkorában írta fia okítására Martianus Capella karthagói ügyvéd és prokonzul híres allegorikus munkáját, a *De nuptiis Mercurii et Philologiae*-t. Művét a középkorban a klasszikus művelődés anyagának első rendszerező leírásaként tartották számon, kozmológiai jellege és allegorikus értelmezése miatt igen kedvelték, a hét szabad művészet oktatásának alappillére lett, és támpontul szolgált a középkori oktatást megalapozó későbbi munkákhoz.⁵⁰

A hét szabad művészet taglalásán belül, ahol a művészeteket egy-egy nőalak képviseli, a IX. könyvben *Musica* (*Harmonia*) énekével a kozmosz egységének, azaz a különbözőségek harmóniájának, vagyis az emberi és az isteni világ egyesülésének hirdetőjeként tűnik fel. Ez a filozófiai elv végigkíséri az egész művet,⁵¹ ami a mű születése pillanatában csupán az antikvitás és a kereszténység összefonódására utalhatott, ám pár évtizeddel később már a germán hódítók és az egyesült antikeresztény kultúra között formálódó, másfajta „uniót” is kifejezhette.

⁴⁵ AL. II. 483. Vö.: BEZZOLA, 33.

⁴⁶ AL. I. 494. és PL 87. col. 401–402.

⁴⁷ ADAMIK Tamás: *Római irodalom a kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig*. Kalligram, Pozsony, 2009. 633.

⁴⁸ ADAMIK, 716.

⁴⁹ RABY: Christian-Latin, 95.

⁵⁰ Erről magyarul bővebben ld.: BUBNÓ Hedvig: A harmónia mint rendező elv a kora középkori zenei gondolkodásban. In: „*Testis temporum, vita memoriae*”. Ünnepi tanulmányok Pálóczi Horváth András 65. születésnapjára. *Studia Caroliensia*, 2006. 3–4. szám. 71–80. (73–74)

⁵¹ Martiani Capellae *De nuptiis Philologiae et Mercurii Liber IX*. Introduzione traduzione e commento di Cristante, Lucio. Medioevo e umanesimo 64. Editrice Antenore. Padova, 1987. 5.

Cassius Felix orvosként – Martianus Capellához hasonlóan – fia számára készítette el Galénosz munkájának adaptációját. Szent Ágoston korára a karthágói iskolai oktatás is komoly hírnévre tett szert. A vandál támadás ugyan az iskolák gazdasági bázisát is alaposan érintette, így működésükben átmenetileg hanyatlás következett be, ám már az 5. század végén új lendület volt megfigyelhető.⁵²

A vandálok Afrikába kerülésének előzményei

A legújabb kutatások szerint a vandálok, alánok és szvébek meglepetésszerűen hagyták el Galliát és keltek át Hispániába (409). Erre utal az a tény, hogy – szemben korábbi megtelepedésük helyszíneivel (Itália, Gallia) – *foedust* vagy bárminemű földmegosztást csak érkezésük után két évvel (411) kötöttek a rómaiakkal. A gyors áttelepülést a római trónbitorlóval, Gerontiuszal kötött szerződés indokolhatta, aki le akart számolni galliai riválisával, III. Constantinusszal, és ezt – az említett népek katonai erejére támaszkodva – egy új *augustus* megválasztásával tudta biztosítani. Ez meg is történt Maximus hispániai kinevezésével.⁵³ Ezt követte a *sors* alapú földfelosztás 411-ben, melynek értelmében Gallaecia nyugati területein a szvébek, keleti felén az asding vandálok telepedtek le, a silingek önállóan uralták Baeticát, míg paradox módon a legkisebb létszámú – igaz, a vezető réteget képviselő – alánoknak jutott Lusitania és Carthaginensis tartománya. Ez a kiegyensúlyozatlan területelosztás egyfelől szintén utalt az előkészítetlenségre, másrészt előrevetítette a később ellenük indított római támadásokat, sőt, az egymás közti rivalizálást és harcokat is.⁵⁴

Hydatius krónikájából⁵⁵ értesülhetünk arról, hogy a gót Wallia vezetésével 417-ben római parancsra indított és győzelemmel zárult hadjárat⁵⁶ következtében Hispániában az alánok nem tarthatták meg függetlenségüket, kénytelenek voltak Gallaeciában Gunderich (406–428) asding vandál uralkodó védnöksége alá helyezni magukat.⁵⁷ Ez a tény a lakosság elrendeződése tekintetében is fontos következményekkel járt. Lusitániában, Carthaginensisben és Baeticában gyakorlatilag nem maradt barbár népség. Az alánok, asding vandálok és szvébek északon történő tömörülésével kapcsolatosan pedig a római birodalom a kivárás politikáját foly-

⁵² JÓNÁS: *Barbár királyok*, 41.

⁵³ ARCE, Javier: Los vándalos en Hispania (409–429 A.D.). In: *Antiquité tardive: revue internationale d'histoire et d'archéologie* (An Tard) 10. 75–85. 2002. 78–79.

⁵⁴ ARCE: (An Tard), 79 és 80.

⁵⁵ Hydatius: *Chronica* (379–469). Fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: SZÉLL Gábor. JATEPress, Szeged, 2005.

⁵⁶ A vizigótok ennek fejében kaphatták meg az aquitániai letelepedés jogát, Toulouse-tól az Atlanti-óceánig terjedően (HYD. *Chron.* 61.; Vö.: CAMERON, 38.), ami a római politikát tekintve egyszersmind biztosítékot adhatott arra, hogy Hispániából a germánok ne jelenthessenek további fenyegetést északi irányban.

⁵⁷ Hyd. *Chron.* 60.

tatta. Az említettek összecsapása meg is történt, mégpedig a szvébek terjeszkedési igényének letörése miatt.⁵⁸ Bár ez utóbbi harcokban a birodalom a szvébeket támogatta, aminek következtében a vandálok és az alánok maradékai ismét Baeticába, a korábbi siling területekre húzódtak vissza, ennek az átrendeződési folyamatnak is köszönhető – sok egyéb politikai tényező mellett –, hogy a vandálok afrikai áttelepülésükkor meglehetősen kevesen voltak.⁵⁹ Afrikába Geiserich vezetésével keltek át, Procopius tudósítása szerint Bonifacius római hadvezér hívására, aki a ravennai császári udvarral szemben akarta magát biztosítani. Az áttelepülés feltehetőleg összetettebb körülményei további tisztázandó kérdések feltevésre ösztönzik a történészeket, de az valószínűsíthető, hogy a korábbi gyakorlathoz hasonlóan a vandálok ekkor is egy a rómaiakkal kötött egyezménynek, ígéretnek tettek eleget.⁶⁰

A vandálok rövid és intenzív hispániai tartózkodásának jól elkülöníthető nyomai szinte nem ismeretesek, vagy régészetileg nehezen azonosíthatók, hiszen már jó ideje a birodalomba betagozódva éltek, és valószínűleg nem különböztek viselkedésükben vagy tárgyi kultúrájukban a rómaiaktól.⁶¹ Az afrikai korszak (429–533) értelemszerűen jobban dokumentált. Elbeszélő és irodalmi források, szentéletrajzok és egyre nagyobb számban archeológiai feltárások (palota- és magánház-építkezések, fürdők, mozaikok, néhány feliratos forrás) segítik a 19. században – nem minden ok nélkül – kialakított „vandalizmus” kép árnyaltabbá tételét. Politikai tekintetben akár indokolt is lehet a megbélyegzés, hiszen kalózkcióikkal nem csupán Itália ellátását akadályozták, hanem károkat okoztak a keleti kereskedelemnek is, folyamatosan megsértve ezáltal a keleti birodalom érdekeit és a két birodalomfél együttműködését. Köszönhetően Geiserich római fosztogatásának és később sem szűnő itáliai támadásainak, valamint tengeri kalózkcióinak, a vandál név végleg társult a barbár pusztítás fogalmához. Ráadásul Geiserich a római lakosság ellenállásának megtörése érdekében a városfalakat is leromboltatta.⁶² Ugyanakkor tudni kell, hogy mai értelmében a „vandalizmus” kifejezés csak a 18. században bukkant fel, jórészt Victor Vitensis,⁶³ a Hunerich idején Karthágóban élt klerikus túlzásoktól sem mentes *Historia persecutionis Africanae provinciae* című írásában leírtakra alapoz-

⁵⁸ Hyd. *Chron.* 63. ARCE, (An Tard), 80.

⁵⁹ „Vandali silingi in Baetica per Valliam regem omnes extincti.” Hyd. *Chron.* 59. LIEBESCHUETZ, „Gens into Regnum – The Vandals”. In: Hans-Werner Goetz, Jörg Jarnut, Walter Pohl (ed.), *„Regna and Gentēs: The Relationship Between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World”*, Brill, 2003. p. 9. Vö.: ARCE, (An Tard), 79 és 82.

⁶⁰ ARCE, Javier: Los vándalos en Hispania (409–429 A.D.): Impacto, actividades, identidad. In: *Das Reich der Vandalen.* (97–104) 104.

⁶¹ ARCE, (An Tard), 78. A témáról bővebben ld.: BERNDT, Guido M.: *Konflikt und Anpassung. Studien zu Migration und Ethnogenese der Vandalen.* Historische Studien 489. Matthiesen Verlag, 2007.

⁶² Procopius, *Bellum Vandalicum* (BV) I-II. (De bellis, III-IV). The Loeb Classical Library. Trans. H. B. Dewing. (Cambridge: Harvard University Press, 1954) I. 15. 31. és I. 5. 4–9.

⁶³ SCHWARCZ, Andreas: Victor von Vita. In: *Lexikon des Mittelalters.* 8, 1628f.

va.⁶⁴ Ez a kép örökítődött át, hagiográfiai vagy lokális egyháztörténeti forrásokban lassan toposzá formálódott,⁶⁵ és tartotta magát egészen a 20. századig.

Valóban „vandálok”?

A vandálok afrikai megtelepedésével (429/439)⁶⁶ kapcsolatosan az utóbbi évtizedekben a korábbi sztereotípiákkal szemben a történettudomány szinte minden ágában megtörtént az addigi szemléletmód felülvizsgálata. A teljeség igénye nélkül említést érdemel Courtois munkája, aki felhívta a figyelmet a római kultúra továbbélésére és a paradigmaváltás fontosságára.⁶⁷ Kiemelt helyen szerepel a régészeti feltárásokkal is alátámasztott várostörténeti kutatás inkább pozitív mérlege, miszerint a vandál invázió korántsem volt akkora hatással a késő antik városi struktúra megváltozására, mint azt korábban állították.⁶⁸ A modern kutatások szorosabb együttműködést valószínűsítene a vandál hódítók és a provincia népessége között. Erre utal egyebek mellett, hogy a lakosság nem feltétlenül veszítette el addigi tulajdonát,⁶⁹ vagy általában az a tény, hogy bizonyos városok a vandál korszakban is prosperáltak.⁷⁰ A tengerparti központokat pedig szinte nem is érintette az invázió, így azok folytathatták mediterráneumbeli kereskedelmüket egészen a 7. századig.⁷¹ A kutatás jelenlegi mérlege – a korábban említetteken túlmenően – leginkább Merrils és Miles munkájában követhető nyomon.⁷²

Kultúrélet a vandál uralkodók idején

A vandálok Afrikába érkeztek (429) a római kultúrát még nem érintette a birodalmi hanyatlás, Karthágó maga virágzó város volt, nagyszerű középületekkel, templomokkal, színházzal és amfiteátrummal, cirkusszal és a római világ egyik leg-

⁶⁴ Victor Vitensis bírálta Hunerich katolikusellenes politikáját. Procopius is leírja Hunerich erőszakos ariánus térítéseit, a katolikusok elszenvedett üldözésének részleteit. Procopius BV. I. 8. 4.

⁶⁵ BERNDT, Guido M.: *Gallia – Hispania – Africa: Zu den Migrationen der Vandalen auf ihrem Weg nach Nordafrika*. In: *Das Reich der Vandalen*. (131–147), 137. Ld. még: HORVÁTH Emőke: Az arianizmus és a barbár államalakulatok. In: *Történelmi tanulmányok*. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek évkönyve. (Studia Miskolcensis 3.) Miskolc, 1999. 45–52, 50.

⁶⁶ A fővárost, Karthágót csak 439-ben tudták elfoglalni. Geiserich az uralkodását is csak ekkortól számította.

⁶⁷ COURTOIS, Christian: *Les Vandales et l'Afrique*.: *Arts et Métiers Graphiques*, Paris 1955.

⁶⁸ BERNDT, Guido M.: Architecture and the Vandal Elite in Africa. In: *Hortus Artium Medievalium* 13/2 (2007) 291–300. (a továbbiakban: BERNDT) 292.

⁶⁹ Fernandus: *Vita Fulgentii*. In: PL. 65 c. 117–151.

⁷⁰ BERNDT, 292.

⁷¹ BERNDT, 292–293.

⁷² MERRILS, Andy – MILES, Richard: *The Vandals*. Wiley–Blackwell, Chichester. 2010.

komolyabb fürdőjével – mindezek nagyszerű alapanyagokból és kiváló stílusban felépítve.⁷³ Valójában a vandál betelepülés is zökkenőmentes volt egészen Karthágó bevételeig, a kulturális beilleszkedés pedig az eddig vázoltakhoz hasonlóan történhetett. A vandál királyok tanult embereket fogadtak fel udvarukba, az előkelő réteg pedig együtt taníttatta gyermekeit a grammatikai és retorikai iskolákban a művelt provinciabeliek fiataljaival.⁷⁴

Az uralkodók alkalmazták a költőket, hogy őket dicsőítsék, a költők pedig hiúságuk kielégítése érdekében arra biztatták a fejedelmeket, hogy utánozzák a császárokat. Egyes esetekben valóságos tiszteletről is tanúbizonyságot tettek, ami alátámasztja azt a tényt, hogy az uralkodók ténylegesen nagyra becsülték a birodalmi értékeket, és ezt némely intézkedésükkel kifejezésre is juttatták. Sőt, féltékenyen vigyáztak arra, hogy az afrikai római grammatikusok az ő alattvalóik legyenek, tehetségüket az ő királyságuk fényének emelésére fordítsák.

Karthágóban a 4–5. században valóságos reneszánsza volt a latin költészetnek. Az *Anthologia Latina*,⁷⁵ melyet a Vandál Királyság bukása idején vagy kevéssel később állítottak össze, és szerencsésen fennmaradt egy 9. századi kéziratban, néhány klasszikus – Vergilius, Propertius, Ovidius – mellett jelentős válogatást tartalmaz a korabeli irodalmi alkotásokból is. 15 név szerint említett költő műveit sorakoztatja fel, akik nagy valószínűséggel mind a korszakban éltek és alkottak:⁷⁶ Avitus, Bonosus, Calbulus, Cato, Coronatus, Felix, Florentinus, Lindinus, Luxorius, Modestinus, Octavianus, Ponnanus, Regianus, Tuccianus és Vicentinus.⁷⁷

Cato, a Hunerich vandál király uralma alatt élt grammatikus elmondja, hogy a király kiépíttette a kikötőt.⁷⁸ Luxorius Hilderich (523–530) idején volt Karthágó híres grammatikusa, akit termékeny keresztény epigrammaköltőként tart számon az irodalomtörténet. Egy egész gyűjteményt ajánlott fiatalkori műveiből mesterének, Faustusnak. Fennmaradt több, a művészeteket tárgyaló műve, köztük egy kertleírás (*Eugetius kertje*),⁷⁹ ami mutatja, hogyan igyekezett a római lakosság megtartani arisztokratizmusát. A Felix nevű költő dicséri a nyugodt és kellemes életet Karthágóban, ahol a király római fürdőket építtetett.⁸⁰

Az *Anthologia Latina* egy másik költeményében Luxorius Fridamalt dicsőíti, egy fiatal vandál férfit, mert a klasszikusokra utalva szobrot emelt Dianának, és szobáit vadászjeleneteket ábrázoló mozaikokkal díszítette. A költeményben több Vergilius és Statius műveire vonatkozó utalás van, magát Fridamalt pedig vadászsikereit és

⁷³ GEORGE, Judith W.: Vandal Poets in their Context. In: ANDREW H. MERRILLS (ed.): *Vandals, Romans and Berbers: New Perspectives on Late Antique North Africa*. 133–143. Ashgate, 2004. 133.

⁷⁴ Vö.: 23. jegyzet

⁷⁵ *Anthologia Latina* (AL). BUECHELER, F. – RIESE, A. (Szerk.). Lipcse, 1894–97.

⁷⁶ MERRILLS–MILES, 205.

⁷⁷ GEORGE, 138.

⁷⁸ AL. I. 387.

⁷⁹ RABY, F. J. E.: *A History of Secular Latin Poetry in the Middle Ages*. I–II. Clarendon, Oxford, 1997. I. 115. (A továbbiakban: RABY: *Secular Latin*)

⁸⁰ AL. I. 210. Vö.: BEZZOLA, 10.

értékeit tükröztetve jeleníti meg.⁸¹ Procopius szerint is kedvelték a vandálok a római villákat, kerteket, a játékokat és a vadászatot, a gazdagon terített asztalt, a drága ruhákat és az ékszereket.⁸² Az *Anthologia* számos egyéb költeménye is a paloták, mozaikok, kutak szépségét dicséri.⁸³

Hunerich, Gunthamund (484–496) és Thrasamund uralkodása alatt alkotott Blossius Aemilius Dracontius (455 k.–505 k.), minden kétséget kizáróan kora és térsége legjelentősebb szerzője. Költészetét Raby Vienne-i Avituséhoz (460–518) vagy Marius Victorinuséhoz hasonlítja.⁸⁴ Életműve két hosszabb keresztény költeményből és néhány rövid, világi tárgyú írásból áll, melyeket *Romulea* című könyvében gyűjtött össze.⁸⁵ Rövid alkotásai közül több is karthágói börtönében íródott, ahová Gunthamund alatt politikai okok miatt volt bezárva. Dracontius írt egy *panegyrikost* Zénón bizánci császárról, Gunthamund (484–486) ezért vagyonát elkoboztatta, őt pedig bebörtönöztette.⁸⁶ A börtönben írta bocsánatkérő elégiáját – *Satisfactio ad Gunthamundum regem* címmel –, melyben Isten és az uralkodó jóindulatát kéri.⁸⁷ A megbocsátás elmaradt, így a költő ismét múzsájához fordult, és 474-ben megírta a főművének tekintett *De laudibus Deit*,⁸⁸ melyben – önmaga vigasztalásaként is – az isteni kegyelem példáit nyújtja hexameterben. Klasszikus és bibliai műveltsége egyaránt megmutatkozik a műben.

Thrasamund idején élt Florentinus, aki egy 39 hexameterben szerkesztett költeményt írt az uralkodónak: ebben elismeréssel adózik karthágói helyreállításai iránt.⁸⁹ Egy másik versében lefesti a vandál uralkodó romanizált udvarát, magasztalva erényeit.⁹⁰ Dicsérete nem véletlen, ő ugyanis komolyan érdeklődött a költészet iránt, Dracontius is küldött neki egy 80 hexameteres eklogát az év hónapjairól, egyet pedig a király erényeiről.⁹¹ Thrasamund egyébként a szépségéről és kulturáltságáról híres Amalafridet,⁹² Nagy Theoderich nővérét vette feleségül.

Kiválóságban egyik költő sem volt Dracontiushoz mérhető, mégis, költeményeikből kiviláglik, hogy élvezték támogatóik kegyét, bár a legnagyobb szerűbb eközben börtönben ült, mert az ellenfél dicsőítéséért büntetés járt.

⁸¹ AL R. 203. Vö.: GEORGE, 140.

⁸² Procopius, BV. II. 6. 6–10.

⁸³ GEORGE, 133.

⁸⁴ RABY, *Christian Latin*, 96.

⁸⁵ MGH AA. XIV.

⁸⁶ RABY, *Christian Latin*, 97.

⁸⁷ MGH AA. XIV. 27–131.

⁸⁸ MGH AA. XIV. 21.

⁸⁹ RABY: *Secular Latin*, 113.

⁹⁰ AL. 376. Vö.: BEZZOLA, 9.

⁹¹ Dracontius: Carmina, MGH AA. XIV. Praefatio, p. XXXII.

⁹² Procopius, I. 8. 10.

A királyság elbukik, a kultúra tovább él

533. szeptember 18-án Belisarius bizánci serege elfoglalta Karthágót. Gelimer, az utolsó vandál király előbb a hegyekbe húzódott vissza, majd mielőtt megadta volna magát,⁹³ Belisarius egyik tisztjétől levélben a következőket kérte: egy kenyeret, amit hosszú ideje már nem látott, nem evett, egy szivacsot, hogy a szemét megmoshassa, amelyet jó ideje legfeljebb könnyei tisztíthattak, és egy lantot, hogy megénekelje lelke nagy szerencsétlenségét.⁹⁴ A fővezér, mikor magával vitte Konstantinápolyba, ez a költő-király a hadifoglyok sorában reményét veszítve lépett be bíborba öltözötten a konstantinápolyi Hippodromba, és szünet nélkül a Prédikátor könyvének bevezető sorait ismételte: *vanitas vanitatum*.⁹⁵ Az utolsó vandál király ezzel a két cselekedetével példát adott a klasszikusokat utánzó költői érzékenységről, ugyanakkor keresztény műveltségéről.

Azt már csak találgathatjuk, hogy köze volt-e ennek a történetnek ahhoz, hogy miután a Hippodromban megfosztották bíbor öltözetétől, és a császári pár előtti hódolásra kényszerítették, Justinianustól kegyelmet kapott, büntetése száműzetés lett, családjával együtt Galatiába került, ahol a császár birtokot is adományozott neki.

A példák alapján megállapíthatjuk, hogy a barbár királyságokban, különösen pedig az erősen romanizált és jelentős keresztény gyökerekkel rendelkező Vandál Királyságban megmaradt a latin-görög kultúra. A vandál-római ellenségkép is inkább egy Procopius által közvetített bizánci propaganda eredménye volt, hiszen a Justinianus-féle restaurációt, amelynek gazdasági és egyházi vonatkozásai egyaránt ismertek,⁹⁶ ideológiailag is meg kellett erősíteni (civilizált barátok a barbár ellenséggel szemben).⁹⁷ Az eddigre már külön kormányzott nyugati részek keresztény elitjének az érdekeivel sem állt ellentétben a germán uralkodók szolgálatának ellátása, hiszen magasabb szempontnak bizonyult a kulturális egység fenntartása Afrikától Itálián, Hispánián át Galliáig.⁹⁸ A germán uralkodók, még ha főleg arra vágytak is, hogy a költők dicsérete személy szerint őket szolgálja, tisztában voltak a több évszázados kultúra nagyszerűségével, és semmiképpen nem törekedtek megsemmisítésére. A korabeli szerzők nagy elődeik nyomdokain haladva írták műveiket. Ez talán őket is, de az irodalmat feltétlenül megmentette a változó világ bizonytalanságai közepette.

⁹³ Procopius, II. 7. 10.

⁹⁴ Procopius, II. 6. 33.

⁹⁵ *Vulgata, Ecclesiastes, Prológus; Préd I,2; 6,9.*, Procopius, II. 9. 10–11.

⁹⁶ CAMERON, 117.

⁹⁷ RODOLFI, Alessandra: Procopius and the Vandals: How the Byzantine Propaganda Constructs and Changes African Identity. In: *Das Reich der Vandalen*. (233–242), 242.

⁹⁸ CAMERON, 138.

Abstract

Romans or Barbarians? – Acculturation and Maintenance of Culture in the Barbarian States, with Special Regard to the Vandal Kingdom

The aim of this study is to present how the barbarian rulers, together with the aristocratic or civil servant layer, tried to maintain and hand the Roman culture down in the barbarian kingdoms, created on the Roman empire's territory in the 5th and 6th centuries. The rulers, more or less established in the territory of the empire, did not destroy the natural and cultural goods of the occupied territory, but wanted to enjoy them. They were aware of the magnificence of the centuries old culture, several times expressed their admiration for Byzantium or Rome with their actions or words, and in their courts Roman and barbarian ceremonial elements were mixed. The German rulers of the western empire's parts employed Roman rhetors, lawyers and poets in their courts. Neither was it against the interests of the local Christian élite to serve the monarchs as it proved to be a more important consideration to keep the cultural unity of the whole Mediterranean.

The Romanised African area with some important Christian roots receives a special attention in the present study, due to the contradiction between the negative connotation of the Vandal name and the continued cultural literary-philosophical life, according to the testimony of sources. Carthage in the 4th and 5th centuries actually experienced a Latin poetical renaissance. The texts of Anthologia Latina, compiled at the end of the Vandal period, bear testimony of the living Roman conventions as well as architecture and cultural support of the Vandal rulers. The monarchs expected the poets to praise them and to exploit their talent for the elevation of the glory of the kingdom. On the other hand, the poets, in order to satisfy the rulers' vanity, encouraged them to imitate the emperors. The authors of this period wrote their works following their predecessors' examples, that could possibly survive them, too, but they could contribute mainly to the survival of literature in the middle of an unstable and changing world.

A Keletrómai Birodalom és a barbár királyságok a 6-7. században

UHRMAN IVÁN

ΓΕΩΒΙΤΖΑΣ ΠΙΣΤΟΣ ΚΡΑΛΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Amióta nyilvánvaló lett, hogy a Szent Koronánk alsó része, az ún. *Corona Graeca* hagyományos datálásának alapjául¹ szolgáló zománckép, VII. Michaél Dukas bizánci császár portréja utólag került fel a koronára,² szükségképpen megkérdőjeleződött az is: kit ábrázol akkor a Γεωβιτζάς πιστός κραλής Τουρκίας feliratú zománckép ugyanott, melyet hagyományosan az említett császár magyar kortársával, I. Géza magyar királlyal azonosítanak?

Az utóbbi évek szakirodalmában erre kétféle válasz kínálkozott. Magam 2003-ban azt javasoltam, hogy e zománcképen valójában az „öreg” Géza fejedelem, Szent István édesapja látható. Engem megelőzően viszont Holler László fejtette ki több ízben azon véleményét, hogy a vitatott portrén látható személy neve (Γεωβιτζάς) nem azonos a *Géza* személynévvel, királysága, Turkia nem azonos Magyarországgal, s még a κραλής méltóságnév sem királyt jelent a mai értelemben, hanem egy kisebb és csak viszonylagos függetlenségű, bizánci vazallus-állam uralkodóját a Balkánon.

Első ránézésre tagadhatatlanul Holler álláspontja mellett szól, hogy a *Corona Graecán* egy kétségkívül érett, nagy szakállú férfit látunk, aki a felirat szerint Turkia királya, míg Géza fejedelemről magam is írtam, hogy a koronaküldés általam feltételezett időpontjában „jó, ha húszéves” volt;³ azt pedig szintén én bizonygattam Kristó Gyulával szemben, hogy „király” vagy akár csak fejedelem semmiképpen nem lehetett a 970-es arkadiupolisi csatát megelőzően.⁴

Az ellentmondás megválaszolását már ott megkíséreltem, hogy tudniillik a kép Kónstantinos császár elvárását fogalmazza meg Sarolt leendő férje felé: mire majd érett férfi lesz, πιστός κραλής legyen a szó minden értelmében. *Megrendíthetetlenül, szilárdan* keresztény, és ugyanoly *megrendíthetetlenül, szilárdan* király. Tehát ne is csak „első fejedelem”, kündü-kagán, mint elődei, hanem valóban tökéletes, osztatlan királyi hatalom birtokosa.

¹ UHRMAN 2003. 338. (429. sz. j.)

² HOLLER 1996. 912.

³ UHRMAN 2003. 342.

⁴ uo. 341–342. (440–441. sz. jegyzetek); vö. KRISTÓ 2002. 204–205.

Tény azonban: ahhoz, hogy hipotézisem ne is bizonyítást vagy valószínűsítést, de legalább a tárgyalásra való jogot nyerhessen, tüzetesebben meg kell vizsgálnom Holler Geóbitzasra, Turkiára és a *král* méltóságnévre vonatkozó elképzeléseit, mint amennyire ezt akkor megtettem.

I. Geóbitzas és Géza

Holler kiindulópontja az, hogy noha I. Géza királyunk neve görög átírásban nem maradt fent, ám II. Gézáé (1142–1163) igen: Γειτζᾶς vagy Ἰατζᾶς alakban.

„Kétségtől van formai hasonlóság a Γεωβιτζᾶς és a Γειτζᾶς nevek között. A Γειτζᾶς minden betűje megjelenik a Γεωβιτζᾶς névben, csak hogy az utóbbiban a szó közepén egy magán- és egy mássalhangzóval több van! Ez a hangalakjukra vonatkozóan azt jelenti, hogy a Γεωβιτζᾶς egy szótaggal hosszabb! Ezért erősen kérdésessé válik, hogy ugyanannak a névnek az átírása-e a két görög szó”⁵ – írja erről.

Maga is elismeri persze: „Az a lehetőség is felmerül, hogy hetven-nyolcvan év alatt megváltozott a Géza név hangalakja.”⁶ Mármint: hogy a név (általában a nevek, a szavak) hangalakja idővel változik, az nyilván nem is lehet vitás. Legfeljebb az időbeli távolság és a változás mértéke lehet az, amin itt egyáltalán vitatkozni érdemes.

Magam korábban úgy érveltem, hogy az I. és II. Géza király születése közötti kilencven év valóban kevés a Γεωβιτζᾶς → Γειτζᾶς ~ Ἰατζᾶς (Gyovicsa-Gyevecsá→Gyejcsa) fejlődés végigfutásához, ám ha ehhez hozzáadjuk a Géza fejedelem és I. Géza születését elválasztó korábbi száz évet, úgy a nyert majdnem kétszáz év már nem feltétlenül.⁷ Elismerem, gondolatmenetem a kelleténél kevésbé határozott megfogalmazást nyert. S ami még nagyobb hiányossága: csupán a görög szövegben fennmaradt névalakokra koncentrált, figyelmen kívül hagyva az egyéb előfordulásokat, kivált I. Géza saját pénzét, melyre Holler joggal hivatkozik mint az egykorú névalak leghitelesebb forrására.⁸

Vizsgáljuk meg tehát a kérdést immár ennek bevonásával! A pénzen olvasható *Genca* feliratot Holler *Gyeiicsának* olvassa ki.⁹ Ebben messzemenően egyetértek vele, akárcsak mindazokkal, akik korábban hasonló eredményre jutottak, mint Németh Gyula,¹⁰ Moravcsik Gyula,¹¹ Gyóni Mátyás,¹² Czeglédy Károly¹³ és Ligeti

⁵ HOLLER 1996. 928.

⁶ uo.

⁷ UHRMAN 2003. 337–338.

⁸ HOLLER 1996. 927–928.

⁹ uo. 932.

¹⁰ NÉMETH GY. 1990. 282.

¹¹ MORAVCSIK C 446.

¹² GYÓNI 1943. 39.

¹³ CZEGLÉDY 64.

Lajos,¹⁴ sőt, mindezeket megelőzve Pais Dezső is, aki szintén egy *Gyeü* tö -*csa* képző-bokorral való ellátásából vezette le a nevet.¹⁵ A kérdés tehát az: elképzelhető-e száz év leforgása alatt a *Gyovicsa*-*Gyevicsa*→*Gyeüicsa* fejlődés?

Nos, ugyanezen felsorolt nyelvészek éppen e fejlődést nem száz év alatt képzeltek el, hanem mint egykorú variánst tételezték fel a koronán látható alakot,¹⁶ mivel valamennyien meg voltak győződve arról, hogy a *Corona Graeca* I. Géza idejéből való, és őt ábrázolja. Ugyanakkor Moravcsik¹⁷ és Czeglédy¹⁸ kifejezetten hangsúlyozzák: a *Gyevicsa*-*Dzsevecs*a alakot tekintik régebbinek, a *Gyeüicsa* már ebből fejlődött.

Holler szerint a mondott nyelvészek idézett munkáinak „két alapvető hiányossága van. Egyrészt eleve abból indultak ki, hogy a korona felirata I. Géza nevét tartalmazza. Másrészt nem kötik időponthoz, még akár évszázadhoz sem a 12. századnál korábbi hangalakokat s egy feltételezett, nagyon korai hangalakokkal igyekeznek a korona 1070-es évek táján keletkezett feliratát azonosítani.”¹⁹

Aligha tagadhatjuk, hogy e bírálatban van igazság. Kérdés azonban: ha feladjuk azt a prekoncepciót, hogy a zománckép csakis I. Gézát ábrázolhatja, s így keletkezését is igyekszünk visszatolni olyan időpontba, amikor e korai hangalak még elképzelhetőbb, az nem logikusabb feloldása-e a problémának, mint mégis ragaszkodva a hagyományos datáláshoz elvitatni egy olyan alaki fejlődés lezajlását, mely nyelvészetileg egyébként megnyugtatóan igazolható?

Tegyük hozzá: mind a négy idézett nyelvész hivatkozik a Thietmárnál²⁰ előforduló *Denuix* alakra ugyanott (Holler ezzel az alakkal nem foglalkozik), mint ami Γεωβιτζάç-olvasatukat alátámasztja, azzal lényegében azonos, csak még az -*a* képző hiányozna a végéről;²¹ s a thietmari alakot hasonlóképpen értelmezi Ligeti is.²² Mivel ahhoz kétség sem fér, hogy Thietmar a mondott helyen Géza fejedelemről beszél, így ez nem azt igazolja-e, hogy ugyanazt a nevet, amelyet I. Géza korában már *Gyeüicsa*nak ejtettek, Thietmar korában (a 11. század első negyedében) vagy nem sokkal korábban még *Gyevicsa*-*Gyovicsa*nak²³ – 959 körül tehát még inkább?

¹⁴ LIGETI 1979. 445.

¹⁵ PAIS 1926. 117.

¹⁶ NÉMETH GY. uo: *Gyëþics*; MORAVCSIK uo. *Gyëþics*; GYÓNI uo. *Deþits*~*D'jeþits*; CZEGLÉDY uo. nem ad meg a Γεωβιτζάç-étől eltérő olvasatot, de ugyanonnan eredezteti.

¹⁷ MORAVCSIK uo.

¹⁸ CZEGLÉDY uo. (**džëþü*→**Gyeü*)

¹⁹ HOLLER 1996. 928–929.

²⁰ THIETMAR VIII. 3. (IX. 4.) CFH 4769. (2203. p.)

²¹ NÉMETH GY. uo: *Gyëþics*; MORAVCSIK uo. *Gyëþics*; GYÓNI uo. *Deþits*~*D'jeþits*; CZEGLÉDY uo. nem ad meg a Γεωβιτζάç-étől eltérő olvasatot, de ugyanonnan eredezteti.

²² LIGETI 1979. 445. (*Gyëþics*~*Gyeüics*)

²³ Szemben a többiekkel, akik szerint a Thietmar korabeli alak végéről még hiányzik az -*a* képző, CZEGLÉDY uo. az -*a*-s alakot tekinti elsődlegesnek, és a thietmari változatot cseh fejlődés eredményének. Ez segítené megmagyarázni azt is, hogyan szerepelhet az -*a* már a szerintünk Thietmárnál fél évszázaddal régebbi korona névalakjában is.

S hogy mindezt nyelvünk történetének legáltalánosabb szabályaival összhangban hozom fel, annak bizonyosságául hadd idézzem Abaffy Erzsébetet a magyar nyelvtörténet jelenleg legmodernebb egyetemi tankönyvéből: „Az ómagyar korszak elején még csak az ősmagyar korból örökölt *i* utótagú kettős hangzókkal számolhatunk...”²⁴ Az *u*, *ü* félhangzó is mindig etimologikus: rendszerint a szóvégi vagy szótagzáró labiális és veláris zöngés spiráns, a *β* és a *γ* vokalizálódásával jött létre.”²⁵

Vagyis: a *Gyeücsa* névalak, melyet a pénzérme alapján Németh Gyulától Hollerig mindenki elismer az 1070-es évek közepére, I. Géza uralkodására vonatkozóan, ott csakis egészen friss alaki neologizmus lehet, mivel a benne szereplő *-eü* diftongus éppen csak kialakulhatott, még hozzá egy korábbi *-eβ* vagy *-eγ* nyomán.

Ez az elméletileg feltételezhető fejlődés pontosan igazolódik abban a gyakorlati levezetésben, amelyet még Czeglédý végzett el. Ő mutatott rá először, hogy a vitatott név etimológiája arra a türk méltóságnévre megy vissza, mely a keleti türkben *yabγu* alakban ismert, nyugati türk és kazár alakját viszont arab, örmény és görög átiratok alapján Czeglédý *dzseβu*-ként határozza meg. (A *γ* eltűnését feltételezve ez utóbbi dialektusokban.)²⁶ Ez az alak fejlődne aztán a magyarban előbb *dzseβü*-vé, majd a szóvégi *ü* igen gyors lekopásával és a *β* vokalizálódásával *Gyeü*-vé.²⁷ Abban a kérdésben Czeglédý nem foglal állást, hogy a *-csa* képzőbokor már csak a folyamat lezajlása után, vagy korábban is kapcsolódhatott a névalakhoz;²⁸ egy *Gyeβicsa*~*Gyoβicsa* alak *i*-je az utóbbi esetben magyarázható.

Fentiek alapján úgy gondolom, hogy Holler álláspontja, mely szerint a Γεωβιτζας-*Gyovicsa* névalaknak azonossága a mai *Géza* személynév középkori előzményével elvitatható, és azt nem csak I. Géza királyra, de egyetlen ilyen nevű, mégoly korai elődjére sem lehet értelmezni, tarthatatlannak bizonyul.

²⁴ ABAFFY 337.

²⁵ Uo. 339. (A szerző kiemelése.)

²⁶ CZEGLÉDY 70–71. (**dževu*–*džēβu*; [*džēβu*]) Igaz, NÉMETH GYULA, aki korábban (1990 [1928]. 285.) a nevet egy feltételezett bolgár-török *džiy*-től eredeztette, haláláig nem tudta elfogadni CZEGLÉDY etimológiáját. Erre vonatkozó bírálata (Uő 1991. 258–259.) két ellenvetést tartalmaz: „...azt várnám, hogy a *yabγu* a magyarban a *yabγu* formát tükröztesse, és ne örmény alakot kelljen segítségül hívni, s ami a legnagyobb nehézség: a *yabγu* nem név, hanem rangjelzés! A magyarok főméltóságait ismerjük: *yabγu* nem volt a magyaroknál!” Ezek az ellenérvek azonban nem elég igazságosak. CZEGLÉDY ugyanis nem örmény, hanem nyugati türk (noha örmény, valamint arab, bizánci átírásban fennmaradt) alakot használt. Más lehetősége aligha volt, ha eredeti nyugati türk adat nem maradt fent; a keleti türk alakot pedig a magyarok aligha vehették át közvetlenül, hogy nyelvünk ma azt a formát tükröztethesse! Ami pedig a méltóságnevet illeti: NÉMETH több más esetben maga is elismeri, hogy a magyar történelemben máskülönbén nem ismert török méltóságnevek magyar személynév etimológiájaként előfordulhatnak! Így *tégin*, plur. *tégit*–*tigit*→*Tihitim*→*Tétény* (1991. 245–246. o.); *qapγan*→*qapan*→*Koppány* (uo. 82. o.) Ugyanakkor LIGETI LAJOS (1986. 486.) hangsúlyozza, hogy a méltóságnévi eredet dacára a nevet Géza fejedelem csakis személynévként viselhette!

²⁷ CZEGLÉDY uo. (**džēβü*→**Gyeü*)

²⁸ uo. 72.

2. *Turkia*

Az erről szóló fejezetet igen önkritikusan kell kezdenem. 2003-as tanulmányomban Hollernek a Michaél püspökre való hivatkozását „*inkorrektnek*” neveztem, állítva, hogy a Τουρκία és Οὐγγρία országneveket együtt tartalmazó mondatot ő mindenestül a Skylitzés szövegébe betoldó Michaél diabolisi püspöktől idézi (azt érzékeltetve ezzel, hogy a kettő közül az előbbi nyilván nem Magyarországot jelent), holott a mondat Τουρκία-ra vonatkozó része valójában magától Skylitzéstől származik.²⁹ Ezzel szemben tény, hogy Holler a betoldott szöveget kurziválta, és erre előjáróban fel is hívta a figyelmet.³⁰ Elnézését kérem!

Ugyanakkor ragaszkodnom kell ahhoz, hogy bármily gondosan emelte is ki a skylitzési alapszöveg és a betoldás különbségét, hivatkozása, mely szerint itt a két országnévnek két különböző államot kell jelentenie, mégis félrevezetheti a nem elég figyelmes olvasót. (Mint engem is: tehát még inkább azt, aki eleve nem kritikusan közelít bemutatott gondolatmenetéhez.) Mert bár kétségtől még itt is hangsúlyozza, hogy az első mondat magától Skylitzéstől való, kilenc (!) oldallal odébb mégis úgy érvel, mintha a két mondat minden szempontból egységet alkotna.³¹

Azt viszont megint csak joggal vetheti a szememre Holler, hogy egyéb érveit, melyek a Geóbitzas-kép vonatkozásában cáfolnák Τουρκία és Magyarország azonoságát, nem vettem kellően figyelembe. Így ezt most igyekszem pótolni.

2. a) Pannonia és *Turkia*

Első helyen térek ki arra, hogy a szóban forgó Skylitzés-hely, még mielőtt Michaél püspök beletoldott volna, már tartalmazta együtt a *Pannonia* és a *Turkia* országneveket, melyek közül szükségképpen csak az egyik vonatkozhat Magyarországra.

Nézzük tehát a szóban forgó idézetet! Delján Péterről, Sámuel cár állítólagos unokájáról van szó, aki „...eljutott Moravosig és Belgrádig (Pannonia erődjei ezek, melyek a Dunán túl fekszenek, és szomszédosak a magyar királlyal...)”³² (Szó szerinti fordításban: *Turkia királyával*.)

Hollernek abban vitathatatlanul igaza van, hogy ha a két erőd Pannonia területén fekszik, *Turkia* királyával pedig szomszédos, akkor a két országnév itt semmiképp nem

²⁹ UHRMAN 2003. 434. SZ. J.

³⁰ HOLLER 1996. 941.

³¹ uo. 950. „...Michael püspök... a Magyarország királya kifejezésben a királyt ugyancsak krales-nak írja, de Magyarországot Ungriának, holott ha ugyanannak az országnak a királyát akarta volna jelölni, akkor az országnévet is ugyanúgy kellett volna írnia! Tehát alaposan feltételezhető, hogy számára mást jelentett *Türkia* és *Ungria*!” (HOLLER kiemelése.)

³² Ιωάννης Skylitzés: Synopsis historiôn. ÁKMTBF 92. p. (...κατήντησεν ἄχρι Μοράβου καὶ Βελεγράδων [φρούρια δὲ ταῦτα τῆς Πανονίας κατὰ τὴν περὰ τὴν Ἰστροῦ διακείμενα καὶ γειτονοῦντα τῷ κράλει Τουρκίας].) ford. MORAVCSIK GYULA uo.

vonatkozhat ugyanarra az országra. Csak az egyik jelentheti Magyarországot. Kérdés: melyik?

Holler maga is felveti, nem ókori értelemben használja-e itt Skylitzés Pannonia nevét? Ezt azonban el is veti nyomban, mondván: Belgrád területe valóban az egykori Pannonia provinciához tartozott, Moravos (öszerint Požarevac avagy egy Morava-torkolatbeli város) viszont már Moesiához.³³ Ez kétségkívül komoly ellenérv.³⁴

Úgy vélem azonban, ennél is komolyabb, hogy az adott időpontban sem Belgrád (Nándorfehérvár), sem Moravos nem tartozott a magyar királysághoz.

Holler ugyan igyekszik adatokat sorolni, amelyek bizonyítanák, hogy utóbb nemcsak Nándorfehérvár (a hivatalos határvár), hanem az attól délebbre eső határsáv, tehát akár Moravos is magyar fennhatóság alá kerülhetett. Csakhogy adatai egytől egyig 1071 utánra vonatkoznak.³⁵ Ez messzemenően megegyezik Takács József információjával, mely szerint a magyarok 1071/72-ben foglalták el először (akkor is rövid időre) Nándorfehérvárt.³⁶ Delján Péter ideérkezése viszont 1040-ben történt.³⁷

Vagyis: a mondott erődök 1040-ben csakis szomszédosak lehettek Magyarorszáig királyával (Péterrel), akit következésképpen azonosnak tekinthetünk a szövegben említett Turkia királyával!

Moravosról szólva tehát Skylitzés mindenképpen tévedett: ez a város egyetlen lehetséges értelmezés szerint sem tartozhatott Pannoniához. Kérdés: mit tévesztett el könnyebben a történetíró? Azt-e, hogy úgy hatszázhatvanöt évvel korábban pontosan hol húzódott a provinciahatár, avagy inkább azt, hogy saját korában vagy közvetlenül azelőtt hol a magyar-bizánci államhatár?

S azt se feledjük: maga Holler azzal teljesítette ki gondolatmenetét, hogy Türkiája önállósulása 1075 körül történhetett, kihasználva a szerbek lázadását Bizánc ellen, Zvonimir horvát király orientálódását a pápa felé, majd hamarosan Robert Guiscard megjelenését a Balkánon.³⁸ Akkor viszont Delján Péter idején miképpen lehetne feltenni egy ilyen (mégoly viszonylagosan önálló) állam létezését?

³³ HOLLER 1996. 947.

³⁴ Bár utóbb HOLLER [uo.] így nyilatkozik róla: „De ezek még önmagukban nem meggyőző bizonyítékok.”

³⁵ uo. 949–950.

³⁶ TAKÁCS in KMTL. Mivel a várat megtartani ekkor sem tudták, és második elfoglalásakor, 1127-ben sem, és tartósan csak az 1230-as, majd az 1310-es évektől került magyar uralom alá (uo.), így arra sem gondolhatunk, hogy Skylitzés nem a leírt események, hanem a mű keletkezésének korabeli helyzetet jellemzi.

³⁷ MORAVCSIK in ÁKMTBF 92. p. (18. sz. j.)

³⁸ HOLLER 1996. 952.

2. b) A besenyők és Pannonia

Holler tesz még egy további kísérletet arra, hogy bebizonyítsa, Skylitzés Pannonia alatt feltétlenül (s így mindig) Magyarországot érti. A szerző egy közlése szerint ugyanis a besenyők „a Pannoniáig elterülő síkságokat lakják”³⁹ – ami, ha Pannoniát régi, római jelentésében értelmeznénk, azt jelentené, hogy egészen a Dunáig. Már pedig, mondja, a magyar Alföldön a 11. században nem éltek besenyők.⁴⁰

Csak hogy igenis éltek. Györffy György,⁴¹ Pálóczi Horváth András,⁴² Kordé Zoltán⁴³ és Kristó Gyula⁴⁴ egyaránt úgy gondolják, hogy már a 10. század közepe óta elképzelhető kisebb-nagyobb besenyő csoportok beszivárgása Magyarország területére, s hogy ezek nem egy tömbben, hanem a királyi hatalom támaszaiként, az ország egész területén szétszórva települhettek meg, tehát akár még a Dunántúlon is.⁴⁵ Rásonyi László topográfiailag pontosabb (bár kronológiailag, sajnos, kevésbé megfogható) megfogalmazása szerint Szent István és utódai idején „...önként bevándorló töredékeik is telepítették le Magyarországon, különösen Kemej megyében... *Pest megyében, Hevesben, a Sárréten a Sár mellékén (Fejér m.) és a Fertő mellett. Ez utóbbiak a mosonyi határőrök.*”⁴⁶ (Kiemelések tőlem.) A 11. századból pedig konkrét adatokkal is rendelkezünk hazánkban élő besenyő csoportokról. A 14. századi krónikakompozíció közlése szerint már 1051-ben magyarok és besenyők nyugtalanítják III. Henrik seregét a Vértesben.⁴⁷ 1074-ben ugyancsak besenyők ajánlják fel a frissen trónra jutott I. Gézának, hogy a Pozsonyt és Mosont még megszállva tartó Salamont féken tartják.⁴⁸ S a csata után éppen az ő „értéktelen” harcosaik fulladtak nagy számban a Fertő-tóba.⁴⁹ De okleveles források is vallanak létezésükről.

³⁹ Skylitzés: Synopsis historiôn (Kónstantinos ho Monomachos) 16. (νέμονται δὲ ... καὶ μέχρι Παννονίας ἠπλωμένας παιδιάδας...)

⁴⁰ HOLLER 1996. 947.

⁴¹ GYÖRFFY 1990. 110–112.

⁴² PÁLÓCZI 120–121.

⁴³ KORDÉ 3–5., 7.

⁴⁴ KRISTÓ 2000. (A) 69–70.

⁴⁵ GYÖRFFY 1990. 168.; PÁLÓCZI 120.; KORDÉ 7.; KRISTÓ 2003. 69–70.

⁴⁶ RÁSONYI 87.

⁴⁷ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. 90. (Insper etiam Hungari et Bisseni singulis noctibus acriter eos infestabant, toxicatis sagittis eos interficiendo et funes extendentes inter pampiliones eorum, quamplures aliqua servitia facientes rapiebant.) SRH I. 348–349. vö. KORDÉ 12.

⁴⁸ uo. 125. (Eo tempore Bisseni unanimiter rogaverunt regem Geysam, ut si eos libertati donaret, ipsi insultus regis Salomonis omnino cohercerent, ita quod nec auderet exire de Musun et Poson ad deprecandam/temptandam Hungariam. Rex autem Geysa se petitioni eorum condescensurum promisit, si ipsi hoc, quod promiserunt, adimplerent. Bisseni itaque cum principe eorum Zultan nomine equitaverunt super regem Salomonem.) SRH I. 395.

⁴⁹ uo. (...Bisseni fugierunt a facie Salomonis, 'sicut fluit cera a facie ignis', et multis ex eis interfectis et in stagnum/altius in stagno Ferteu submersis, pauci cum Zultan fugiendo evaserunt. [...] Victis itaque Bissenis marchio pecuniam petivit a Salomone, cui ille nihil dedit. Ipse autem minabatur ei, quod

Az 1067 körül keletkezett százdi oklevél Szihalom határában a besenyők kútját és a besenyők sírjait emlegeti, valamint tíz besenyő személyt, akiket – húsz magyarral együtt – a monostor kapott ajándékba.⁵⁰ 1075-ben I. Géza a garamszentbenedeki alapítólevél szerint a taszári és az udvardi besenyők faluját ajándékozta a monostornak.⁵¹ A Győr megyei Árpás közelségében, Kajár határában 1086-ban fordul elő „a besenyők faluja”.⁵² 1091-ben viszont Somogyban bukkan fel egy hasonló falu.⁵³

Igen valószínű, hogy Skylitzés is a Dunáig érti a besenyők szállásföldjét, ha tekintetbe vesszük, hogy a „Pannoniáig elterülő” szerkezet előtt még ezt is olvashatjuk: „...az Istroson (=Duna) túli, a Borysthenés (=Dnyeszter) folyótól...”⁵⁴ Igaz, Holler szerint az „Istroson túli” meghatározás itt Bizánc felől nézve értendő, vagyis a folyótól északra fekvő területet jelenti.⁵⁵ S ebben nyilván nem is téved. Ám a magyar Alföld nagyobb része szintén a Dunától északra (is) terül el, nem csupán a Keleti-Kárpátokon kívüli puszták! (Hiszen Skylitzésnek éppen a Holler által korábban citált, Delján Péterre vonatkozó közlése mutatja, hogy a Nándorfehérvárnál folyó Duna-szakaszra is az Istros nevet használta.⁵⁶) S azt se feledjük: a folyam bal partjáról van szó, amely fentebbi szakaszán a keleti oldalt jelenti, megint csak nem zárva ki, hogy a mondott besenyők egészen a Dunántúlig előforduljanak.

De ha mindezt figyelmen kívül hagynánk, és úgy vennénk, hogy Hollernek a besenyők kérdésében igaza van, és a mondott helyen Pannonia valóban Magyarország egészét jelenti (az *Istros* pedig eszerint csupán az Al-Dunát) – mi következne ebből? Az, hogy Skylitzés valamelyik országnevet többféle jelentésben használja: vagy Pannoniát, vagy Turkiát. Melyiket a valószínűbb? Pannoniát-e, amelynek hagyományos, "provincia" jelentése közismert, vagy Turkiát, amelyre vonatkozóan csupán Holler feltételezi, hogy az adott korszakban egyáltalán lehet más jelentése, mint "Magyarország"?

.....
eum ante imperatorem accusaret, quia pre timore se ostendere non esset ausus vilissimis Bissenis.) SRH I. 396-397. vö. KRISTÓ 2003. 70.

⁵⁰ DHA I. 58. (182-185. p.): Petrus comes monasterium de Zazd fundat et dotat. fől. 183. p.: „...inde ad puteum Bissenorum...” uo. „...per quam venit ad sepulturas Bissenorum”; 184. p.: „...XXX equites: XX Vngari et [X] Bisseni...”. ld. még GYÖRFFY 1963. 807-808.; NÉMETH P. 181.; KRISTÓ 2003. 71.; KORDÉ 13.

⁵¹ DHA I. 73. (204-218. O.): Geysa I rex monasterium Sancti Benedicti de Iuxta Gron fundat et dotat. fől. 214.: „Dedi etiam villam Bissenorum ad arandum nomine Tazzar super Sitoua (...) Insuper vero dedi aliam villam Hudwordiensium Bissenorum ad arandum super Sitoua...” vö. KORDÉ 13.

⁵² DHA I. 84. (247-260. o.): Conscriptio bonorum monasterii Sancti Mauritii de Bel. fől. 251. o.: „...rus Bessenorum...” vö. KRISTÓ 2003. 74.

⁵³ DHA I. (266-268. o.): Notitia de fundatione et dotatione monasterii Sancti Aegidii de Simigio per Ladislaum I. regem facta. fől. 268. „Pincinaticorum villa cum servis et territorio suo...” vö. KRISTÓ 2003. 72.; KORDÉ 13.

⁵⁴ ld. 39. sz. j.! (τὰς πέραν Ἰστρου ἀπὸ τοῦ Βορυσθένους ποταμοῦ...) A Dnyeszter itt használt megnevezését, mely a THURN-féle szövegkiadás névindexe szerint is Βορυσθένης, HOLLER következetesen „Borüsthénos”-ként írja át. (1996. 941., 947.)

⁵⁵ HOLLER 1996. 946.

⁵⁶ Skylitzés in ÁKMTBF 92. p.

Igaz, Moravcsik korábban úgy ítélte meg, hogy az a skylitzési hely, ahol Turkia egyértelműen Magyarországot jelent, vagyis a gyula megkeresztelkedéséről szóló beszámoló „...bizonyosan átvétel egy jóval korábbi műből, az idézett területnévvel együtt”⁵⁷, s magam sem kívánom ezt vitatni.

Kérdés azonban: a Delján Péterre, illetve a besenyőkre vonatkozó információt ezzel szemben honnan meríti Skylitzés? Moravcsik szerint „...A XI. század első felére vonatkozóan egykorú, elveszett munkákat használt fel, s – mint előszavában mondja – szóbeli közlésekből is merített.”⁵⁸

Különösen a besenyőkkel kapcsolatos adatot illetően indokolt szóbeli közlésre gyanakodni: a gyorsan mozgó, vándorló lovasnép elhelyezkedéséről hiteles információt ugyanis nehéz az akár csak egy-két évtizeddel korábbi írott forrásokból szerezni. Azt például, hogy a besenyők elterjedési területe (fogadjuk el!) még csak Magyarország határáig nyúlna (de egyébként még inkább azt, ha máris a Dunáig, vagy még tovább!), főként magyarországi lakosoktól, avagy az ottani körülményeket jól ismerő bizánci vagy egyéb személyektől lehet hitelesen megtudni. Ilyen emberek pedig ugyan miért ne neveznék egész Magyarországot Pannoniának, mikor maga Holler hivatkozik rá, hogy a magyar királyok pénzeiken Pétertől kezdve használják a „Pannonia királya” megnevezést?⁵⁹

Vagyis: nem csupán a 10. századi forrás, de minden más információ is eredetétől függően meghatározhatta, hogy Skylitzés mikor milyen helynevet használ, s mikor mit ért ez alatt!

Változatlanul úgy látom tehát, hogy sokkal több okunk van Skylitzés munkájában a *Pannonia* helynévnek tulajdonítani több jelentést (amelyekről amúgy is tudunk), mint a *Turkiának*, amelyre más adatunk nincs.

2. c) Holler öt adata

Holler persze azt állítja, hogy ilyen adat igenis van. Ám citált forrásai közül a Delján Péterről szóló Skylitzés-hely felhasználhatóságát egy Magyarországtól megkülönböztethető Turkia igazolására fentebb már láttuk.

Emellett hivatkozik három pecsétre, melyek felirataik szerint Turkia püspökéi voltak.⁶⁰ Ebből annyi állapítható meg, hogy a 11. századi bizánci egyházszervezet

⁵⁷ MORAVCSIK B 400.

⁵⁸ MORAVCSIK in ÁKMTBF 81. p.

⁵⁹ HOLLER 1996. 947.

⁶⁰ LAURENT V/1. no. 472. (346–347. p.) (Σφραγίς Ἀντωνίου μοναχοῦ, συγκέλλου καὶ προέδρου Τουρκίας); uo. no. 473. (347. p.) (Κύριε βοήθει Θεοφυλάκτῳ ἐπισκόπῳ Τούρκων); uo. V/2. Paris, 1965. no. 1611. (441. o.) (Σκέποις με Δημήτριον τὸν Τούρκ[ω]ν θύτην). Ld. még ÁKMTBF 253. (csak az első kettő; az elsőben itt LAURENT korábbi publikációja nyomán (πρωτο)συγκ[έ]λλου olvasható μοναχοῦ, συγκέλλου helyett); NESBITT -ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ no. 26., 36. (p. 88–89., 103. – csak az első kettő); HOLLER 1996. 943.

LAURENT (V/1. 346. p.) kétségkívül mindhárom pecsétet a vardarióta türkökhöz kapcsolja (Szent

tudott Turkia nevű püspökségről. Ugyanez vonatkozik a szinódusi határozatra⁶¹ és a métropolia-jegyzékre,⁶² melyeket Holler citál.⁶³ Csakhogy nekünk erről a püspökségről (sőt, 1028 körül már métropoliáról!) van könnyebben értelmezhető adatunk is: hiszen Skylitzés pontosan megírja, miképpen szentelte Theophylaktos pátriárka Turkia térítő püspökévé Szent Hierotheost, aki a 950-es években, a magyar gyula kíséretében érkezett magyar földre, s ott igen eredményesen működött.⁶⁴ Semmi okunk nincs feltételezni, hogy a II. századi Turkia püspöksége-métropoliája ne az így létrehozottnak lenne egyenes folytatása.⁶⁵ Még ha a nép és az ország megnevezésére a II. században már inkább Οὐγγρία-t használták is, ez nem vonja maga

.....
Démétrios jelenléte miatt, akinek többek között Thessalonikében volt kultusza); itt hivatkozik a hivatalos Notitiákban olvasható ó Βασιλικῶν ἡτοι Τούρκων titulusra – holott ez a mondott pecsét-nyomokon nem fordul elő! A második pecsétet NESBITT és OIKONOMIDÈS is így értékelték, az elsőt ellenben igenis egy magyarországi püspökség dokumentumaként, mondván: itt Τουρκία szerepel Τούρκων helyett, s ez nem vonatkozhat a vardariótákra. MORAVCSIK az első ilyen értelmezésében sem bizonyos (ÁKMTBF uo. 2. sz. j.).

⁶¹ HOLLER 1996. 940. 80. sz. j. Itt V. GRUMEL szövegkiadására (no. 835. [250–252. p.]) hivatkozik, ám a szöveg (egy 1028-as szinódusi határozat) ott közölt változatában Turkiáról nem esik szó! Mint NICOLAS OIKONOMIDÈS tanulmányából (527–528.) kiderül, a határozat több kéziratban maradt fent, ám ezek közül csak némelyik tartalmazza azon négy métropolita és két érsek nevét, akik között előfordul a Γωάννου Τουρκίας alak is. E variációkat még soha nem publikálták nyomtatásban. OIKONOMIDÈS (528–529.), aki a kéziratokat tanulmányozta, több érveléssel bizonyítja, hogy e nevek nem interpolációval kerültek a szövegbe.

⁶² HOLLER uo. 82. sz. j.

⁶³ Most ne vegyük figyelembe KOSZTA LÁSZLÓ (114.) fenntartásait e listák forrásértékét illetően! (Ezeket egyébként magam is a kelleténél szkeptikusabbnak érzem; vö. OIKONOMIDÈS in 60. sz. j.!).

⁶⁴ Skylitzés in ÁKMTBF 85–86.

⁶⁵ Igaz, maga OIKONOMIDÈS (530–531.) szkeptikusan nyilatkozik e kérdésben, hivatkozván arra az ószláv fordításban fennmaradt görög vallási vitairatra (Povest' o latiněch. Magyarul: Elbeszélés a latinokról. in A honfoglalás korának írott forrásai 178. p. ford.: FERINCZ ISTVÁN), mely szerint a keresztény hitre tért magyar fejedelem, Stefan (= a Skylitzésnél emlegetett gyula?) halála után „...sok lázongás és pusztítás zúdult a görögök birodalmára, [úgy] hogy ezt a peon [=magyar] népet nem tudták hamarjában megerősíteni a keresztény hitben, mivel saját nyelvükön írott könyveik nem voltak. Látván a görögöknek számukra kedvező elerőtlenedését, a latinok a peonokat, akiket ugroknak mondanak... Rómából felkerekedvén, könyveikkel és írásaikkal istentelen hitükre térítették.” Eszerint a görög térítés a 950 körüli kezdetek után elakad, és csak 1002 (Vidin bizánci megszállása) után indul újra, egyrészt Ajtony, másrészt a II. Basileiosszal szövetségre lépő Szent István személyén keresztül. Ezzel szemben ld. BAÁN A 1169–1170.; Uő B. Az ő álláspontját THOROCZKAY GÁBOR (1389–1390.) az OIKONOMIDÈS-féle elképzelés „megengedhetetlen” továbbfejlesztésének nevezi; pedig BAÁN mellett szólhat, hogy a hivatkozott vitairat már csak legkorábban 12. századi keletkezése (MORAVCSIK B 400.) miatt sem kétségen felül álló forrás. (Itt kell elnézést kérem azért, hogy, mint HOLLER LÁSZLÓ felhívta rá figyelmemet, THALLÓCZY LAJOS cikkét pontatlanul idéztem [UHRMAN 2003. 309.], mert a szóban forgó vallási vitairatnak nem a [z elveszett] görög eredetije, hanem csupán ószláv fordítása „nem régiebb a XIV. századnál...”) Ám ha 12. századi, akkor is kétszáz évvel az idézett események után írták, és akkor sem történetírói, hanem hitvitázó céllal. Könnyen lehet tehát, hogy a szöveg egy-két mondattal igen nagy időközöket ugrik át; sőt, bár emlegetett Stefanja részben vitathatatlanul viseli a gyula jellemvonásait, mégsem kizárt, hogy annak alakját unokájával, Szent Istvánnal kontaminálja. (UHRMAN uo.)

után automatikusan a püspökség nevének megváltoztatását. Hiszen egy állam és egy egyházmegye elvileg is egymástól független intézmények, és a gyakorlatban sem esnek szükségképpen egybe.

Ellenkezőleg: miután Szent István megszervezte a maga püspökségeinek rendszerét, az eredeti turkiai püspökség területileg igencsak visszaszorulhatott. Makk Ferenc,⁶⁶ majd az ő nyomán Thoroczkay Gábor⁶⁷ egyenesen azt feltételezték, hogy a pecsétéről ismert Antónios és Theophylaktos püspökök ténylegesen nem is tartózkodhattak már Magyarország területén! Tény, hogy Antónios a pecséten a *προεδρος* méltóságnevet viseli, amely Moravcsik magyarázata szerint arra utal, hogy egy másik egyházmegye püspöke volt, a turkiaiakat pedig csak emellett, tehát távollétében irányította.⁶⁸

Magam ennek ellenére kétlem, hogy István korától a bizánci alapítású püspökség automatikusan ellehetetlenült volna. Köztudott, hogy a bizánci egyház egészen Konstantinápoly 1204-es bukásáig, de legalábbis I. András koráig (vagyis a hivatalt, 1054-es egyházszakadásig) igen kedvezményezett helyzetben volt Magyarországon ahhoz képest, hogy egy alapvetően latin rítusú egyházrendszerbe kellett illeszkednie.⁶⁹

Igaz, Pirigyi István hangsúlyozza: „Mindamellett, hogy Szent István a bizánci rítus továbbélését biztosította és a birodalommal szövetségi viszonyt alakított ki, az ország területén *kizárólag római katolikus egyházmegyéket szervezett*... A bizánci szertartású keresztényeket római katolikus főpásztorok joghatósága alá helyezte.”⁷⁰ Ám ha a szent király nem *szervezett* is görög rítusú püspökséget, a már működőt aligha kellett szükségképpen felszámolnia. (Ez csak 1054 után vált elkerülhetetlenné.) Mindez talán kapcsolatban állhat az erdélyi püspökség, esetleg a kalocsai érsekség keletkezésének homályos körülményeivel és az erre vonatkozó vitákkal.⁷¹

Mivel pedig a mondott két pecsét pontosabb kronológiai meghatározása a 11. századon belül nem látszik lehetségesnek, semmi nem zárja ki, hogy ebben az időben még folyamatosan működött legyen a Szent Hierotheos alapította egyházmegye. A Moravcsik által még nem ismert, harmadik pecsét, amelyre Holler hivatkozik, már talán 12. századi – ez sem bizonyít azonban egyebet, mint azt, hogy az immár elszakadt bizánci egyházszervezet akkor is érvényben levőnek tekintette a püspökséget, ha Magyarország területéről ekkorra már valóban kiszorult. Viszont

⁶⁶ MAKK in KMTL

⁶⁷ THOROCZKAY uo.

⁶⁸ MORAVCSIK in ÁKMTBF 253. (I. sz. j.) Ezzel szemben OIKONOMIDÈS (529.) szerint a szó lehet egyszerűen a püspök szinonimája, gyakrabban pedig éppen métropolitát jelent!

⁶⁹ SZENTPÉTERY (1938. 192. o.): „Abban az időben még nem is lehetett különleges dolog, hogy görögül tudó vagy éppen görög származású pap tartózkodott Szent István király udvarában.” Ld. még BAKAY 135–141.; PIRIGYI 162–165.; RIPOCHE 90–91.; HAVAS 187–188.; V. KOVÁCS 131–133. o.

⁷⁰ PIRIGYI 164–165.

⁷¹ GYÖRFFY 1977. 183.; BAKAY 149–150.; KRISTÓ: 2000. 124–126.; MAKK in KMTL; BENKÓ ELEK: in KMTL; KOLÓ-SZAJÓ EDIT in KMTL; BAÁN A 1169–1170.; UÓ B 20–23.; OIKONOMIDÈS 530. HOLLER 1998. 25. (168. sz. j.)

éppen ez a kiszorulás (1054 után) indokolja, hogy itt a Turkia megnevezés megőrződjék (hiszen amíg a püspökség ténylegesen virágzott, még érvényben volt), ha az ország nevéként már nem használták is.

2. d) Anna Komnéné és a türkök

Ott van végül Anna Komnéné munkája és hivatkozásai a „türkökre”. Holler korábban maga is elismerte, hogy Τοῦρκοι alatt a jeles történetíró-hercegnő már szeldzsuk-törököket szokott érteni, ám ezt mindjárt meg is szorítja: „...részben igen, de nem mindannyian...” szeldzsukok szerint azok, akiket az *Alexias* így emleget. Arra vonatkozóan azonban, hogy pontosan melyek lennének a kivételes helyek, 1998-as publikációjában megkímélte az olvasót (s a vitapartnert) a részletekbe menő, netán szörszálhasogatásnak tűnő adatolástól. Beírta azzal, hogy átfogóan hivatkozzék az *Alexias* első három könyvére.⁷² Így kénytelen voltam magam e három könyv (Kambylis nagy alakú kiadásában száznolc oldal!) valamennyi ilyen vonatkozású helyét áttekinteni. Az eredmény a következő!

1. „...amikor... a törökök szerencsecsillaga a rómaiak fölé emelkedett...”⁷³ A szövegösszefüggés egyértelmű: akiknek a hadiszerencse az érintett időszakban egyre inkább a bizánciak rovására kedvez, azok szeldzsukok. Holler állítólagos Türkiája eleve szövetségese-vazallusa volna Konstantinápolynak, nem ellenfele; de még ha ellenfél volna is, sem képviselhetne olyan erőt, hogy önmagában sikeresebb legyen a bizánci erőknél!

2. (Urselios) „...egy időben a törökök szövetségét kereste...”⁷⁴ A fentebbi okokból megint csak szeldzsukokról lehet szó, arról nem is szólva, hogy Urselios lázadásakor „...a keleti tartományokat...”⁷⁵ pusztította, ami értelemszerűen a Márvány-tenger keleti partját jelöli.

3. Amikor Alexios a barbár vezért, Tutakhót agitálja, hogy fogjon vele össze Urselios ellen, többek között a következővel érvel: „A te szultánod és az én császárom mindketten kedvesek egymásnak.”⁷⁶ Mivel Tutakh uralkodója szultáni címet visel,

⁷² HOLLER 1998. 25. (168. sz. j.)

⁷³ Anna Komnéné I. 1. 2. (...τῶν Τούρκων καθυπερτερησάντων τῆς τύχης Ρωμαίων...) (ford. PASSUTH LÁSZLÓ. A fordítás pontatlan: azt még el lehet fogadni szerencsés magyarázatként, hogy a τύχη-ből szerencsecsillagot interpretál, a „rómaiak” helyére azonban itt mindenképp „rómaiaké” kívánnakozna!)

⁷⁴ uo. (...πῇ δὲ καὶ συμμαχίαν λαμβάνων ἀπὸ τῶν Τούρκων...) (Az „egy időben” helyett pontosabb lenne: „másrészt”)

⁷⁵ uo. (...τὰ τῆς ἑώρας πάντα...)

⁷⁶ uo. I. 2.2. (φίλοι μὲν ἄμφω ἀλλήλοις ὁ τε σὸς σουλτάνος καὶ <ὁ> ἐμὸς βασιλεὺς.) (PASSUTH for-

csakis szeldzsuk lehet. Így azt már kérdeznünk sem kell, hogy az ugyanezen paragrafus (egyben ugyanezen szónoklat) lezárásában emlegetett *"törökök"* (Τούρκων) szeldzsukok-e.

4. „A keleti csapatok szétszóródtak a törökök elleni küzdelemben...”⁷⁷ A keleti csapatokról lévén szó eleve nem lehetne kételyünk, kik ők; akkor sem, ha a szerző maga nem szögezné le, hogy e törökök „...uralták az egész területet Pontos és a Helléspontos között, az Égei-tengert s a szíriai tengert, Pamphylia s Kilikia partjait, egészen le az egyiptomi tengerig.”⁷⁸

5. Az idősebb Niképhoros Bryennios ellen hadba induló Alexios Komnénos csapatainak áttekintésénél: „...és egyúttal a törökök közül híva segítségül szövetségeseket...”⁷⁹ parancsolták meg neki, hogy induljon harcba. Mivel itt az említett törökökre semmi közelebbi információ nem vonatkozik, így, noha különösebb ok nem lenne kétségbe vonni, hogy ők is szeldzsukok (hiszen láttuk: Alexios már előzőleg is szövetkezett azokkal), tény, hogy ez nem bizonyítható egyértelműen; így e szemelvényre még vissza kell térnünk!

6. Mikor Komnénos felállítja seregeit Bryennios ellen: „...és a törökök fejéül Katakalóst állította, és a teljes skytha [=besenyő] [egységet] mellé parancsolta...”⁸⁰ Itt hasonló a helyzet, mint az imént. Külön jelentősége lehet annak, hogy a „törökök” itt besenyőkkel szerepelnek együtt!

7. A csata során „...valamely elszakadt rész a törökök szövetséges seregéből megtalálja Alexiost, a *skholék domestikosát*...”⁸¹, és miután egy dombról megsemmisítették Bryenniosnak a győzelem biztosnak hitt tudatában immár a fegyelmet kevésbé tartó seregét – „Így bizony, miután az én apám körül levők és az újonnan érkezett

.....
dításából e rész kimaradt.)

⁷⁷ uo. I. 4. 4. (τά τε γὰρ ἑῷα τῶν στρατευμάτων ἄλλο ἀλλαχοῦ διεσκέδατο τῶν Τούρκων ὑφαπλωθέντων...) (ford.: PASSUTH LÁSZLÓ) Pontosabban: „...szétszóródtak, ahogyan a törökök elterjeszkedtek...”

⁷⁸ uo. (...καὶ πάντα σχεδὸν περισχόντων, ὅσα Εὐξείνου Πόντου ἐστὶ μεταξύ καὶ Ἑλλησπόντου καὶ Αἰγαίου τε καὶ Συριακοῦ Πελάγους Σάρωνός τε καὶ τῶν ἄλλων <ποταμῶν> καὶ μάλιστα ὁπόσα Παμφυλίαν τε καὶ Κίλικας παραμειβόντες ἐς τὸ Πέλαγος ἐκπέμπουσι τὸ Αἰγύπτιον. (PASSUTH fordítása itt is erősen egyszerűsít. Pontosabban: „...mivel körülfogták szinte mindazt, ami csak a Fekete-tenger, a Helléspontos, az Égei- és a Szíriai-tenger, Sarón és a többi <folyó> között van, s leginkább ahány [folyó], miután elhalad Pamphylia és a kilixek mellett, kivezet az Egyiptomi-tengerhez.”

⁷⁹ uo. (...καὶ ἅμα συμμαχοῦς ἀπὸ τῶν Τούρκων προσκαλεσάμενοι...) (PASSUTH fordításából e mondat kimaradt.)

⁸⁰ uo. I. 5. 3. (...τῶν δὲ [...] καὶ Τούρκων ἑξαρχὸν τὸν Κατακαλὸν κατέστησε καὶ πρὸς τὸ Σκυθικὸν ἅπαν [...] παρεκελεύσατο.) (PASSUTH-nál e mondat sem szerepel.)

⁸¹ uo. I. 6. 1. (...ἀπομοιρά τις ἐκ τῆς συμμαχίας τῶν Τούρκων καταλαμβάνει τὸν δομέστικον τῶν σχολῶν Ἀλέξιον...)

törökök megszemlélték, hogy amazok összekeveredett állapotban vannak, három részre osztották szét önmagukat, és kettőnek azt rendelték el, hogy ott valahol lesbe álljanak, a harmadik résznek azt parancsolták, hogy hátráljon meg az ellenséggel szemben [...] A törökök mégsem phalanxként összerendezetten támadtak egyszerre valamennyien, hanem részekre osztottan és különválva egymástól valamiféle csapatokba mindenütt); aztán valamennyi egység rohamozzon, amazokra hajtva lovait, és sűrű nyilaikat vegyék igénybe [...] A törökök tehát folyamatos nyilaikkal árnyékot borítottak a seregre, mindig másutt kötve le [...] Bizony, a törökök és az én apám, miután rövid időre szembeszálltak az ellenfeleikkel, azt színlelték, hogy menekülnek, úgy, hogy kissé elhúzták az ellenfeleket a lesállásokig, és mesterien romlásba rántották őket.”⁸² A két megelőző szemelvényhez fűzöttet itt azzal egészíthetjük ki, hogy Alexios törökjei láthatóan mesterei a steppei lovas nomádok hagyományos harcmodorának. Holler ezt nem is mulasztja el szóvá tenni: „Azt, hogy itt nem szeldzsuk törökökről van szó, teljes mértékben alátámasztja az író nő leírása ezeknek a türk csapatoknak a harcmodoráról, amely számos jellegzetességében teljes azonosságot mutat az évszázadokkal korábban keletről érkező népek harci stílusára vonatkozó leírásokkal.”⁸³

8. Ugyanezen csata végén Bryennios, amikor már lova sem használható, tehát menekülésre sincs esélye, „...a törökök közül két nemes vitézt hívott ki önmaga ellen.”⁸⁴ Itt értelemszerűen ugyanazon törökökről van szó, mint az előbb. Mivel itt már közelharc folyik, újabb információt harcmodorukról sem kapunk, azon kívül, hogy kettejük közül az egyik a közelharcban dárdával (τῷ δόρατι) küzd (ami viszont túl általános ahhoz, hogy következtetést vonhassunk le belőle).

9. „Miután Kyzikos városát bizony elfoglalták a törökök...”⁸⁵ – határozza meg Anna az édesapja trónra jutását közvetlenül megelőző fordulat idejét. Mivel Kyzikos a Márvány-tenger keleti partján van, nem is vitás, hogy szeldzsukokról van szó.

⁸² uo.I. 6. 2–4. (οὕτω δὴτα συγκεχυμένως ἔχοντας τούτους οἱ ἀμφὶ τὸν ἑμὸν πατέρα καὶ τοὺς νεήλυδας Τούρκους θεασάμενοι εἰς τρεῖς μοῖρας ἑαυτοὺς διενείμαντο καὶ τὰς μὲν δύο ἑλλοχεῖν αὐτοῦ που διέταπτον, τὴν δὲ τρίτην μερίδα χωρεῖν ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἐκέλευον [...]) [οἱ μὲντοι Τούρκοι οὐ κατὰ φάλαγγα συντεταγμένως ἐπήεσαν ἅμα πάντες, ἀλλὰ μεμερισμένως καὶ ἀπ’ ἀλλήλων κατὰ τινὰς ὁμίλους διεστηκότες ἐκασταχοῦ], εἴτα προσβάλλειν ἐκάστην ἵλην τοὺς ἵππους ἐπὶ τούτους ἐλαύνοντας καὶ πυκνοῖς ἀποχρησθαι τοξεύμασι [...]) οἱ μὲν οὖν Τούρκοι ἄλλος ἐπ’ ἄλλῳ καταλαμβάνοντες τοῖς συνεχέσι βέλεσι τὸ στράτευμα κατεσκίαζον [...] οἱ μὲντοι Τούρκοι καὶ ὁ ἑμὸς πατὴρ βραχὺ τι πρὸς τοὺς πολεμίους ἀντικαταστάντες ἐξῆς φεύγειν ἐσχηματίζοντο κατ’ ὀλίγον ἐφέλκοντες εἰς τὰς ἐνέδρας τοὺς πολεμίους καὶ τεχνικῶς ὑποσύροντες.) PASSUTH fordítása e résznél (28-29. o.) annyira szabad, hogy a szöveg filológiai vizsgálatára alkalmatlan.

⁸³ HOLLER 1998. 25.

⁸⁴ Anna Komnéné I. 6 6. (...πρὸς ἑαυτὸν δύο τῶν Τούρκων γενναίους ἐξεκαλέσατο.)

⁸⁵ uo. II. 3. 1. (τῆς πόλεως τοίνυν Κυζίκου κατασχεθείσης παρὰ τῶν Τούρκων.)

10. Amikor a Komnénosok „forradalmának” kitörték Ióánnés Dukas καῖσαρ elindul, hogy csatlakozzék a felkelőkhöz, „Szerencsés véletlen folytán még ez történt: menet közben a cészár törökökkel találkozott, akik átkeltek az Euros folyón...”⁸⁶ A helyszín ezúttal Thrákia; az Euros a mai Marica folyó. Elgondolkodtató lehetne, hogy e törökök „pogány rítusuk szerint esküt is tettek arra, hogy szívesen harcolnak a Komnénosokért.” Mivel Holler szerint az ő Balkánra szakadt türk-magyarjai még mindig „lovás, harcos” nép,⁸⁷ így könnyen asszociálhatnánk hozzájuk a pogányság képzetét – bár így megint nehéz lenne őket kapcsolatba hozni a *Corona Graeca* πιστός Geóbitzasával. Ám ha ettől eltekintenénk is, maradna a tény, hogy a görög eredetiben csupán „...a számukra megszokott [rítusnak] megfelelően hajtották végre az esküt, állítva, hogy nagyon buzgón harcolnak majd együtt a Komnénossal.”⁸⁸ A „pogány” jelző csupán Passuth interpretált fordításában bukkan fel, bár erősen valószínű, hogy itt ő is inkább „muszlim”, mint „sámánhitű” jelentésben használta.

11. Ahol a birodalom állapotát elemzi Alexios trónra léptekor: „Mert a felkelő nap felé eső (tartományokat) is rettenetesen kirabolták a törökök...”⁸⁹ A felkelő nap szerinti tájolásból egyértelmű, hogy a keleti tartományokról, tehát szeldzsukokról van szó. De hogy ne lehessenek kétségeink, Anna Komnéné két paragrafussal odébb megemlíti többek között Paphlagonia és Kappadokia tartományokat az ugyanezen törökökkel szembeni hősies ellenállással kapcsolatban.⁹⁰

12. Végül, miután a Robert Guiscard-ral vívott háború után Alexios figyelme ismét Kelet felé fordul, kiderül, hogy „...látta a legistentelenebb törököket, amint a Propontis körül időztek, amikor Solyma hatalmat gyakorolt az egész Kelet felett, és Nikaia körül tartotta udvarát (akinek a *sultanikion* volt az, amit mi *basileion*nak nevezünk...)”⁹¹ Ha a Nikaia és Propontis helynevek nem volnának elegendők, Solyma (=Szulejmán) személyneve és udvarának az arab *szultán* méltóságnévből képzett görögös megnevezése egyértelműen mutatják, hogy itt csakis szeldzsukokra gondolhatunk.

Végigtekintve tehát Anna Komnéné első három könyvének valamennyi olyan helyét, ahol Τοῦρκοι egyáltalán előfordulnak, azt állapíthatjuk meg, hogy tizenkét említés közül hét vitathatatlanul a szeldzsukokról szól. A maradék ötöt kell figyel-

⁸⁶ uo. II. 6. 8. (γίγνεται δέ τι κατὰ συντυχίαν τοιοῦτον ἀπερχόμενος ὁ καῖσαρ περιέτυχε Τούρκοις ἄρτι διαπερῶσι τὸν Εὐρὸν καλούμενον ποταμόν.) ford. PASSUTH LÁSZLÓ (70.)

⁸⁷ HOLLER 1998. 25.

⁸⁸ Anna Komnéné II. 6. 8. (...κατὰ τὸ εἰθισμένον αὐτοῖς τὸν ὄρκον ἐπλήρουν συμμαχεῖσαι τῷ Κομνηνῷ μάλα προθύμως διαβεβαιούμενοι.)

⁸⁹ uo. III. 9. 1. (καὶ γὰρ τὰ μὲν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον οἱ Τοῦρκοι δεινῶς ἐληίζοντο...)

⁹⁰ uo. III. 9. 3.

⁹¹ uo. III. 11. 1. (...τοὺς μὲν ἀθεωτάτους Τούρκους περὶ τὴν Προποντίδα ἐνδιατρίβοντας, τοῦ Σολυμᾶ τῆς ἑφᾶς ἀπάσης ἐξουσιάζοντος καὶ περὶ τὴν Νίκαιαν αὐλιζομένου (οὐ καὶ τὸ σουλτανίκιον ἦν, ὅπερ ἂν ἡμεῖς βασιλεῖον ὀνομάσαιμεν...))

mesebben megvizsgálunk. Ezekben kétségkívül nem találunk olyan mozzanatot, amely egyértelműen igazolná szeldzsuk voltukat. Hacsak nem tekintenénk annak a következő megfontolást: a történetíró császárlány, aki e népnevet azért nagyobb részt láthatóan a szeldzsukokra alkalmazza, miért nem hívja fel a figyelmet arra, hogy a vitatott öt ponton másokat nevez ugyanígy? Ne lett volna tisztában a különbséggel? Ez alig elképzelhető, hiszen az eseményekre vonatkozó egyik legfőbb forrásul édesapja szóbeli közlései szolgálhattak, aki bizonyára nem mulasztott el beszámolni leányának arról, miféle etnikumokkal érintkezett csatáiban és diplomáciai akcióiban.

Ám tekintsünk most el ettől! Még ebben az esetben is komoly indok kell egyáltalán a feltevés megfogalmazásához is, hogy a mondott helyen valamilyen más Τοῦρκοι szerepeljenek. Nézzük tehát, milyen indoka van erre Hollernek (azon kívül, hogy a koronán látható Geóbitzas-képhez kell találnia egy etnikumot, más-képp el kellene ismernie magyar vonatkozását)?

Egyik ilyen érvére már utaltunk: az 5–8. szemelvényekben emlegetett törökök nomád harcmodorára. Kérdés persze, hogy a Holler által tételezett balkáni türk-magyarok, akik szerinte is még a 10. században költöztek ide,⁹² feltétlenül őrzik-e eredeti, steppei lovas harcmodorukat a 11. század utolsó negyedéig, míg anyaországbeli rokonaik eddigre kezdték ezt feladni. (Holler azt sugallja: Balkánra szakadt testvéreinknek ez a konzervatívabb hadrendje és életmódja magyarázza, hogy Anna Komnéné őket még mindig *türköl*nek nevezi, míg az anyaországbeli magyarokat *dák*oknak.⁹³) Ám e kérdést is csak akkor indokolt feltenni, ha előbb az ellenkező oldalról vizsgáltuk meg a problémát: kizárja-e a mondott törökök steppei harcmodora szeldzsuk voltukat?

Erre hadd idézzem Vásáry Istvánt, a turkológia egyik legkiválóbb hazai tudósát, aki a fent emlegetett Szulejmán szultán 1081-es nikaiai megtelepedését így kommentálja: „Bizánci hívásra jöttek be a szeldzsukok, s nomád szokás szerint a meghívást túl szívélyesen értelmezve ott is maradtak.”⁹⁴ A kis-ázsiai eseményektől függetlenül is ismételten tipikus nomádokként jellemzi a szeldzsukokat, azt követően is, hogy a 10. században az iszlám hívei lettek, és végig 11. századi történetük kapcsán szintén.⁹⁵

Így a mondott Τοῦρκοι steppei jellege éppenséggel nem mond ellene szeldzsuk voltuknak.

Holler másik érve földrajzi jellegű. A Τοῦρκοι a vizsgált szövegrészekben vitathatatlanul a Balkánon fordulnak elő, éppen ott, ahol az általa feltételezett Turkia is található – legalábbis amennyiben igen kicsiny léptékű térképen nézzük. Mint ugyanis fentebb láttuk, az ő Turkiája valahol a Magyar Királyság déli szomszéd-

⁹² HOLLER 1998. 25.

⁹³ uo.

⁹⁴ VÁSÁRY 115.

⁹⁵ uo. 112–117.

ságában terülne el, Belgrád és a Morava-torkolat környékén, illetve Sirmiumnál.⁹⁶ Ugyanakkor álláspontja védelmében hivatkozik arra, hogy Anna Komnéné az 1081-es harcokkal kapcsolatban „achridi” türkökről emlékezik meg.⁹⁷ S bár a fentebbi áttekintésből kiderülhet, hogy a Τοῦρκοι mellett ilyen jelzöt valójában a császárlány első három könyvében sehol nem találunk, a hivatkozás mégsem légből kapott – éppen csak nehezen ellenőrizhető.

A citált hely ugyanis nem az első három könyvében olvasható a tudós császárlánynak, hanem már a negyedikben: „...Τατικίος pedig, aki nagy is volt az akkori időben, *primikérios*ként irányította a két Achris [=a város és a tó] körül lakó türköket...”⁹⁸

Mármost Gyóni kétségtelenül úgy értelmezte e helyet, hogy az az ún. "vardarióta" türkökre vonatkozik.⁹⁹ Ám ha így van is: ha valaki a teljes mondatot nézi, és nem csak azt, amit Gyóni kiemelt abból, látni fogja: ezeket a türköket semmiképpen sem "király" irányítja, hanem egy *primicerius*. Ez a latin rangjelzés a számlárlétrán (szó szerint a viasztáblán = *cera*) legelöl álló főhivatalnokot jelent. Tehát semmiképpen sem egy mégoly viszonylagosan önálló uralkodót, hanem a bizánci hierarchiába messzemenően betagozódott tisztviselőt. Így Holler álláspontjának igazolására valójában ez a szemelvény is alkalmatlan.

Amúgy pedig: nem tételezi-e Holler túlzottan tekintélyesnek a maga Turkiáját, amely a Sirmium–Belgrád vonaltól kb. 300 km-re délre található Achrisig lehúzódik? Arról nem is beszélve, hogy a két Achrison kívül konkrétabb helymeghatározással csupán a 10. számú szemelvény esetében találkozhatunk, ám ott a helyszín Thrákia, az Euros (ma Marica) folyó környéke, ezúttal keleti irányban közel ugyanekkora távolságra Achristól. Ildomos-e vajon ilyen szabadon kezelni a térképet? (Bár tény: a Vardar folyó szinte félúton lenne Achris és az Euros között!)

Az persze kétségtelenül kérdés: honnan kerültek a Balkánra az emlegetett török egységek. Szerencsére Holler becsületes és lelkiismeretes kutató módján maga hívja

⁹⁶ HOLLER 1998. 26.

⁹⁷ uo. 25.

⁹⁸ Anna Komnéné IV. 4. 3. (...ὁ δὲ γε Τατικίος καὶ μέγας τῷ τότε πριμικήριος τῶν περὶ τὴν Αχριδῶν οἰκούντων Τοῦρκων ἡγεμόνευε...) Nehéz megérteni, miért hivatkozott HOLLER csupán a szerző első három könyvére, holott e negyedik könyvbeli szemelvény oly meghatározó érvként szerepel okfejtésében. Arra nem akarok gondolni, hogy meg sem nézte az eredeti szöveget, hanem csupán GYÓNI MÁTYÁS azon művének (1942. 49.) idézésében látta volna, melyre 1998-ban nem hivatkozott – bár emellett szólna, hogy GYÓNI a mondott helyen „I. 138. 3.” jelzéssel citálja a császárlányt. Ezt az magyarázza, hogy nem a HOLLER által használt, LEIB-féle, hanem az 1884-es lipcei (Teubner-) kiadásból dolgozott: ennek sajátossága, hogy mutatójában nem könyvek és caputok, hanem kötetek, oldalak és sorok szerint utal; GYÓNI ezt veszi át. Az „I. 138. 3.” tehát annyit jelentett, hogy az idézet a kétkötetes kiadvány első kötetének 138. oldalán, a harmadik sorban található. Az ilyen hivatkozás alapján persze a LEIB- vagy kivált az általam használt KAMBYLOS-féle változatból lehetetlen bármit is azonosítani. Kizártnak tartom azonban, hogy HOLLERnek mindez ne tűnt volna fel (már csak azért is, mert forrásunk I. könyve nem tartalmaz 138 caputot, csupán tizenhatot). Így viszont továbbra is hiányolom részéről a IV. könyv citálását – legalább olyan általános szinten, mint az első háromét!

⁹⁹ GYÓNI uo.

fel a figyelmet arra,¹⁰⁰ hogy Anna Komnéné férje és történetíró pályatársa, az ifjabb Niképhoros Bryennios művéből erre is választ kapunk. Eszerint miután Niképhoros Botaneiatés császár kiküldte Alexios Komnénost a lázadó idősebb Bryennios ellen, „Mivel pedig a saját serege hiányos volt, üzenetet küldött a bithyniai Nikaiában időző törökök előjáróihoz; ezek ketten pedig Masur és Solyman voltak, Kutlulus fia, és azok tüstént kiküldtek szövetségesekül kétezerrel nem kevesebbet, és készenlétben tartottak másokat rögtön utánuk.”¹⁰¹ A nikaiai helyszín csakúgy, mint a Masur (Manszur) és Solyman (Szulejmán) személynevek egyértelművé teszi, hogy itt is szeldzsukokkal van dolgunk: Holler ezt maga is hangsúlyozza.¹⁰² Ebből következően Anna Komnéné korábban vizsgált 5–8. szemelvényeiről megint csak le kell mondania: ezek, mint Bryennios kiegészítő információja rámutat, csakis szeldzsukok lehettek.

Hogy azonban Holler mégse veszítse el végképpen Anna Komnéné állítólagos Turkiájának forrásai közül, kénytelen (most már konkrét hivatkozás nélkül) egy, az előbbivel ellentétes értelmű Bryennios-helyre apellálni. „Azonban Bryennios leírásából tudjuk, hogy már ezt megelőzően is jelentős türk csapatai voltak Alexiosnak, akiket kémfeladatokra is alkalmazott.”¹⁰³

A valóságban azonban Bryennios nem ad ilyen információt.¹⁰⁴ Ha áttekintjük a fentebbi helyet megelőző valamennyi, a II. és III. könyvében található szemelvényét,¹⁰⁵ azt tapasztaljuk: mindjárt a második könyv elején egyértelművé teszi, hogy szeldzsukokról beszél. „...mert a törökök is, miután megtudták a Diogenést illető [dolgokat – ti. a császár halálát], és a rómaiakkal amannak révén keletkezett békeszerződéseket és egyezményeket megszegték, az egész Keletet feldúlták

¹⁰⁰ HOLLER 1998. 25.

¹⁰¹ Niképhoros Bryennios IV. 2. (Στρατεύματος δ' ἀπορῶν οἰκείου διεπέμπετο πρὸς τοὺς τῶν Τούρκων ἐξάρχοντας ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας διατρίβοντας ἥστην δὲ τούτῳ Μασούρ καὶ Σολυμάν, οἱ τοῦ Κουτλουμουῦς παῖδες, καὶ αὐτίκα ἐκείνοι συμμαχοῦς ἐξέπεμπον οὐκ ἐλάττονας δισχιλίων καὶ κατὰ πόδας ἐτέρους ἡντρεπίζον.)

¹⁰² Ld. 100. sz. j.

¹⁰³ uo.

¹⁰⁴ Igaz, egy helyen (II. 4.) elhangzik: „...ἡγγέλλετο δὲ παρὰ τῶν σκοπῶν Τούρκων πλῆθος πολὺ κατὰ Ῥωμαίων χωρεῖν καὶ ἀγχοῦ που τούτου στρατοπεδεύειν.” Ezt éppen lehetne úgy fordítani: „Hírül adatott a török kémek által, hogy nagy sokaság indult el a rómaiak [= bizánciak] felé, és valahol ahhoz közel tábornok vert.” Ám egyfelől jóval logikusabb fordítás: „Hírül adatott a kémek által, hogy a törökök nagy sokasága indult meg...” stb. Már csak azért is, mert a következőkben még kétszer találunk hasonló szerkezetet: πλῆθος Τούρκων πολὺ, illetve πλῆθος τῶν Τούρκων (II. 6.); τὸ δὲ Τούρκων πλῆθος (II. 22.). Ám ha ennek ellenére mégis a másik (sejthetően HOLLER által preferált) fordításhoz ragaszkodnánk, az sem indokolná, hogy a „török kémekben” Balkánra szakadt magyarokat lássunk. Az ellenfél ugyanis itt egyértelműen a szeldzsuk-törökök, akik ellen kémkedni sokkal alkalmasabbak lehettek a közülük megfizetett árulók, mint a Balkánról hozott, keresztény hitű, más nyelvű, állítólagos magyarok.

¹⁰⁵ Az I. könyv eseményei egyrészt olyan korai időpontban játszódnak, hogy Alexios ott még nem játszhat szerepet; másrészt itt (is) minden török vonatkozású esemény egyértelműen a Közel-Keleten játszódik.

és kifosztották...”¹⁰⁶ Hogy a Kelet itt egyértelműen az ázsiai birodalomrészt jelenti, azt nemcsak a korabeli bizánci történetírásban általános szóhasználat igazolja, hanem az is, hogy e törökök dúlásaival szembeállítva ugyanitt a „skythák” [= bese-nyők] thrákiai és makedóniai pusztításait említi annak bizonyosságául, hogy a frissen trónra lépett Michaél Dukasnak Keleten és Nyugaton egyszerre meggyűlik a baja.

A II. könyv ezután jórészt az ezen törökök ellen vívott háborút beszéli el, akik tehát itt Alexios számára szinte kizárólag mint ellenfelek bukkannak fel, a helyszín pedig végig Ázsia.¹⁰⁷ Igaz, nemcsak arról számol be (a korábban vizsgált, 3. számú Anna Komnéné-szemelvénnel egybehangzóan) miként állította Alexios a maga oldalára Tutakh szeldzsuk-törökjeit, amikor Keleten harcolt Urselios ellen,¹⁰⁸ hanem ezt megelőzően egy Artukh nevű török vezér meggyeréséről is, hasonló célból.¹⁰⁹ Ezek után éppen nem lenne meglepő, ha ezek egy részét a Balkánra is magával hozta volna, miután kitapasztalta, mennyi hasznukat veheti a harcban. (S ez a 10. számú Anna Komnéné-szemelvény thrákiai törökjeire is értelemszerűbb magyarázatnak tűnik, mint Holler állítólagos balkáni Turkiája.)

A III. könyv egyetlen török vonatkozású említése szintén ázsiai helyszínt emleget, ezen kívül itt megint név szerint esik szó Solymanról, Kutlulus fiáról.¹¹⁰ Kémfeladatra alkalmazott törökökről a negyedik könyvben beszél Bryennios: „...és mert a Komnénos Alexios társaságában lévő törökök közül némelyek, miután éjszaka elmentek [az idősebb] Bryennios táborához, hogy felderítsék...”¹¹¹ Ez azonban nem azt megelőzően történt, hogy Masur és Solyman elküldték a maguk kétezzer emberét Alexios segítségére, ellenkezőleg, azt követően, hogy „Komnénos tehát kivonult, miután magához vette a török szövetségeseket is...”¹¹² – értelemszerűen a Solymanék által küldötteket. Igaz, a korábbi idézet közvetlenül így folytatódik: „Amikor pedig még semmiképpen nem érkeztek meg a szövetségesek, jónak látszott, hogy a követek elmenjenek...”¹¹³ – de láthatjuk, itt csakis követekről van még szó.

Összegezve: Anna Komnéné és férje adatait egy balkáni Törkia „királyság” bizonyítékaiul felhasználni csak nem csekély erőszak árán lehetséges. Kénytelen vagyok tehát megismételni 2003-as álláspontomat: erről a Türkiáról semmiféle forrás nem tud, amelynek alapján létezését indokolt lenne felvetnünk.

¹⁰⁶ Bryennios II. 3. (...οἱ τε γὰρ Τούρκοι τὰ κατὰ τὸν Διογένην πυθόμενοι καὶ τὰς πρὸς Ρωμαίους δι' ἐκεῖνον γενομένης ξυμβάσεις τε καὶ σπονδὰς διαλύσαντες τὴν ἑφ' ὧν πᾶσαν ἐδήουντο καὶ ἐληΐζοντο...)

¹⁰⁷ Bryennios II. 3–28.

¹⁰⁸ uo. II. 17–18.

¹⁰⁹ Bryennios III. 16.

¹¹⁰ Bryennios III. 16.

¹¹¹ Bryennios IV. 6. (...καὶ γὰρ τῶν μετὰ τοῦ Κομνηνοῦ Ἀλεξίου Τούρκων τινὲς νύκτωρ ἀπίοντες ἐπὶ <τῷ> τοῦ Βρυεννίου στρατεύμα κατασκέψασθαι...)

¹¹² Bryennios IV. 4. (Ἐξήκει οὖν ὁ Κομνηνός, σχῶν μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς τε ξυμμάχους Τούρκους...)

¹¹³ uo. IV. 2. (Μήπω δὲ τῶν συμμάχων φθασάντων, ἐδόκει τοὺς πρέσβεις ἀπιέναι...)

3. A *kralés*

1996-os munkájában Holler a *király* szó eredeztetésével kapcsolatosan is olyan tétteleket fogalmaz meg, melyek (kronológiai okból) kizárják a mi elképzelésünket Geóbitzas ábrázolásával kapcsolatban.

Elképzelése szerint a szóban forgó főnév a szláv *kraj* származéka, és konkrétan az általa feltételezett, balkáni Törkia megnevezéseként (*kraj Turkié*=Törkia vidéke→*határvidéke*) esik át metonymikus jelentésfejlődésen, miáltal a határörvidék vezérét (1998-as megfogalmazása szerint „határörgróf”¹¹⁴) is jelentette.¹¹⁵ A fentebb vizsgált Skylitzés-idézet éppen arra lenne példa, miként következik be e jelentésfejlődés, és innen aztán a II. sz. végén kerülne csak át a magyarba.¹¹⁶

Nem vagyok szlavista, így e merész etimológiai koncepció legtöbb részletével nem kívánok vitába szállni. Nem hivatkozom a nyelvtörténeti körökben máig szinte osztatlanul elfogadott etimológiára, mely szerint a mondott szó Nagy Károly nevéből alakult méltóságnévvé a nyugati (és a katolikus orientáltságú déli) szláv nyelvekben.¹¹⁷ Nem teszem fel a kérdést, hogy ha a méltóságnév kialakulása ennyire helyi jellegű volt, miként terjedhetett el egészen Lengyelországig.¹¹⁸ Nem kívánom hangsúlyozni azt a körülményt, hogy a magyar nyelvben *határörgróf* főnév nem létezik, csupán *határgróf* vagy *örgróf* (mindkettő a német *Markgraf* tükörfordítása). Még arra a meghökkentő állításra sem kívánok válaszolni, mely szerint az eredeti *kraj* tövégi mássalhangzója a görög -ης végződés hozzáadása nyomán palatalizálódott volna.¹¹⁹ Néhány kronológiai kérdést azonban fel kell vetnem.

¹¹⁴ HOLLER 1998. 24.

¹¹⁵ HOLLER 1996. 953–954.

¹¹⁶ HOLLER 1996. 953

¹¹⁷ HOLLER (1996. 952.) ezt arra hivatkozva cáfolja, hogy a szó méltóságnévi jelentésben Nagy Károly halála után kétszáz évig nem fordul elő; ennek azonban az lehet a magyarázata, hogy a mondott szláv népek írásbelisége éppen e kétszáz év során, jórészt annak végére alakul ki. Bírálja (1996. 961. 126. sz. j.) KNIEZSA ISTVÁN-t (A 268–269.), aki ezen etimológiát hangoztatva MELICH JÁNOSRA (1903. 124.) hivatkozott, holott MELICH a mondott helyen szót sem ejt a Karl személyéről. KNIEZSA hivatkozása valójában nem a fenti etimológiával, hanem a király főnév bármiféle etimológiai vonatkozásával foglalkozó munkákat sorolja fel (némi tagadhatatlanul zavaró tömörséggel); tény viszont, hogy mint arra HOLLER (uo.) rámutat, MELICH (1908. 28.) később valóban kételyeit fejezte ki a méltóságnév ilyen eredeztetésével kapcsolatban, és KNIEZSA ezt kétségkívül elmulasztotta idézni.

Csak hogy arról pedig HOLLER feledkezik meg, hogy újabb egy-két év elteltével MELICH (1909/1910. 53–58.) mégis a Károly névből való származtatáshoz tért vissza. Ugyancsak nem ejt szót PAIS DEZSÓ tanulmányáról (1939. 1.), mely szintén egyértelműen e hagyományos etimológiát fogadja el. Igaz, GYÓNI (1943. 195–196.) ismét problémásnak minősítette e származtatást, vele szemben viszont ehhez ragaszkodik nemcsak KNIEZSA (ld. fönt és B 227.), de úgy a TESZ, mint GYÖRFFY (1984. 676. o.), némi aggályokkal bár, de az ESZSZJA is (s. v. korl’b), legutóbb pedig JANKOVICSNÉ TÁLAS ANIKÓ.

¹¹⁸ Az ESZSZJA szócikke éppenséggel a poláb (vagyis elbai) szlávok környezetében tételezi az átvételt, még a 9. század elején, és hogy onnan terjedt volna a szó a különböző szláv törzsek között egészen a Balkánig!

¹¹⁹ Szóvégi -j nemigen palatalizálható, hiszen eleve palatális! HOLLER (1996. 954.) GYÓNIra hivatkozik, akit korábban (uo. 926.) szó szerint idézett: „Az -ης és -ις végű idegen nyelvi személynevekben -i

3. a) *A veszprémvölgyi oklevél és Simon püspök*

A *κράλης/κράλ* szó ugyanis köztudomásúlag előfordul egy olyan magyarországi görög nyelvemlékben, amely a II. század harmadik negyedénél mindenképpen jóval korábbi: a veszprémvölgyi apácakolostor görög nyelvű alapítólevelében. „*Ἐν, Ἰσὺν, κρηστυένυ ἐς ἐγὼς Ὑνγρία κρηλῦα...*”¹²⁰

Mivel ez az oklevél önmagában rácsófol Holler vonatkozó elképzelésére, így az elmélet tartása érdekében félre kell tennie az útból. Ezt igen szellemesen meg is teszi, átvéve Király Péter ötletét: ahogyan amaz úgy ítélte meg, hogy a szó oroszos alakja (копoлб) 12. századi betoldás a Metód-legenda 9. századi szövegében,¹²¹ úgy ennek nyomán Holler is betoldásnak minősíti a veszprémvölgyi oklevélben felbukkanó szót. Dolgát megkönnyíti, hogy az oklevél eredetije nem maradt ránk, csak Könyves Kálmán-kori (1109-es) átiratát ismerjük, melyhez latin nyelvű megerősítő szöveg is készült. Itt olvashatjuk: „És ezek azok, amik megtaláltattak, hogy minden ellentmondás nélkül magáé az egyházé legyenek, miután Simon, a pécsiek püspöke a király parancsára és a veszprémi püspök egyetértésével gondosan átvizsgálta, és a dolgok igazságát a legkeresztényibb Kálmán király elé felterjesztette.”¹²²

Az itt emlegetett Simon püspökről már Fejérfataky László feltételezte 1892-ben, hogy ő maga írta a renovációs (latin) oklevelet.¹²³ Ezt az elképzelést preferálta Czebe Gyula.¹²⁴ Hóman bizonyos volt ugyanebben,¹²⁵ ahogyan az ő nyomán Jakubovich Emil,¹²⁶ majd később Komjáthy Miklós is.¹²⁷ De Jakubovich egyben

végű, vagy esetleg palatális, jésített mássalhangzóra végződő idegen nyelvi hangalakot kell keresni.” (GYÓNI 1943. 196.) Ez valójában annyit jelent, hogy a görögök által átvett szláv szó tővégi mássalhangzója eleve palatális volt, ezért lesz a görögben κράλης – nem pedig κράλος vagy κράλας. Hogy a κράλης szó eredeti tőhangzója a magyar nyelvbe való bekerülésekor csakis egy palatális liquida (az a hang, melynek jelölésére később ly betűkombinációkat kialakították) lehetett, ld. még BENKŐ LORÁND 13. és fől. 29.; MOÓR 125.; velük szemben PAIS 1939. 4–5. egyformán lehetségesnek tartja e liquidát (horvát, szlovén vagy szlovák átvétel esetén) és az l-et (cseh átvétel esetén) mondván, hogy a magyar nyelvben l→ly és ly→l fejlődés egyaránt van példa. Csakhogy: van-e j→l változásra is! S van-e ilyen a csehben, lengyelben, ó-szorbiban, horvátban és bolgárban, hogy e nyelvek kral, król, krol, král, kral alakjait (PAIS 1939. 3.) magyarázhatjuk?

¹²⁰ ÁΚΜΤΒΦ 8ο. = DHA I. 13. (p. 85.) (...ἐγὼ Στέφανος χριστιανὸς καὶ κράλης πάσης Οὐγγαρίας... – a κράλης alak MORAVCSIK korrekciója, eredetileg κράλ) (ford. MORAVCSIK GYULA)

121 KIRÁLY 55-56.

¹²² DHA I. 136/1. (366. o.) (Et hæc sunt ea, quæ inventa sunt esse ipsius ecclesiæ sine omni contradictione Simone Quinque Ecclesiarum episcopo iussu regis et consensu Bezpremensis episcopi diligenter perscrutante et veritatem rei christianissimo regi Columbano referante...)

¹²³ FEJÉRPATAKY 1892. 28., 38–39. Korábban Uő (1885. 20–21. o.) még úgy vélte, hogy Simon csupán a görög oklevelet nézte át a király megbízásából, mivel jól tudott görögül; arra azonban ekkor még nem vált felvilágosítást találni a szövegben, hogy ki az oklevelek szerzője.

¹²⁴ CZEBE 20-21. (150-151.)

¹²⁵ HÓMAN 146.

126 JAKUBOVICH 4-5.

¹²⁷ KOMJÁTHY 34.

megállapította,¹²⁸ hogy minden bizonnyal azonos azzal a Simónnal, akit Anna Komnéné emleget mint az Alexios Komnénos és Bohemund között 1108-ban kötött diabolisi szerződés egyik tanúját magyar részről.¹²⁹ Ezt a megállapítást Moravcsik is magáévá tette.¹³⁰

Bár Holler ezúttal nem hangsúlyozza, hogy Moravcsik ötletét veszi át,¹³¹ és még kevésbé, hogy Jakubovichét,¹³² a két Simon valóban meggyőző azonosítása érdekes ötletre indítja. Mivel ugyanis az Anna Komnéné idézte szerződés a mondott helyen vitán felül *κράλης*-nak címezi a magyar uralkodót, és mivel ez egy évvel megelőzte a veszprémvölgyi alapítólevél megújítását, így logikus lenne, hogy Simon püspök éppen innen, az általa is aláírt bizánci szerződésből vegye e szót, melyet aztán egy évvel később interpolálni fog az alapítólevél szövegébe.¹³³

Amilyen frappánsnak látszik ez az elmélet első ránézésre, annál gyengébb lábakon áll közelebbi vizsgálat esetén. Mert egyrészt: miért használja e szót Anna Komnéné a magyar királyra, ha az egyébként a középgörögben csupán „örgróft” jelentett? Minek hatására változik meg a szó jelentése a Skylitzés óta eltelt, viszonylag rövid idő alatt? S még ha változik is, miért veszi át e változást a kifinomodott történetírói-irodalmi nyelvhasználat – holott a latin *rex* pontos etimológiai és jelentésbeli megfelelője (ῥήξ) már Bíborbanszületett Kónstantinosnak is rendelkezésére állt?¹³⁴ Am ezzel szemben Moravcsik azt állapítja meg, hogy a magyar királyra vonatkozóan ez utóbbi szó csupán a 12. századi Kinnamosnál jelenik meg először, gyakorivá pedig csak a 13. században lesz.¹³⁵ Miért használták volna tehát korábban az „örgróf” jelentésű *κράλης*-t helyette? A magyar király hatalma, tekintélye ennél azért többet követelt!¹³⁶ Másrészt, ha a szó hazai meghonosítását Simon püspöknek akarjuk tulajdonítani, vizsgáljuk meg közelebbről az ő alakját is! Természetesen nem tudunk róla sokat, ám egyet egészen biztosan: a maga korához (a *graeca sunt non leguntur* idejéhez) viszonyítva igen jól kellett tudnia görögül.¹³⁷ Másképp nyilván nem őt küldik Konstantinápolyba egy görög nyelvű szerződés aláírásához.

¹²⁸ JAKUBOVICH 5.

¹²⁹ Anna Komnéné in ÁKMTBF 107. (...οἱ ἐκ τῶν Δακῶν ἦκοντες ἀποκρισιάρχοι παρὰ τοῦ κράλη... καὶ Σίμων...)

¹³⁰ MORAVCSIK B 409.; Uő in ÁKMTBF 107. 18. sz. j.

¹³¹ Az ÁKMTBF megfelelő oldalszámára hivatkozik ugyan, ám a megelőző, 106. oldallal együtt. Ez azt sugallja, hogy e hivatkozás csak az ott közölt görög szövegre vonatkozik, a 18. sz. jegyzetere nem.

¹³² Rá csak 1212-ben hivatkozik HOLLER (2012 A 63.), más összefüggésben.

¹³³ HOLLER 1996. 953.

¹³⁴ ÁKMTBF 39.

¹³⁵ MORAVCSIK C 448.

¹³⁶ CZEBE 46–47. (176–177.) szerint a *κράλης* alacsonyabb rangot jelöl, mint a ῥήξ; ám ha így van, miért használja Anna Komnéné Könyves Kálmánra, akinek hatalma kiemelkedően nagy a korabeli Európában?

¹³⁷ Ld. már FEJÉRPATAKY 1892. 28. o. CZEBE (91–92. [221–222.]o.) ezt még kétségbe vonta. „Ezen idegen püspök királyi megbízatása okáról nem értesülünk, azt azonban, hogy görög tudománya miatt kapta volna, az eddigiek alapján joggal kétségbe vonhatom: oly másoló mellett, mint amilyen rendelkezésé-

Kérdés: egy ilyen görögtudással rendelkező püspök, amikor oklevelet kell átírnia, kiiktatja-e az abban megtalálható (s az érintett ország, tehát Magyarország szóhasználatának megfelelő) méltóságnevet azért, hogy felcserélhesse azt egy gyanús szláv jövevényszóval, mellyel alig egy éve találkozott – még ha görög szövegben is? Mi több: ő, akit Könyves Kálmán azért küldött el a császárhoz, hogy egy diplomáciai szerződés megkötésénél a magyar álláspontot (érdekeket?) képviselje, eltúrte-e, eltúrhette-e, hogy megbízóját, uralkodóját az általa megszokott és megkövetelt címzés helyett úgy emlegessék, mint egy bizánci „örgrótot”? Nem logikusabb-e, hogy ha görög műveltsége dacára megtúrt egy ilyesfajta szlavizmust az oklevélben, az csak azért történhetett, mert már készen találta ott, és mert a szó 1109-ben már régóta (több mint száz éve) általánosan használt méltóságneve volt a magyar uralkodónak?

Amúgy pedig: mi lehetett volna megkoronázott uralkodóink használatban lévő méltóságneve Szent Istvántól Könyves Kálmánig, ha későbbi *király* szavunk csak a Holler javasolta módon és időpontban jelent volna meg Magyarországon? A régi, 9–10. századi pogány méltóságnév, a *kündü-kagán* használata Szent Istvántól kezdve elképzelhetetlen, hiszen nem fejezi ki a hatalom jellegének és ideológiájának nagyon is hangsúlyozott váltását. Ami a helyébe lépett, annak logikusan európai (latin, germán vagy szláv) jövevényszónak kellett lennie, kifejezve ezzel éppen a keresztény Európához tartozást, a pogány Kelettől való tüntető elhatárolódást. Ha tehát nem a *király*, akkor egy ennek megfelelő latin vagy germán méltóságnév. De ilyennek semmi nyoma a magyar nyelvtörténet forrásaiban. S ha mégis feltételeznénk, hogy volt, akkor nehezen tudnánk megmagyarázni, miért szoríthatta azután ki egy eredetileg jóval alacsonyabb méltóságot jelölő szláv szó, kivált ilyen esetleges görög közvetítéssel, egyetlen dokumentum nyomán!

Nem látom tehát okát, hogy kétségbe vonjuk: a *κράλης* főnév igenis eleve szerepelt a veszprémvölgyi oklevélben.

3. b) A veszprémvölgyi kolostor

3. b–1. Az alapítás időpontja

Nekem azonban ennél többet kellene bizonyítanom: azt, hogy már VII. Kónstántinos uralkodásának végén, 958/959 táján is ismert lehetett a magyarok között, legalább mint potenciális uralkodói cím.

Ehhez legelőször is a veszprémvölgyi oklevél (elveszett) eredetijének datálását kell megvizsgálunk.

A felmerült hipotézisek többségének közös eleme, hogy bizonyosra veszik, az

.....
re állott, a pécsi püspöknek egyáltalán nem volt szükséges görögül tudnia.” Ha azonban a két Simon azonosítását elfogadjuk, ez utóbbi álláspont tarthatatlanná válik.

oklevélben emlegetett *Stephanos kral(és)* valóban Szent Istvánnal azonos, és így keresik az indokot, hogy a (későbbi, gregoriánus szellemű legendák beállítására) oly egyoldalúan, sőt bigottul római orientáltságú király miért alapít mégis görög kolostort.

Ez az ellentmondás már Horvát Istvánnak szemet szúrt az 1830-as években. A magyarázatot a hazai legendairódalomban vélte fellelni.¹³⁸ A Margit-legenda régi magyar nyelvű változata ugyanis arról tudósít, hogy Szent Imre hercegnek bizánci felesége volt.¹³⁹ Az Imre-legenda pedig úgy tudja, hogy a királyfi éppen Veszprémben, az „ősi” Szent György-templomban fogadott (isteni sugallatra) örök szüzességet.¹⁴⁰ Horvát így levonta a következtetést: „...úgy már kérdezni szabad, ha főképpen Szent Imre Veszprémi [sic!] lakása is tekintetbe vétetik, nem e’ Görög Hertzeg Asszony kedvéért állíttatott-e a Veszprém Völgyi Görög Apátza Monostor?”¹⁴¹

Karácsonyi ezzel szemben azt állította, hogy a kolostor valójában egyáltalán nem volt görög rítusú: hogy is lehetett volna az a görögül nem tudó, szigorúan nyugati szellemben nevelt Gizella közelében?¹⁴² Czebe viszont úgy vélte, hogy a kolostor első apátnője görög nő volt, de ilyen lehetett Gizella környezetében is: nyugati, itáliai-szicíliai görög.¹⁴³

Melich vetette fel először, hogy a görög kereszténynek született Sarolt alapíthatta a kolostort.¹⁴⁴ (Nem tér azonban ki arra, hogy már István királysága idején-e, vagy előbb.)

Fehér Géza ellenben azt feltételezte, hogy István nővére, Gábor Radomir bolgár trónörökös elűzött felesége talált itt menedéket, kisleány, Delján Péter pedig nevelkedő helyet – nemcsak azért hangsúlyozottan görög rítusú kolostorban, mert a hercegnő asszonyévei alatt a hit e formáihoz szokott hozzá, hanem főképpen azért, mert a gyermeket mint lehetséges bolgár trónkövetelőt kellett felnevelni.¹⁴⁵

¹³⁸ HORVÁT 84–85.

¹³⁹ ÁKLI 125. „És meggondolja vala Szent Imre hercegnek is ő életét és ő szentséges szüzességét, kinek mikor volt nemességes jegyese, görög császárnak leánya...”

¹⁴⁰ Legenda Sancti Emerici ducis 4. SRH II. 453–454.; magyarul ÁKLI 64. ford.: Csóka J. Gáspár

¹⁴¹ HORVÁT 88. o.

¹⁴² KARÁCSONYI 39–40.

¹⁴³ CZEBE III–III2. (241–242.) Ezt fogadta el később HÓMAN (173.), de még SZENTPÉTERY (192–194.) is úgy nyilatkozott, hogy nem kizárható, bár maga valószínűbbnek érezte, hogy mégis görög apácaokról lehet szó. KOMJÁTHY (36.) ellenben képtelenségnek mondja.

¹⁴⁴ MELICH 1929. 39. Az igen óvatos SZENTPÉTERY (194.) ezt így értékelte: „Ha ebben a vitás kérdésben egyáltalán állást kellene foglalnom, a magam részéről Melich János nézetét vélném legvalószínűbbnek.”

¹⁴⁵ FEHÉR II–15. Ehhez az elképzeléshez DEÉR (1927–28. 334.) fűzött azonnal kritikai észrevételeket: Gábor Radomir a Larissa elfoglalásakor foglyul ejtett Eiréné kedvéért taszította el magyar feleségét, aki akkor volt viselő, márpedig Larissa 983-ban esett el. Így, mivel ő feltételezi, hogy az oklevelet kibocsátó király csakis Szent István lehet, s így az nem lehet régebbi 1001-nél, akkor Delján Péter már felnőtt, aligha szorul nevelésre! Hasonlóan foglalt állást később VAJAY (1967. 66.), bár ő Larissa bukását 986-ra, a magyar asszony elűzését pedig 987-re teszi.) SZENTPÉTERY (194–195.) ellenben nem is nyilatkozott e hipotézisről.

Moravcsik viszont igen meggyőzően rámutatott:¹⁴⁶ az oklevél egyes szám első személyben beszélő István királya az önmaga, hitvese, gyermekei és egész Pannónia lelki megváltásáért cselekszik, nem említi viszont sem édesanyját, sem nővérét.¹⁴⁷ Ezért elveti mind Melich álláspontját, mind Fehérét, és velük szemben Horvát egykori feltevését eleveníti fel.¹⁴⁸

A különböző hipotézisek természetesen behatárolják az oklevél lehetséges keletkezési idejét. Akik Imre állítólagos görög feleségével hozzák összefüggésbe, azok csak 1018 utánra feltételezhetik. Oikonomidès pedig éppen 1028 körüli időpontot sugall, mivel a szövegben szereplő *μητροπολίτης* szerinte nem más, mint a Turkia métropolitájaként 1028 körül több dokumentumban emlegetett egyházfő.¹⁴⁹ Szentpétery ezzel szemben 1015-re datálja, hivatkozván arra, hogy a királynak itt még több gyermekéről esik szó;¹⁵⁰ abból a körülményből pedig, hogy az oklevél nem említi a veszprémi püspökséget, arra következtet, hogy ez utóbbinak 1002-es alapító(?)levelénél is régebbi.¹⁵¹

3. b–2. Az alapító személye

Mindezen elképzelések közös nevezőjét kérdőjelezte meg azonban Balogh Albin, aki először vetette fel: az oklevél még Géza-korabeli!¹⁵²

Ha e hipotézist el lehet fogadni, az legalább olyan jól megmagyarázza, mint

¹⁴⁶ MORAVCSIK B 411–412.

¹⁴⁷ ÁKMTBF 80. = DHA I. 13. (85. o. – ott betűhíven az eredeti szöveg, Moravcsik javításai nélkül): „... ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ψυχικῆς σωτηρίας ἅμα συμβίου καὶ τοῖς τέκνοις μου καὶ τῆς Πανονίας ἀπάσης...”

¹⁴⁸ SZENTPÉTERY (194.) viszont ezt ugyanott elfogadhatatlannak mondta, többek között, mert bár abban igazat ad HORVÁTNAK (89.), hogy „gyermekeim” alatt érthető fiam+menyem is, ám kétli, hogy a görög *τέκνά μου* is jelenthetné ugyanezt. KOMJÁTHY (36.) szintén „nagynehezen” (sic!) hihetőnek minősíti ezt. Ellenben GYÖRFFY (1975. 288.; 1977. 322.) ismét a HORVÁT–MORAVCSIK-konceptióhoz tért vissza, hangoztatván: a *linguam auctoris monasterii grece* nem vonatkoztatható másra, mint Szent Imre feltételezhető görög feleségére; még ÉRSZEGI (5.) is ugyanezt fogadta el, magát a bizánci császárt mint értelmi szerzőt gyanítva az „auctorban” (uo. 6.).

¹⁴⁹ OIKONOMIDÈS 529. (vö. 60–61. sz. jegyzetek!)

¹⁵⁰ SZENTPÉTERY 195–196.

¹⁵¹ UO. 194–195.

¹⁵² BALOGH A. 25. Ő ugyan még nem magát az öreg fejedelmet tartotta az alapítónak, hivatkozva az 1109-es latin oklevélre, mely szerint „A régi kiváltságlevelél pedig a monostor alapítója nyelvének megfelelően görögül íratott...” (DHA 136/I. [367. o.]: *Vetus autem privilegium iuxta linguam auctoris monasterii grece scriptum...* Ezért úgy véli: az alapító nem lehet magyar ember, de bizánci herceg is sem (az kiderülne az oklevélből), és Delján Pétert is kizárja, mondván: az unokaöcs nem „gyermeke” a királynak, és egy apácakolostor amúgy sem alkalmas nevelde fiúgyermek, leendő uralkodó számára. Emellett az oklevél szerinte nem keletkeztetett 1001 után, mivel nem említi a veszprémi püspököt, akit viszont az 1001-es datálású pannonhalmi alapítólevelél már igen (BALOGH A. 23.), valamint Gizella jelenléte, nem utolsósorban pedig a görög oklevél nyelvi színvonala indítja arra, hogy a monostort egy görög pap alapította, de még Géza idejében: az adta ki a fennmaradt (eszerint nem alapító, csak adományozó) oklevelet. Ezért volt indokolt hangsúlyoznia, hogy keresztény (ami Szent István idején

Moravcsik elképzelése, hogy miért nem emlegeti „István” (= Géza) egy hangsúlyozottan keresztény királyi minőségben kiadott, lelki megváltását szolgáló oklevélben édesanyját (aki minden bizonnyal pogányként halt meg), kivált pedig nővérét (akinek a létezéséről sem tudunk).

Ugyanakkor talán van két előnye a Horvát István–Moravcsik–Györffy–Érszegi-félével szemben.

A mondott előnyök közül az egyik, hogy amint azt legutóbb magunk próbáltuk igazolni: a Szent Imre állítólagos görög feleségéről szóló híradás a Margit-legenda magyar változatában egyszerű félrefordítás eredménye, hiszen a latin eredeti időközben előkerült variánsában valójában az *imperator Romanorum*, azaz a német-római császár leányáról esik szó.¹⁵³

.....
már magától értetődő lesz), és hogy az egész ország királya. (Ez valójában még nem is lehetett teljesen igaz.)

¹⁵³ UHRMAN 2012. 62–64. E tanulmányom további részében azt igyekeztem valószínűsíteni, hogy Szent Imre jegyese – nem felesége! – valójában II. Konrád császár leánya, Mathilda lett volna (uo. 66–79.). Azóta szembesülnöm kellett azzal, hogy HOLLER (2011. 284–288.) részben hasonló eredményekre jutott, még hozzá nyilván tölem függetlenül – legalábbis jegyzeteiben nem találtam nyomát, hogy hivatkozott volna e tárgyban folytatott futólagos beszélgetésünkre abból az időből, amikor mondott tanulmányom készült. Így tehát annál nagyobb elismeréssel tartozom neki, amiért szintén rádöbbsent a magyar legendaváltozatbeli félrefordításra (HOLLER uo.285–287.), noha semmi jelét nem mutatja, hogy ismerné BÖLE KORNÉL (12–13.) beszámolóját a latin (közel) eredeti változat megtalálásáról; és hogy még Mathilda személyének szóba jöhető voltát is felismerte. Mindössze azért hajlik mégis inkább ennek elutasítására, mert e hercegnőt túl fiatalnak véli – pedig erről csak annyit tud, hogy valószínűleg harmadszülött gyermeke volt Konrádnak és nejének (akiket ő már 1017-ben, a későbbi III. Henrik születése kapcsán „császári párként” emleget, holott Konrád német királlyá is csak 1024-ben lesz!), és így valószínűleg nem születhetett 1019 előtt – bár azt sem véli kizártnak, hogy esetleg mégis éppenséggel 1016-nál korábban (uo. 287–288.). Mit sem látszik tehát tudni azon forrásokról, amelyek alapján Mathilda születését 1027 (!) végére rögzíthetjük (ld. UHRMAN 2012. 77–78.). Pedig ha Mathildát az eljegyzés gyanítható időpontjában, 1031 nyarán (HOLLER ezt sem ismeri) nem három és fél, hanem már tizenkét évesnek tételeznénk, az a korabeli viszonyok között jóformán már ki sem zárná az esküvő megkötését és consummálását.

Figyelemre méltó másik ellenérve is, mely szerint ilyen eljegyzésről nem tudnak a források – ami tagadhatatlanul helytálló, bár a rá mindenkor jellemző becsületes alaposággal azt is nyomban hozza, hogy Mathilda francia eljegyzéséről is egyedül Wipo császárelőletrajza tájékoztat, akinek öszerinte e legkorábbi fennmaradt kézírata is csak 16. (valójában 12.) századi (HOLLER uo.; UHRMAN 2012. 75. 195.sz. j.). Mindezek alapján ő inkább azzal magyarázná a német-római császárlányra vonatkozó híradást a Margit-legendában (uo.), hogy annak szerzője, Marcellus összekeveri Imre párját Szent István feleségével, Gizella bajor hercegleánnyal, és így magát Szent Istvánt Gézával. (Az persze nehezen elképzelhető, hogy a 13. század végén a már kétszáz éve rögzült Szent István-hagyományt egy domonkos szerzetes oly kevésbé ismerné, hogy bármivel is össze tudná zavarni!)

A felsorolt hiányosságok már csak azért is sajnálatosak, mert ha nem bukkannak fel, HOLLER bizonyára meggyőzőbben tud válaszolni TÓTH ENDRÉNEK (327.), aki – mindenáron ragaszkodni kívánva a görög jegyes elméletéhez – többek között azt veti HOLLER szemére (joggal!), hogy bár a hazai legenda- és krónikairódalom valóban nem nevezi Romanusnak a bizánci császárt, ám ez a megállapítás akkor lenne jogos, ha HOLLER elvégezte volna az SRH-ban szereplő forrásszövegek elemzését ilyen szempontból. (En elvégeztem – ld. UHRMAN 2012. 125–127. sz. jegyzetek!) Ugyancsak szemére veti Mathilda kései születését – bár 1027 helyett valamiért 1025-re teszi a fenti időpontot. HOLLER (2012

S majdnem ilyen súlyosan esik a latba, hogy a veszprémvölgyi oklevél királya gyermekei üdvözlésére hivatkozik. Imre, a friss halott esetében ez még csak érthető lenne, ám ami annak tizenöt-húsz évvel korábban elhunyt testvéreit illeti – aligha vallana jó keresztényre és apára, ha azokról már jóval korábban nem gondoskodott volna! (Nyilván gondoskodott is más egyházalapítások útján, amelyekről azonban nem maradt fenn dokumentum.) Így Kristó joggal szögezte le: a felesége, gyermekei és egész Pannónia lelki üdvéért tevékenykedő „király” képe inkább illik Gézára, mint fiára!¹⁵⁴

2.b–3. Géza vagy Szent István?

Balogh Albin nyomán azóta többen egyenesen úgy foglaltak állást, hogy a monostort igenis maga Géza alapította: így Komjáthy Miklós,¹⁵⁵ László Gyula,¹⁵⁶ majd Kristó Gyula,¹⁵⁷ s Koszta László,¹⁵⁸ majd Thoroczkay Gábor sem zárta ki ennek lehetőségét.¹⁵⁹

A kérdés csak az: van-e bármi alapunk arra, hogy az oklevelet Géza fejedelemnek tulajdonítsuk? Kumorovitz még csak igen óvatosan jelezte: „Balogh Albin véleménye még nincs eléggé indokolva.”¹⁶⁰ Moravcsik viszont annál magabiztosabban söpörte félre ezt az elképzelést: „...ennek ellene szól az, hogy a görög nyelvű oklevél Istvánt *κράλης*-nak, a latin nyelvű *renovatio* pedig Sanctus Stephanus-nak nevezi.”¹⁶¹

Úgy véljük azonban, Balogh Albinnak volt igaza: a Könyves Kálmán-kori latin *renovatio* fogalmazása aligha perdöntő. Akkor ugyanis már aligha juthatott bárkinek is eszébe, hogy *Stephanos kralés* alatt bárki mást érthetne Szent Istvánon kívül. Bár Györffy hevesen vitatta ezt, mondván: „Bármely középkori király esetében felvetődhet a kérdés: vajon meg tudta-e ítélni, hogy az előtte fekvő oklevelet ki írta, egyedül Könyves Kálmán esetében nem jöhet ilyen érvelés szóba. Könyves Kálmán művelt, írástudó püspök volt, akit II. Orbán pápa levelében a kánonjogban kiválóan jártasnak mond, a Kálmánt személyesen ismerő Gall Névtelen lengyel krónikás pedig azt írja róla, hogy az irodalom tudományában minden más uralkodónál jár-

B 331.) ez utóbbit azzal intézi el: hiszen ő nem állította, hogy Mathilda lett volna Szent Imre jegyese! Mivel azonban az ötletet végül kétségkívül ő vezette elő – engem megelőzve –, így kíváncsabb lett volna, ha elő tudja sorolni azon érdembelibb ellenérveket TÓTH ENDRE fenntartásával szemben, amelyeket én már jó előre igyekeztem felvonultatni. (UHRMAN 2012. 78.)

¹⁵⁴ KRISTÓ 2002 (2000). 216.

¹⁵⁵ KOMJÁTHY 37–38.

¹⁵⁶ LÁSZLÓ 1970. 346.

¹⁵⁷ KRISTÓ 2000 (1989). 147.; Uő 2000 (1993). 159.; Uő 2000 (1999). 39.; Uő 2002 (2000). 216.

¹⁵⁸ KOSZTA II3.

¹⁵⁹ THOROCZKAY 1389–1390.

¹⁶⁰ KUMOROVITZ 2.

¹⁶¹ ÁKMTBF 81. (a szöveg bevezetője)

tasabb. Kálmán tudta, hogy mit ad ki írásban, s tévedés annál kevésbé jön szóba, mert ő ismerte a helyszínt: anyja görög hercegnő volt, aki Veszprémben tartotta székét, s Kálmán mint gyermek és mint papnövendék bizonyára személyesen beszélt öreg apácakkal, akik még az alapítót is ismerték és róla tájékoztatták.”¹⁶²

Ám bármily logikusnak látszik e gondolatmenet, akkor is kérdés: bármekkora irodalmi és kánonjogi műveltség birtokában is miként tudhatta volna Kálmán király, hogy Géza fejedelem is viselte az István személynevet és a királyi méltóságot, ha a hazai források (mint Balogh Albin rámutat, de maga Györffy is ugyanott) nem őrizték meg ennek emlékét?¹⁶³ S noha ez utóbbi körülmény nyilván azt is tanúsítja, hogy Géza, ha az István nevet kapta is a keresztségben, nem viselte azt¹⁶⁴ – ám Komjáthy joggal jegyzi meg, hogy egy oklevélben akkor is logikusan keresztény nevét illett használnia!¹⁶⁵

Marad tehát a *kralés* cím kérdése: viselhette-e már ezt Géza?

Erre pedig nem is egy magyar kutató (más-más indokok alapján) igennel válaszolt.

d) *Géza mint király*

Már Pauler Gyula¹⁶⁶ rámutatott: a Kisebbik István-legenda *rex*ként emlegeti Gézát: *Pater eius rex quidem...*¹⁶⁷ Ebből vonta le a következtetést: „Meg volt [sic!] tehát a monarchia, és Géza, finom megkülönböztetést nem ismerő kortársai szemében csak olyan »kral« volt (e szláv szóval jelölték a nyugoti fogalmaknak megfelelő, a keleti vajdánál nagyobb hatalmú uralkodót) mint később fia István vagy utódai.”

Sajnálatos módon a következő évtizedekben, a Szent István-millenniumhoz közeledve e gondolat nem kapott kellő hangsúlyt, sőt. A Szent István- emlékkönyv összeállítói elutasították Tóth Zoltán (végül 1942) tanulmányát, aki e kérdést legközelebb felvetette.¹⁶⁸

E tanulmányt igen hevesen támadta Deér József.¹⁶⁹ Álláspontja hosszan meg-

¹⁶² GYÖRFFY 1977. 322. Uő DHA I. 83. p.

¹⁶³ BALOGH A. 28–29.; GYÖRFFY 1977. 322.

¹⁶⁴ GYÖRFFY uo.

¹⁶⁵ KOMJÁTHY 37.

¹⁶⁶ PAULER 22–23., 387. (42. sz. j.)

¹⁶⁷ *Legendae Sancti Stephani Regis/Legenda Minor* 2. (SRH II. 394.) (PAULER szerint a Nagyobbik is).

¹⁶⁸ Igaz, ennek az is oka volt, hogy TÓTH Z. (1942. 26–27.) érvei között kiemelt helyet biztosított Adémar azon tudósításának (CFH 72. [I. 15–16.], magyarul ÁKÍF 167. ford.: MAKK FERENC), hogy már Géza fejedelem lándzsát (mint uralkodói jelvényt) kapott volna ajándékba III. Ottótól.

¹⁶⁹ DEÉR 2005 (1942 A) 8–12.; uo. 70–71. 37. sz. j. Ő azt bizonygatta, hogy Adémar munkájának ún. C kéziratában (az egyetlenben, melyben ez az adat szerepel) a szóban forgó rész 12. századi interpoláció. TÓTH ZOLTÁN (1943. 15.) egy évvel későbbi választanulmányában az interpoláció tényét nem vitatta, ám annak forrásául is hiteles, 11. századi forrásokat feltételezett, hangoztatva, hogy Géza jelentőségé-

határozó maradt idehaza.¹⁷⁰ Csakhogy Deér, aki szerint Adémar Gézát és Istvánt is egyszerűen csak „felcseréli” egymással,¹⁷¹ figyelmen kívül hagyta Tóth Zoltán egyéb érveit a lándzsaküldés kérdése mellett. Így azt, hogy a már említett Kisebbik István-legenda mellett¹⁷² Gézát helyenként királynak nevezi a krónikák szövege is.¹⁷³

.....
nek a fennmaradt Szent István-legendák ábrázolását meghaladó hangsúlyozása olyan szemlélet, mely egy 12. századi szerzőben éppen nem merülhetett volna fel.

Érvei ismét nem győzték meg DEÉRT (2005. [1943.] 173–175.), aki önmagában véve teljes joggal hangoztatta, hogy ismeretlen, elveszett források csupán feltételezett információival dolgozni nem tudományos igényű eljárás. Másrészt éppen Géza kapcsán kronológiai nehézségekre is rámutatott, mondván: Géza 997-ben meghalt, III. Ottó azon külpolitikai váltása viszont, mellyel TÓTH ZOLTÁN a kortárs német elméletet átvéve a lándzsaküldés motívumát kapcsolatba hozta, későbbi ennél (uo. 175–176.).

Vitathatatlan, hogy az igen éles, helyenként méltatlan hangú vitát DEÉR részéről nem kis mértékben az a meglátás motiválta: Tóth Zoltán álláspontja nem egyéb, mint azon korabeli német (DEÉR 2005. [1942.] A 67–69. 7. sz. j.; Uő 2005. [1943.] 188–189., 32. sz. j.), sőt, utóbb már román és szlovák (uo. 190–191. 39. sz. j.) elméletek kritikátlán átvétele, melyek III. Ottónak a magyar államalapításban játszott patrónusi szerepéből magának ezen államalapításnak jelentéktelenebb voltát, végső soron a magyar államnak kezdeti német függőségét kívánták kiolvasni. A vita korának aktuálpolitikai körülményei értelemszerűen kevésbé tették lehetővé a probléma higgadtabb, méltányosabb átgondolását. Az azóta folytatott, nyugodtabb légkörű kutatások igazolták ugyan Adémar C kéziratának hitelességét (GERICS–LADÁNYI 1990. 3–4., 1995. 44–46.; MAKK in ÁKÍF 163.), sőt, GERICS–LADÁNYI (1995. 44–46.) interpretációja szerint DEÉR hallgatólagosan maga is felülbírált volna magát, amennyiben egy jóval későbbi tanulmányában (1957. 429–430.) olyan szerzőre hivatkozik, aki Adémar C igazolná. Ez azonban valójában illúzió: DEÉR ugyanis még idézett tanulmányát nyolc évvel követően (1965. 703.) is kései, rosszul értesült krónikásnak minősíti az „ügynevezett” Adémar C szerzőjét.

¹⁷⁰ KOVÁCS LÁSZLÓ (1970. 133–135.), noha utal rá, hogy az újabb német szakirodalom már Adémar C hitelessége mellett kardoskodik, maga mégis (GYÖRFFY szóbeli közlésére hivatkozva) így fogalmaz: „...mégis Deér J. tagadó álláspontját kell elfogadnunk.” Álláspontjához annak ellenére ragaszkodik, hogy a koronázási paláston látható lándzsaábrázolás öszerinte is Adémar C igazolná; ám a forrás valóban zavaros kronológiájára hivatkozva ezt mégsem minősíti elégségesnek (uo. 138., 140.), és csak annyit enged meg óvatosan az összefoglalásban (uo. 144.), hogy ha Adémar a későbbiekben esetleg hitelt nyerne, akkor a szóban forgó lándzsát esetleg még Géza kaphatta. Csak jó negyedszázad múltán szögezte le, hogy most már bizonyítva van Adémar C szavahihetősége (Uő 1995. 1085.) – nyilván GERICS és LADÁNYI érvelése nyomán (ld. 169. sz. j.) Ám a forrás felhasználhatósága ettől függetlenül is kérdéses maradt: hiszen ha eredeti is, változatlanul érvényesek rá DEÉR szigorú észrevételei (2005. [1942.] A 8–9.), miszerint összekeverti egymással a korszak közismert alakjait, kronológiai képtelenségeket állít, és egyéb adatai is hibásak.

¹⁷¹ DEÉR UO.

¹⁷² ld. 167. sz. j. vö. TÓTH Z. 1942. 31–35.

¹⁷³ TÓTH Z. 1943. 15.; Uő 1947. 33. 31. sz. j. – ld. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* 19. SRH I. 303. p.: „...tempore regis Geyche...”; *Chronicon Monacense* 23. SRH II. 63. p.: „...temporibus Geythe et Sancti Stephani regum...”; kevésbé egyértelmű, de megemlíthető Kézai 43. (SRH I. 172. p.) fogalmazása, aki Gézát ugyan egyértelműen duxnak címezi, ám két kéziratban ezt írja róla: *genuit secundum regem Stephanum* – bár a szöveget közreadó DOMANOVSKY SÁNDOR szerint egyértelmű, hogy ez romlott változat, és azok a kéziratok őrzik az eredeti szöveget, amelyekben *secundum* helyett *sanctum* szerepel, ám TÓTH Z. megkérdőjelezi ugyanezt; hasonló a *Chronicon Posoniense* 36. SRH II. 35. p. kijelentése Hontról és Pázmánról: „Istorum etiam consilio et auxilio rex est Geycha constit-

Utóbb¹⁷⁴ egészült ki e hivatkozások sora egy 1397-ből származó esztergomi feljegyzéssel, amely azonban Tóth Zoltán szerint az ottani egyházszervezet által „bizonyára” írásban megőrzött hagyományon alapult: „Hogy az egyház Boldog István királyideje előtt alapíttatott, tudniillik Géza király úr, az ő apja által, aki az esztergomi várat is építette.”¹⁷⁵

Mindebből s egyéb adatokból Tóth levonja a következtetést, hogy Géza szerepe jóval érdembelibb volt az államalapítás munkájában, mint azt a II. század végétől kialakított, gregoriánus Szent István-kép számon tartani engedte,¹⁷⁶ és hogy alakja ekkor kezdődő, célzatos elhalványításának jegyében enyészik el királyi méltóságának emléke is.¹⁷⁷ Álláspontját Komjáthy¹⁷⁸ és Gerics¹⁷⁹ is megerősítette később. Mi több, noha Csóka¹⁸⁰ radikálisan cáfolni igyekszik Tóth Zoltán¹⁸¹ azon elképzelését, hogy Ransanus munkája, melynek Géza-képe ugyanezen álláspontot látszik alátámasztani, egy „ős-István-legenda” nyomán készült volna, korábban azonban maga is leszögezi Gézáról: „...nagy uralkodó és valódi keresztény »rex« volt.”¹⁸²

Mindezt egészen más irányból támogatta meg a Deér és Guoth Kálmán között párhuzamosan lezajló vita.¹⁸³ Ez, noha függőben maradt, összességében mégis azt valószínűsítette, hogy maga Szent István már apját is keresztény királynak, a kismelt utód számára mindenféle értelemben követendő mintának tekintette.

.....

utus.” – noha DOMANOVSKY ezúttal szinte bizonyosan joggal javítja a nevet Stephanusra, TÓTH Z. ezt sem tekinti elvetendő adatnak.

¹⁷⁴ TÓTH Z. 1947. 33. 31. sz. j.

¹⁷⁵ MES 30. (Ecclesiam esse fundatam ante tempora beati Regis Stephani, scilicet per dominum Geyzam Regem [sic! – Knauz] patrem eiusdem, qui construxit eciam [sic! – U.I.] castrum Strigoniense.)

¹⁷⁶ TÓTH Z. 1943. 15–17.; Uő 1947. 60–61.

¹⁷⁷ TÓTH Z. 1942. 25–26.; Uő 1943. 15–16.; Uő 1947. 80–81.

¹⁷⁸ KOMJÁTHY 41–44.

¹⁷⁹ GERICS 1995. 71.

¹⁸⁰ CSÓKA 628–640.

¹⁸¹ TÓTH Z. 1947. 35.

¹⁸² CSÓKA 51.

¹⁸³ GUOTH (1942. 61., 63.), noha éppen ő maga hangsúlyozta Szent István Intelmeinek eredeti és egyseges voltát, a VIII. caputot mégis későbbi betoldásnak minősítette, mondván: Szent István, a magyarok első királya, nem utasíthatta utódját az antecessores (elődök) követésére, hiszen azok mind pogányok voltak. Vele szemben DEÉR (2005. [1942. B] 103–104.) e caput eredetiségét is védelmébe vette, a kifogásolt hely védelmében azonban nem tudott egyebet felhozni, mint hogy az antecessores emlegetése itt csak „általános, elvszerű” jelleggel történik, vagy pedig „stiláris visszacsúszásként”. E magyarázatokra GUOTH (1943. 38.) egy évvel később joggal felelte azt, hogy „Elvszerűen leírni a szabályt csak akkor lehet, ha az elv már kialakult a gyakorlat nyomán...”, ami pedig a „stiláris visszacsúszást” illeti, „ilyet csak bizonyítani szabad, feltételezni nem”. (uo. 34.) Ezzel szemben konkrét bizonyítékokat hozott arra, hogy a Szent István megfogalmazta szabály időben és térben konkretizált (uo. 35.), vérségi elődökre értendő (uo. 37. ld. még Uő 1944. 314–315.).

TÓTH Z. (1947. 33. 31. sz. j.) sietett elfogadni GUOTH érvelését: valóban vérségi elődökről lehet csak szó. Ám míg GUOTH ebből csupán későbbi betoldásra tudott következtetni, TÓTH Z. rámutatott a kézenfekvő magyarázatra: az antecessores Szent István mellett még Gézára vonatkozik. (Azt nem sietett hozzátenni, hogy eszerint a VIII. caput igenis hiteles, tehát részben DEÉRnek is igaza van.)

Vele lényegében párhuzamosan hangzottak el Balogh Albin fentebb idézett érvei,¹⁸⁴ melyek mellett nem csupán Adémarra hivatkozott mint forrásra, hanem Gaufredus de Bruil 12. századi szerzetes munkájára is, mely szerint "Magyarország királya, Gonzalco, miután Bruno által megkeresztelkedett, Istvánnak mondatott. Aki Istvánt nemzette".¹⁸⁵ A név ismétlődése két egymást követő nemzedékben, akár Adémarnál, itt is bizonyítani látszik, hogy nem kontaminációról van szó. Sajnos, Gaufredus következő mondatai, melyek az Árpád-ház leszármazási rendjét illetően tökéletes tájékozatlanságot mutatnak, sokat elvesznek a közlés hiteléből. Ennek ellenére Balogh Albin munkáját korántsem fogadta általános elutasítás.¹⁸⁶

A kérdésre pár évtizedes szünet után László Gyula tért vissza. Mindenekelőtt további, külföldi írott forrásokra irányította a figyelmet Gaufredus mellett, akihez hasonlóan problematikus az eredetileg német nyelvű *Sächsische Weltchronik*, illetve annak latin fordítása. Ez is két István királyt emleget a magyarok megkeresztelkedésével kapcsolatban, és az utóbbiról, akit 1002 kapcsán említ, tudja, hogy az Henrik király sógora volt; az ő szavahihetőségét viszont az csorbítja, hogy az idősebb Istvánt Lothar császár idejére, 841 körülre teszi.¹⁸⁷ E források sorát utóbb Vajay¹⁸⁸ egészítette ki Andrea Dandolo velencei történetíró információjával: „Mely időben... Otto Ursiolo feleségül vette Gézának, a magyarok királyának leányát, azaz örökösének, Istvánnak nővérét...”¹⁸⁹

László Gyula továbbá Géza közismert központosító, térítő tevékenységén, nagy diplomáciai-házasságpolitikai sikerein túl számos érveléssel valószínűsíti, hogy az első Stephanus Rex feliratú pénzeket (az ún. CNH I.1-et) is valójában Géza kezdte veretni. Ezen kívül Komjáthy nyomán 1975-ben ő is arra az álláspontra helyezkedik, hogy a veszprémi oklevelet is Géza adta ki. Vagyis a királyság fő korabeli ismervei közül (amilyen az önálló pénzverés és oklevél-kibocsátás) eggyel nem rendelkezett: nem tudunk arról, hogy meg lett volna koronázva.¹⁹⁰ Ehhez viszont Vajay fűzi hozzá: Géza „rex” címezése szerint nem jelent ugyan többet, mint a

¹⁸⁴ Id. 152. sz. j.!

¹⁸⁵ Chronicon a tempore Roberti Pii regis Francorum usque ad a. 1184 = Chronicon Lemovicense. CFH 2387 (p. 975–976.) (Rex Ungarie Gonzalco a Brunone baptizatus dictus est Stephanus. Qui genuit Stephanum.)

¹⁸⁶ PAIS 1955.4.; SZABÓ II.

¹⁸⁷ Historia imperatorum a Carolo Magno ad Fridericum II. imperatorem, speciatim ad a. 1235, auctore anonymo Saxone... CFH 2850. (p. 1179., 1181.) A. 841. In tempore illo Vngari christiani facti sunt, habueruntque regem nomine Stephanum... A. 1002. Stephanus rex Vngarie duxit sororem Henrici regis, que Gula [sic!] nominabatur, et huius rei causa idem rex Stephanus cum tota Vngria factus est Christianus.

¹⁸⁸ VAJAY 1967. 84. 76. sz. j.

¹⁸⁹ „Otto Ursiolo... Quo tempore filiam Geyzae regis Hungarorum et sororem Stephani successoris duxit in uxorem...” Andreas Dandolo: Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339, 1342. IX. 2. CFH 160. (p. 59.)

¹⁹⁰ LÁSZLÓ GY. 1963. főleg 382., 391–397.; Uő 1977. 346.; Uő 1986 (1975) 86–89.

„*Iulus rex*”-é, ám egyáltalán nem tartja valószínűtlennek, hogy Géza tervezte saját koronázását.¹⁹¹

László Gyula hipotézise igen nagy port vert fel, főként a hazai és külföldi numizmatikai szakirodalomban. „E gondolatgazdag feltevés csaknem általános elutasításra talált...” – foglalja össze Kovács László.¹⁹² S bár tudománytörténeti áttekintése nem igazolja e sommás elutasítást,¹⁹³ így zárja le a hipotézis áttekintését: „Mindez

¹⁹¹ ld. 188. sz. j.!

¹⁹² KOVÁCS 1997. 219.; vö. uo. 33.

¹⁹³ Az elutasítás alapját HUSZÁR LAJOS mint fő hazai szaktektentély vetette meg (1963–64. 101.; 1966. 291.; 1967. 186–187.). Bár ő maga minden alkalommal korrektül hangoztatta, hogy LÁSZLÓ GYULA elképzelésének elvi akadályát nem látja, megdönthetetlen ellenérvet nem tud felhozni ellene, csupán hipotetikus jellegét, érveinek közvetlen s így nem kényszerítő voltát hangsúlyozza. Néhány észrevétel azonban tett: míg ugyanis LÁSZLÓ egyik fő érve volt az Észak-Európában előkerülő István-pénzek nagy száma, melyek szerinte a Géza-kori sírokból tömegesen előkerülő, normann típusú kardok ellenértékeként kerültek oda, Huszár szerint ezt csak egy olyan kincslelet előkerülése igazolhatná (Északon), melyben ilyen pénz előfordul, de más, 1000-nél későbbi, külföldi veretű pénz nem. Ilyen azonban addig nem került elő. Hazai kincsleletről sem tudtak, csupán sírleletekből került elő pénz. HUSZÁR ezért LÁSZLÓtól eltérően nem vélte jelentősnek a Géza-kori hazai pénzforgalmat, és az Északra került István-dénárokat is lengyel közvetítéssel magyarázta (Uő 1963–64. uo.).

Lényegében őrá hivatkozva jelenti ki VERA HATZ 143–144.) és JOZEF HLINKA (375.) is, hogy LÁSZLÓ GYULA elképzelésére nincs bizonyíték (utóbbi már GEDAI-ra is hivatkozik). VERA HATZ konkrétan is megerősíti, hogy svéd területen csak a 11. sz. második feléből való magyar pénz került elő addig. A magyar pénz- és tágabb történetben való tájékozottságára egyébként jellemző, hogy Szent István atyját sorszámozva I. Gézának nevezi, tehát éppen mintha valóban király lenne. Ugyanebbe a hibába esik TURNWALD (1965–66. 22.) is. Ő egyébként úgy látja, hogy LÁSZLÓ GYULA valamennyi érve az ő hipotézisének alátámasztására alkalmas (hogy tudniillik a Géza-kori, igenis jelentős magyarországi pénzforgalmat német és cseh veretek fedezték), és épp ezért nem tudja megérteni annak végkövetkeztetését. A CHN I. 1. szerinte ikonográfiája, betűalakjai, kidolgozása alapján későbbi kell legyen, mint az 1016-os új István-dénár (uo. 25.; vö. Uő 1969. 6., 9.). További ellenérveit (valamint HLINKÁÉit, akire utóbbi helyen hivatkozik [HLINKA 1969. 6. 15. sz. j.]), melyek nagyobb részt számomra hozzáférhetetlen (cseh, illetve szlovák nyelvű) publikációkban láttak napvilágot, GEDAI (1986. 31–33.) és KOVÁCS LÁSZLÓ (1997. 43–44.) maguk is cáfolják.

GYÖRFFY GYÖRGY (1977. 153–154.) szerint nem csupán a rex cím használata zárna ki, hogy a pénzt Géza verette volna, de az is, hogy a bajor hercegek pénzét tekinti mintának, holott Géza a császárokkal egyezett ki, s a bajor herceget nyilván nem tekinthette magával egyenrangúnak. Ez az érvelés önmagában is ellentmondásosnak tűnik (ha a rex címre nem érezhette magát jogosultnak, milyen alapon tekinthette önmagát a bajor herceg felett állónak?!). Ám különösen skizofrénnak akkor bizonyul, ha figyelembe vesszük: ugyanez az ellentmondás még kibékíthetetlenebbül jelentkezne, ha a mondott pénzt igenis Szent István veretének tekintenénk! Ezt GYÖRFFY maga is felismeri, ezért ugyanott, ugyanazon pénzről folytatólag bebizonyítja, hogy bizonyos pontokon igenis eltávolodik a bajor mintától, és a császári pénzek felé közelít.

GEDAI (1986. 56.) leszögezi: „...némi lehetőséget adhatunk a CNH I. 1. Géza fejedelem alatt meginduló verésének.” Ő maga azonban mégis Szent István második évtizedére helyezné azt, mert tömegesen csak 1030 után fordul elő. (uo. 92.) Ezt az álláspontját ismétli 1975-ben is (1986-ban megjelent könyve még 1971-ben keletkezett) hozzátéve, hogy a féldénár mintáját sem Civakodó Henrik dénárja szolgáltatta (mint LÁSZLÓ GYULA feltételezte), hanem majd csak Jámbor Szent Henriké (1975. 249–250.). Állásfoglalását csak jó húsz év elteltével cáfolta meg KOVÁCS LÁSZLÓ, rámutatva: István másik

azonban nem elegendő László Gyula ötletgazdag elméletének életben tartásához, mert nem egynémely adatával, hanem módszertani alapjaival volt a baj.¹⁹⁴

Hogy mi a probléma a módszertani alapokkal, nem részletezi; talán azokra a nem numizmatikai jellegű ellenvetésekre gondol, melyeket még Deér fogalmazott meg.¹⁹⁵ Eszerint a Gézát *rex*nek címező források eleve csekély hitelűek; de még ha tekintélyesebb forrásban címeznének így valakit, az sem bizonyítaná, hogy ténylegesen viselte e címet. (Lásd azt a számos említett magyar törzsfőt, akiket a 10. századi nyugati elbeszélők így említene!) A veszprémvölgyi oklevél Gézának tulajdonítását „*igazolatlan hipotézisnek*” minősíti; a *κράλης πάσης Οὐγγρίας*-t pedig csakis Szent Istvánra tartja érvényesnek, mondván: Géza még nem rendelkezett az ország egészével, hiszen nem tudta az ellenálló törzsfőket (Koppányt, a gyulát, Ajtonyt) eltávolítani. De mindenekelőtt: Quedlinburg idején Géza nem kockáztathatta meg, hogy önkényesen felvegye e címet, és éljen az ehhez kötött jogokkal (pénzverés, törvényhozás, oklevélkiadás) – ehhez egy „*magasabb autoritas hozzájárulása*” volt szükséges.

Legutóbb Kristó,¹⁹⁶ noha a pénzveréssel kapcsolatos feltevést elutasítja,¹⁹⁷ és általában is, a Tóth Zoltán-féle koncepcióval szembefordulva, inkább elvitatni igyekszik Géza jelentőségét a magyar államalapítás kezdeteiben, azt mégis elismeri: Géza joggal nevezhette magát királynak, hiszen maga Nagy Ottó is már így nevezte őt.¹⁹⁸ Márpedig Nagy Ottónál, aki személyesen fogadta Quedlinburgban Géza követeit, már aligha tulajdoníthatjuk e megfogalmazást a tájékozatlanságnak!

Így Deér négy érve közül kettőt (az elsőt és az utolsót) azonnal megcáfolja. Ami pedig az „ország egészének” kérdését illeti: Koppányt csak a Géza halálakor bekövetkező fejlemények (trónörökös jogainak semmibe vétele) ösztönözték lázadásra; a gyula családi kapcsolatban állt Gézával, és a jelek szerint itt Szent István lesz majd a támadó fél. Arra sincs adatunk, hogy Ajtony nyílt szembefordulása mikor kezdődik, sőt, nem egy kutató évtizedekkel Géza halála utánra teszi azt. Végül a

dénárja csupán koronázási emlékpénz, nem elégíthette ki önmagában a gazdasági igényeket, a CNH I. 1-re tehát már korábban szükség volt (1995. 1085.).

Maga Kovács László (1975. 264., 277.) kezdetben mintha mutatott volna némi nyitottságot László Gyula elmélete felé (annyi megszorítással, hogy a Géza-kori pénzverés csakis 985, a Civakodó Henrikkel való viszony rendezése után képzelhető el.). Nagy, összefoglaló munkájában (1997. 41–43.) cáfolja ugyan László Gyula egyik érvét, miszerint a vitatott féldénár bizonyos betűkarakterei a híres nagyszentmihályi kincsel mutatnak rokonságot. Ám ugyanitt ő cáfol rá Huszár (és vele Vera Hatz) legfőbb ellenérvére, leszögezve, hogy azóta ő maga talált olyan leletet (bransgárdi kincs, Dánia), melyben nincs 1002-nél későbbi pénzlelet, és előfordul egy CNH I. 1. (uo. 45.)

¹⁹⁴ uo.

¹⁹⁵ DEÉR 1965. 703–704.

¹⁹⁶ KRISTÓ 2002 (2000). 216.

¹⁹⁷ Érvelés nélkül, és így nem derül ki, hogy Györffy, Gedai vagy Kovács László indokai győzték-e meg.

¹⁹⁸ Litterae Ottonis I – Litterae, quibus Brunonem episcopum Werdensem, ad praedicandum Hungaris distinctum, Piligrimo episcopo Bataviensi commendat. a. 973. CFH 4126. [p. 1776.] „Vngarorum... rex eorundem...”

veszprémvölgyi oklevél datálásának hipotetikus jellege vitathatatlanul igaz ugyan, ám nem jobban, mint bármely másik datálási elméleté.

Láthatjuk: a mérleg lassan-lassan, de egyre inkább Balogh Albin álláspontja felé billen. Ezt mi sem bizonyítja jobban annál, hogy legutóbb maga Holler László is úgy nyilatkozott: Balogh Albin hipotézise „zseniális”,¹⁹⁹ a veszprémvölgyi monostort alapító "Stephanos" tehát Gézával azonos.²⁰⁰ (Innen már csak egy lépés lenne annak elismerése, hogy eszerint Géza igenis használta a *kralés* címet; ettől azonban Holler tartózkodik – vélhetően továbbra is úgy véli, hogy a méltóságnév csak Simon püspök átírásában került volna az oklevélbe.)

3. e) A κράλ(ης) főnév eredete

Természetesen ha elfogadjuk is, hogy a veszprémvölgyi oklevél Géza korából származik, még mindig kérdés: uralkodásának melyik szakaszából? Ha ő alapította a kolostort, akkor megint csak lehetséges, hogy Melichnek volt igaza, és a zárda Sarolt özvegyi lakhelyül szolgált. Ez esetben uralkodásának végére tehetjük, alig korábbra, mintha valóban Szent István oklevele volna.

Komjáthy ellenben Fehér hipotézisére tért vissza, hangoztatva: ha Gézát értjük az oklevél "István királya" alatt, úgy datálhatjuk az oklevelet a 980-as évekre, és így a kolostor megint szerepelhet mint Gábor Radomir eltaszított nejének menedéke, illetve Delján Péter nevelkedő helye!²⁰¹

Sajátos elméletet ad elő maga Holler: eszerint a gyula vejeként eredetileg „bizánci keresztény” Géza csupán „élete végén” váltana a kereszténység nyugati változatára. A veszprémvölgyi monostor alapítására még ezt megelőzően kellene sor kerüljön: tehát 975 és 985 között, legvalószínűbben 980 körül.²⁰² (Ennek azonban egy sereg adat mond ellent, hiszen a magyarok orientációja a nyugati kereszténység felé már 973-ban megindul, ha a 960-as évekbeli kezdeményektől most eltekintünk. Ráadásul Holler figyelmen kívül hagyja, hogy a keleti és a nyugati egyház közötti végleges és teljes szakadás csak 1054-ben következett be. Ezt megelőzően, noha kétségkívül volt sok súrlódás, még kölcsönösen elismerték egymás kereszténységét érvényesnek. S így az egyiktől a másikhoz való átállás nem jelentett annyira éles fordulatot, mint Holler véli, aki ezzel kapcsolatban még az ifjú Szent István újrakezdteléséről is fantáziál.²⁰³)

Van azonban más lehetőségünk is. Köztudott módon Géza és Sarolt házassága igen termékeny volt ugyan, ám egy kivétellel valamennyi gyermekük leánynak született. Egy kolostoralapítás ilyen esetben szolgálhatta azt a célt is, hogy a fejedelem

¹⁹⁹ HOLLER 2011. 282.

²⁰⁰ uo. 289–290.

²⁰¹ KOMJÁTHY 46.

²⁰² HOLLER 2011. 290–291.

²⁰³ uo. 291.

leányai megfelelően nyugodt, az udvarbeli, esetenként viharos eseményektől távoli környezetben nőjenek európai értelemben is királyi neveltetésű hölgyekké. Olyanokká, akiket majd nőül lehet adni a lengyel királyhoz, a bolgár trónörököshez, a velencei dózsához, a thüringiai örgrófhhoz...²⁰⁴ Ha pedig ezt fogadnánk el, akkor a legidősebb leányok születését követően, tehát már a 970-es évek első felében gondolhatunk rá.²⁰⁵

De még ez utóbbi esetben is egy-másfél évtizeddel későbbi időpontra valószínűsíthetnénk csak a szó igazolt hazai előfordulását, mint amire a koronával kapcsolatos elképzelésem alapján kell gondolnunk. Kérdés: szabad-e feltételeznünk, hogy a méltóságnév jelen van Magyarországon már az ötvenes évek végén, amikor természetesen még szó sincs oklevélkiadásról, pénzverésről, sőt, Géza még nem is lépett apja örökébe?

Ebből a szempontból nem érzem perdöntőnek azt a körülményt, hogy a 10. századi nyugati források minden kalandozó magyar vezért *rex*ként emlegetnek:²⁰⁶ ez inkább csak e nyugati szerzők tájékozatlanságát jelzi, és még csak azt sincs okunk feltételezni, hogy e *rex* mögött mindig ugyanaz a (pogány) magyar méltóságnév húzódik meg, nemhogy az éppen a *király* lenne. Hasonló okból nem érzem perdöntő kérdésnek azt sem, amiről Király Péter nagy tanulmánya értekezik: hogy a Metód-legenda 9. századi szövegében olvasható *король* 12. századi betoldás-e (oroszos alak lévén), avagy sem: hiszen akár így, akár úgy, az semmiképp nem valószínű, hogy a Szent Metódot vendégül látó „ugor” előkelő már a *király* címet viselte volna.²⁰⁷

²⁰⁴ VAJAY 1967. 65–71.

²⁰⁵ UO.

²⁰⁶ PAULER 386. 42. sz. j.; MELICH 1908. 27.; utóbbi szerint a kral először „törzsfő” jelentéssel került a magyarba, és ezt utóbb szorítaná ki a többi felé kerekedett egyetlen törzsfő jelölése.

²⁰⁷ Nem kívánok itt foglalkozni azzal a hipotézissel, miszerint valójában nem is magyar, hanem frank „királyról” van szó. (ld. KIRÁLY 1974. 29.; FERINCZ ISTVÁN in HKÍF 161. 488. sz. j.) KIRÁLY (1974. 55–56.) maga is úgy véli, hogy Metód a pogány magyar „kettős fejedelemség” két főméltósága közül találkozott valamelyikkel; ennek megfelelően a legenda eredetijében is kündü vagy gyula szerepelt volna – ha pedig mégsem, akkor valami korai szláv fejedelmi cím; ezt váltaná fel az oroszos *король*, mely azonban az ószlávban a 12. század előtt nem ismert.

Semmiképp nincs sem bátorságom, sem kompetenciám ahhoz, hogy KIRÁLY PÉTERREL szlavisztikai kérdésben vitába szálljak. Történeti megközelítésből azonban nem tudok elhallgatni néhány kérdőjelet. Van-e okunk egyáltalán feltételezni, hogy a *король* információértéke itt több, mint a nyugati forrásokból PAULER által citált rexeké: hogy tehát a kündürol vagy a gyuláról van szó valóban, és nem csupán egy kalandozó magyar vezérről? Kevésbé meggyőző H. TÓTH IMRE (115.) ellenvetése, miszerint nem lehetett „...holmi kőborló horda vezére...” az az ember, aki Metódot úgy látta vendégül, „...ahogyan úrhoz [vladykához]” illik, és ha az lett volna, Metód nem is engedelmeskedik a hívásának. Ilyen vendéglátás nemcsak a két fejedelemtől, hanem bármely módosabb nemzetségfőtől kitelhetett, és Metódnak az adott katonai helyzetben ez utóbbit sem lehetett tanácsos magára haragítania. De még ha valóban a gyula, és kivált ha a kündü volt az: fontosnak tartotta-e, hogy méltóságnévét a keresztény püspökkel közölje? S ha megtette, miért nem derül ki ennek ismerete sehol máshol a szláv irodalomból? Ha ennek ellenére feltételezzük, hogy nem csak maga Metód ismerhette meg e méltóságnevek valamelyikét, de azt még legendájának szerzőjére is örökölni hagyta – miért nem fűzött

Ellenben igen fontosnak tartom egyrészt Moravcsik állásfoglalását, aki szerint Bíborbanszületett (VII.) Kónstantinos *De ceremoniis* c. munkájától száz évet kell számítani, amely alatt az ott ἄρχοντας τῶν Τούρκων²⁰⁸-nak nevezett kollektív (törzsszövetségi) vezetést felváltja a κράλης Τουρκίας.²⁰⁹ Márpedig a κράλης legrégibb előfordulását, a veszprémvölgyi oklevelet a kolostor alapításának legkésőbbi feltételezett dátuma szerint sem választja el száz év a *De ceremoniis* keletkezésétől: a folyamatnak tehát már javában tartania kellett Kónstantinos működése idején! Másrészt hasonlóan fontosnak érzem a Knieszsa István 1957-es előadásához kapcsolódó vitában elhangzottakat. Itt Harmatta János megjegyzésére (mely szerint a *krāl'* méltóságnevet csupán Szent István veszi fel, de nem véletlenszerűen, hanem tudatos politikai tájékozódás nyomán, konkrét rangigény kifejezéseként²¹⁰) az előadó válaszában kifejtette: a szónak már évtizedekkel korábban ismertnek kellett lennie a magyarok között mint idegen méltoságnévnek, saját főméltóságra viszont akkor kezdték használni, amikor funkciója is lett.²¹¹ Moór Elemér ellenben három évvel később úgy vélte, hogy az Árpádok Szent István koronázása előtt „már régen” használták eredeti, pogány címükkel párhuzamosan a *kral'*-t is, illetve szláv alattvalóik így nevezték őket.²¹²

Természetesen mindhárom vélemény hipotetikus, nyelvemlékes bizonyítékuk nincs²¹³; ki-ki döntse el azonban, logikusabban hangoznak-e, mint Holler hipotézise az 1109-es bizánci szerződésből való átvételről.

.....

a szöveg még csak egy magyarázó félmondatot sem e keresztény és szláv kultúrkörben tökéletesen ismeretlen szóhoz? Ha fűzött, és így azt még a 12. században is érthették: mi oka volt a 12. századi másolónak kicserélni azt egy anakronisztikus szláv főnévre? Ha viszont valóban nem fűzött, hogyan ismerhette fel ugyanezen 12. századi másoló, hogy az akkor immár Magyarországon is mindenki számára értelmezhetetlen szó királyt jelent, tehát ilyen jelentésű szláv szóval cserélhető fel? Ha viszont mégis valamilyen archaikus szláv méltoságnév szerepelt ott (például a kĕnĭazъ vagy a vladyka, ahogyan azt Z. DITTRICH [255–257.], illetve az utóbbit az ő nyomán H. TÓTH IMRE [115.] javasolta), azt miért kellett a король-ra cserélni, hiszen szláv olvasó számára az még a 12. században is értelmezhető lehetett? Nem logikusabb-e vajon az a feltevés, melyet már MELICH (1908. 27–28.) megfogalmazott: hogy ti. a король valóban 12. századi betoldás, de egy korábbi kral helyett? Hiszen azt maga KIRÁLY is (1974. 8., 52.) elismeri, hogy a 9. századi morva–pannon–szláv területen e szóalak már ismert lehetett!

²⁰⁸ Kónstantinos Porphyrogennétos: *De ceremoniis* ÁKMTBF 34.

²⁰⁹ MORAVCSIK C 448.

²¹⁰ HARMATTA 1957. 253.

²¹¹ KNIEZSA C 264.

²¹² MOÓR 125.

²¹³ GYÖRFFY 1984. 676. szerint Fajsz korában kerül használatba a szláv méltoságnév, mivel „valószínűleg” ő „nem tartott igényt többé” az olyan, a kettős fejedelemség idejéből eredő méltoságnevekre, mint kende és gyula. Ezt az bizonyítaná, hogy egy Dráván túli Fajsz falu szláv neve Kraljevec. Magam ez utóbbit korábban bizalmatlanul fogadtam (UHRMAN 1987/88. 219.), és álláspontomat nem kívánom csupán azért felülbírálni, mert a hipotézis most éppen jól jönne érvül HOLLER ellenében. Változatlanul aggályosnak látom az ötletet: nemcsak mert Györffyt nem egyszer bírálták már azért, hogy a helynevek forráskénti felhasználásakor nem jár el kellő kritikával (a kérdés összefoglalását ld. UHRMAN 2003. 298. 193. sz. j.), hanem főként azért, mert a Fajsz helynevek azonosítását a Kónstantin-nál olvasható Φαλιτζης személynévvel ma már nagyobb részt szintén elvetik, és magam is csupán

Nyilván a következő kérdést sem lehet megkerülni: ha feltételezzük, hogy a szó valóban évtizedekkel István (és így akár Géza) előtt használatos lehetett, esetleg a kündü-kagánok „nem hivatalos” címeiként is, de legalábbis olyan külföldi uralkodót jelentő méltóságnévként, melyhez nemcsak Szent István, hanem már Géza is logikusan nyúlhatott újfajta, konkrét rangigényét jelző – honnan kerülhetett ilyen korán a magyar nyelvbe?

Erre azért igen nehéz válaszolni, mert a szakirodalom (Holler kivételével) csak annyiban egységes, hogy a főnév a magyarban közvetlenül is szláv (és nem görög) jövevéyszó.²¹⁴ Ám hogy milyen szláv nyelvből, és mikor került át, azt illetően máig sincs megnyugtató konszenzus. Melich egyformán lehetségesnek tartotta az átvételt a horvátból, a szlovénból vagy a csehből – de mindenképpen a 10. század végén.²¹⁵ Pais szintén úgy vélte, hogy a szó „csak” az északnyugati *vagy* a délnyugati szlávok köréből származhat: szóba jön a szlovén, a horvát, a cseh, sőt a szlovák, átadási időpontként pedig a teljes 10. században lehet gondolkodni.²¹⁶ Negyedszázaddal később Ligeti Lajos még mindig lehetségesnek tartotta a szlávok mindkét említett ágából való eredeztetést.²¹⁷

Ha mármost északnyugat és délnyugat között kívánunk dönteni, nyelvészeti és történelmi érvek bonyolult szövevényébe keveredünk.

Czebe Gyula egyértelműen nyugati szláv jövevéyszónak vélte főnevünket.²¹⁸ De melyik nyugati szláv nyelv jöhet szóba egyáltalán? Láttuk, Király Péter szerint a 9. századi morvában és pannon-szlávban meglehetősen e szó,²¹⁹ sőt, a Metód-legenda Szvatoplukra is használja, bár nem következetesen.²²⁰ Ez azonban kevés annak feltételezéséhez, hogy morva átvételről beszélhetnénk. Ami pedig a pannon-szlávot illeti: Knieszsa indulatosan cáfolta azt a Molnár Eriktől származó hipotézist, mely szerint a korai magyar állami-jogi terminológia mindenestül a Pribina- és Kocel-féle pannon-szláv „államra” lenne visszavezethető.²²¹ Álláspontját még tódította Har-

.....
 hagyománytiszteltől, illetve a bizarrul hangzó, görögből visszakövetkeztetett 10. századi névalakokat kerülendő ragaszkodom hozzá. (Ennek összefoglalását ld. UHRMAN 2003. 281–282. 108. sz. j.) Ugyanakkor annyit azért mutat e hipotézis, hogy a vitatott méltóságnév magyarországi használata nemhogy 959-ben, de már a 950 előtti időben sem látszik képtelenségnek mindenki számára.

²¹⁴ PAIS 1939. 2.: a veszprémi oklevélben a szót csak úgy tekinthetnénk görög eredetűnek, ha a horvátból vagy a magyarból vették át, ami viszont alig valószínű! GYÓNI 1943. 74. egyértelműen azt állítja, hogy a görögben magyar eredetű jövevéyszó, esetleg szláv közvetítéssel. HOLLER (1996. 953.) valószínűtlennek tartja, hogy eszerint egy szláv jövevéyszóra előbb találunk magyar, mint szláv dokumentumot. Ez azonban a korai nyelvemlékek (szórványemlékek) fennmaradásának változatos lehetőségeit tekintve egyáltalán nem látszik elképzelhetetlennek.

²¹⁵ MELICH 1903. 124.

²¹⁶ PAIS 1939. 2.

²¹⁷ LIGETI 1979. (1964.) 90.

²¹⁸ CZEBE 46. (176.)

²¹⁹ ld. 207. sz. j.!

²²⁰ KIRÁLY 1974. 43.

²²¹ KNIEZSA B. 241.

matta²²² és Perényi,²²³ akik közül az utóbbi is „állítólagosnak”, előbbi pedig egyértelműen „sosem létezettnek” minősíti a mondott államot, és persze joggal. Így maradna a cseh nyelv az északnyugatiak közül. (A lengyelt Melich alaktani alapon már 1903-ban kizárta.²²⁴)

Mármost Melich tudni vél *kralv*, *králj*, *král* alakok előfordulásáról 10. századi cseh nyelvemlékekben.²²⁵ Ha ezt az adatot elfogadnánk, megoldódni látszana a probléma. Ám nemcsak az a baj, hogy Gyóni szerint a cseheknél a méltóságnév a 10. században csak a latin *rex* fordításban igazolható,²²⁶ hanem az is, hogy Benkő Lorándnak a cseh etimológiával kapcsolatban súlyos alaktani kifogása van: a magyarba ugyanis már palatalizált tövégi mássalhangzóval került be a szó,²²⁷ a csehben viszont nem palatalizálódik.²²⁸

Ha viszont a délszláv eredeztetést nézzük, az sem fog problémamentesnek bizonyulni. Az alapelv, amelyet Melich és Gyóni²²⁹ egyaránt leszögeztek: csakis olyan átadó nyelvre gondolhatunk, amelyben az uralkodót szintén *králnak* nevezik. Ezen az alapon zárta ki már Melich a bolgárt, ahol a szó csupán idegen uralkodó megnevezéseként ismert;²³⁰ de ugyanezért kiesik a szlovén is, ahol a 10–11. században egyáltalán nincs saját uralkodó; ami pedig a szerbet illeti, Kniezsa rámutat, hogy az éppen a magyarból veszi át a *králj* címet.²³¹ Így kizárásos alapon maradnának a horvátok. "Tekintve a horvát oklevelekkel való egyéb rokonságokat, a horvát hatás mellett kell nyilatkoznunk" – írta erről Hóman Bálint.²³² A többi szóba jöhető átadó (Melichet követő) kizárásával ugyanígy nyilatkozott Kniezsa,²³³ Keszler Borbála,²³⁴ és őket követi a TESz,²³⁵ sőt a legújabb *Etimológiai szótár* is.²³⁶

Igaz, a horvátoknál csak 1075 utáni nyelvemlék van a szó uralkodói méltoságnévként való használatára: Zvonimir király felirata. Holler nem is mulasztja el,

²²² HARMATTA 1955. 249–250.

²²³ PERÉNYI 255.

²²⁴ MELICH 1903. 124.

²²⁵ uo. 127.

²²⁶ GYÓNI 1943. 74.

²²⁷ BENKŐ L. 1953. 13.

²²⁸ uo. 29. MOÓR 125. szintén a király szót hozza fel bizonyítékkul, hogy a korábban kiveszett palatalizált l' (=ly) már a 10. században visszakerült a magyar nyelvbe. Ezzel szemben azonban ld. PAIS 1939. 4–5. v.ö. 119. sz. j.!

²²⁹ MELICH 1903. 124–127.; GYÓNI 1943. 74.

²³⁰ MELICH 1903. 124–127.; Uő 1909/1910. 53–58. Erre hivatkozva utasította vissza KNIEZSA (C 265.) oly határozottan PERÉNYI JÓZSEF (257–258.) elképzelését, aki 1955-ben a bolgárból próbálta származtatni, hivatkozva a Délkelet-Magyarországon a honfoglalás előtt, de talán egészen Szent Istvánig fennálló bolgár jelenlétre.

²³¹ KNIEZSA B. 227. Ugyanígy HADROVICS 248.

²³² HÓMAN 151.

²³³ KNIEZSA A 268–269., B 240.

²³⁴ KESZLER 20.

²³⁵ s. v. király

²³⁶ JANKOVICSNÉ s. v. király

hogy nyomatékosan hivatkozzék erre, saját álláspontját igazolandó.²³⁷ Holott ez a felirat természetesen csupán *terminus ante quem*: hiszen a horvát állam már 920/930 óta *királyság* (ld. a források *rex Chrovatorum* megjelöléseit²³⁸), és kevésbé lenne logikus, hogy az innen Zvonimir feliratáig eltelt százötven év alatt a horvát uralkodók megváltoztatták volna saját méltóságnévüket.

Így már szinte minden összevágna – ha Perényi nem hangsúlyozná, hogy Horvátország a 10. században még nem ért a Dráváig, hanem csupán a Tengeremellékre terjedt ki, és így vitatható a magyar-horvát kapcsolatok olyan intenzitása, amely az átadást indokolná.²³⁹

Maradna hát Pais²⁴⁰ elképzelése, mely szerint a szót 10. századi őseink „német uralkodó” jelentésben vették át egy észak- vagy délnyugati szláv nyelvből?

Láthatjuk: a probléma a legutóbbi időig nem talált megnyugtató megoldást. S mivel magunk egészen bizonyosan nem vagyunk abban a helyzetben, hogy ilyen megoldás kínálásához kompetenciánk legyen, a szakértő olvasókra hagyjuk annak eldöntését: elfogadják-e Holler etimológiai kísérletét megoldásként, avagy óvatosabb módon megmaradnak annál, hogy a szó már a 10. században felbukkan a magyarban, akár már a 950-es évek végén is, noha egyelőre bizonytalan, hogy a horvátból avagy melyik más (gyaníthatóan délnyugati szláv) átadó nyelvből.

4. Végül

Holler 1999-ben még egy további érvet is igyekezett felhozni a *Graecán* látható Geóbitzas magyar uralkodó volta ellen. Eszerint Salamontól III. Béláig a különböző királyokat ábrázoló pénzvereteken ugyanaz a korona látható (ez tehát ekkor a hivatalos magyar királyi korona),²⁴¹ ez azonban, ahogyan nem azonos a később ismert Szent Koronával, úgy a Geóbitzas fején láthatóval sem: ő tehát nem lehetett magyar uralkodó.²⁴² „Az ábrázolt korona nyilvánvalóan [egy] szerényebb uralkodói jelvény, egy szerényebb méretű és jelentőségű államalakulat vezetőjének a koronája” – állapítja meg Holler.²⁴³

Megítélésem szerint viszont e pénzveretek legfeljebb annyit zárnak ki, hogy Geóbitzas nem lehet Salamon és III. Béla közé eső magyar uralkodó (ez újabb érv amellet, hogy I. Géza sem); azt semmiképp, hogy nem lehet korábbi, kivált Szent István előtti. Márpedig Szent István elődjének, még a közvetlennek is, kétségkívül szerényebb méretű államalakulat állt rendelkezésére, mint utódainak – kivált 959

²³⁷ HOLLER 1996. 953.

²³⁸ HADROVICS 246.

²³⁹ PERÉNYI 257.

²⁴⁰ PAIS 1939. 4.

²⁴¹ HOLLER 1999. 72–73.

²⁴² uo. 76.

²⁴³ uo.

körül, mikor még csak reménybeli uralkodó volt! Hiszen a gyulák erdélyi területe gyakorlatilag nem állt elődje (apja) hatalma alatt (a Sarolttal kötött házasság tétje éppen az, hogy ez a helyzet hosszú távon változhasson?), és talán Ajtonyé sem. Szerényebb tekintélye pedig éppen abból következhetett, hogy mindazon feladatok, melyek teljesítését Bizánc a zománckép általam feltételezett sugallata szerint ötöle várta, még előtte voltak.

A fentiek alapján tehát úgy vélem: Γεωβιτζᾶς πιστὸς κράλης Τουρκίας kilétéről a leglogikusabb hipotézis, ha az „öreg” Géza fejedelmet látjuk benne. Olyannyira, hogy ha művészettörténeti érvek alapján kiderülne, miszerint a portré nem készülhetett a 10. század közepén,²⁴⁴ akkor is fenntartanám: a kép Géza fejedelmet ábrázolja, ha több mint száz évvel a trónra lépése után is – olyasféle módon, ahogyan Vajay Szabolcs javasolta.²⁴⁵

Abstract

ΓΕΩΒΙΤΖΑΣ ΠΙΣΤΟΣ ΚΡΑΛΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

The date of the lower part of the Holy Crown of Hungary (the so-called Corona Graeca) was settled on the bases of the enamel portrait of Michael Dukas VII, Emperor of Byzantium for a long time. So the neighbouring enamel portrait (according to its inscription 'Geōbitzas, the firm/faithful King of Turkia') was identified as Gēza I, King of Hungary, the contemporary of Michael VII. But nowadays it is clear that the portrait of Michael was fixed on forcibly afterwards. So the identity of Geōbitzas can be called in question, too. In the secondary literature of the last two decades there were two concepts about him. The first hypothesis was that of László Holler, according to which Geōbitzas and Gēza are different personal names that cannot refer to the same person, Turkia cannot be identified with Hungary, either, and the Greek noun

²⁴⁴ LOVAG 8.: „A corona graeca zománcképei egy műhely egykorú alkotásai. Erről nemcsak a zománcképek és a részletformák, a névfeliratok egyforma betűi tanúskodnak, hanem olyan, nehezebben utánozható részek is, mint a zománcképek rekeszeinek vezetése, az aranyzalag hajlításának módja. Stílusában bármennyire konzervatív is a bizánci zománcképművészet, ez utóbbi szinte mesterek szerint változik és jellemzi egy-egy tárgycsoport összetartozását.” Ld. még PÉRI 4.; HOLLER 1996. 914.; Uő 1998. 7.! Márpedig ha Michaél Dukas portréja ugyanazon kéz munkája, mint a korona többi zománcképe, úgy ez utóbbiak sem készülhettek száztizenegynéhány évvel az ő trónra lépése előtt.

²⁴⁵ VAJAY 1987. 314–315. Szerinte a Corona Graeca III. Béla számára készült a 12. század derekán: ám Manuél császár tudott volna arról, hogy korábban I. Géza király kapott egy hasonló fejdísz (στεμματογυρίον-τ), és ennek emlékére került volna fel III. Béla koronájára úkapja, I. Géza. Mivel HOLLER és én abban egyetértünk, hogy a Graeca nem a 12. században keletkezett, és hogy nem I. Géza látható rajta, mutatis mutandis így vehetnénk át VAJAY gondolatát: egy bizánci császár, aki valamely magyar uralkodónak – pontosabban: uralkodónénak – koronát kívánt küldeni (és aki nem élt akkora időbeli távolságban Michaél Dukástól, hogy ugyanazon mester ne dolgozhatott volna mindkettejük számára), tudott arról, hogy, amint fent kifejtettem, esetleg az „öreg” Géza jegyese is kapott már hasonló ajándékot, és ezért mintáztatta meg a Graecán a fejedelem alakját. Az ötvös a régies Γεωβιτζᾶς alakot ez esetben egy 10. századi, a koronaküldés eseményét megőrző, azóta elveszett forrásból merítette.

‘kralēs’ means only a ‘Marquis’ of Byzantium instead of a king. The second one was mine, proposing the identification of Geōbitzas with the ‘elder’ Prince Gēza, the father of King St. Stephen, instead of King Gēza I. In this paper I try to refute Holler’s arguments and prove mine.

Felhasznált irodalom

- ABAFFY ERZSÉBET: „Hangtörténet (Az ómagyar kor)” in *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, 2003. (szerk. KISS JENŐ, PUSZTAI FERENC) 301–351.
- BAÁN ISTVÁN: „»Turkia metropolitája«. Újabb adalék a bizánci egyház történetéhez a középkori Magyarországon.” *Századok* 129. (1995) 1167–1170. (A)
- BAÁN ISTVÁN: „»Turkia metropolíája«. Kísérlet a Szent István-kori magyarországi orthodox egyházszervezet rekonstrukciójára.” in *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. Szeged, 1995. 21–22. (B)
- BALOGH ALBIN: „A veszprémvölgyi görög monostor alapítása. A legrégebb magyarországi oklevél.” *Regnum* 6. (1944–1946.) 21–30.
- BENKŐ ELEK: s. v. „Erdélyi püspökség története” in *KMTL*
- BENKŐ LORÁND: *A magyar ly hang története*. Budapest, 1953. (*Nyelvtudományi Értekezések* I.)
- BŐLE KORNÉL: *Árpádbázi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb magyar Margit-legenda. A Szent István Akadémia Hittudomány-Bölcséleti Osztályának felolvasásai* III (1937)/1.
- CSÓKA J(ÁNOS) LAJOS: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XII. században*. Budapest, 1967.
- CZEBE GYULA: *A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. (Értekezések a történeti tudományok köréből* 24/3.) Budapest, 1916.
- CZEGLÉDY KÁROLY: „Géza nevünk eredete”. in *Uő: Magyar őstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1985. 64–72. (Eredetileg *Magyar Nyelv* 52. [1956] 325–333.)
- DARKÓ JENŐ: „A veszprémi apácamonostor alapító [sic!]-levelének 1109.-i [sic!] másolatáról”. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 41. (1917) 257–272., 336–351.
- DEÉR JÓZSEF: „Észrevételek Fehér Géza »A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban« című cikkéhez”. *Századok* 61–62. (1927–28.) 333–335.
- DEÉR JÓZSEF: „A magyar királyság megalakulása”. in *Uő: Királyság és nemzet* II. Máriabesnyő–Gödöllő, 2005. 5–90. (eredetileg: *A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve*. Budapest, 1942. [A] 1–88.)
- DEÉR JÓZSEF: „A szentistváni Intelmek kérdéséhez.” in *uo.* 91–107. (eredetileg: *Századok* 76. [1942.] [B] 435–452.)
- DEÉR JÓZSEF: „III. Ottó császár az újabb történetírásban”. in *uo.* 162–200. (eredetileg: *Századok* 78. [1944.] 1–35.)
- DEÉR, JOSEF (= DEÉR JÓZSEF): „Byzanz und die Herrschaftszeichen des Abendlandes.” *Byzantinische Zeitschrift* 50. (1957) 405–436.

- DEÉR, JOSEF (= DEÉR JÓZSEF): in „Bericht über das Schrifttum B. Anzeigen und Nachrichten. (zu GYULA LÁSZLÓ: „Die Anfänge der ungarischen Münzprägung”. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica* 4. [1962] 27–53.”) *Historische Zeitschrift* 200. (1965) 703–704.
- DITTRICH, Z.: *Christianity in Great Moravia*. Groningen, 1962.
- ÉRSZEGI GÉZA: „Szent István görög nyelvű okleveléről”. *Levéltári Szemle* 38/3. (1988) 3–13.
- FEHÉR GÉZA: „A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban”. *Századok* 61–62. (1927–1928) 1–20.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Budapest, 1885.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *Kálmán király oklevelei*. (= *Értekezések a történeti tudományok köréből* XV/5.) Budapest, 1892.
- GEDAI ISTVÁN: „A magyar pénzverés kezdetének problémái”. *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis* 14. (1975) 249–252.
- GEDAI ISTVÁN: *A magyar pénzverés kezdete*. Budapest, 1986.
- GERICS JÓZSEF: *Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. Budapest, 1961.
- GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET: „A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése” *Levéltári Szemle* 40/2. (1990) 3–14.
- GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET: „A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája”. In GERICS JÓZSEF: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest, 1995. 43–50.
- GERICS JÓZSEF: „Politikai viták hatása a magyar nép kereszténységre térésének kora hagyományára”. in Uő: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest, 1995. 71–76.
- GUOTH KÁLMÁN: „Egy forrás két történetiszemlélet tükrében”. *Századok* 76. (1942) 41–46.
- GUOTH KÁLMÁN: „Megoldandó kérdések az Intelmekben”. *Századok* 77. (1943) 1–40.
- GUOTH KÁLMÁN: „Eszmény és valóság Árpád-kori királylegendáinkban”. *Erdélyi Múzeum* 49. (1944) 304–347.
- GUTHEIL JENŐ: „Magyarság és kereszténység Szent István előtt”. *Vigilia* 25. (1960) 459–466.
- GYÓNI MÁTYÁS: „A paristrioni »államalakulatok« etnikai jellege. Archaizáló népnév és etnikai valóság Anna Komnene Alexiasában”. Budapest, 1942. (klny. a *Magyar Történettudományi Intézet 1942 évi Évkönyvéből*)
- GYÓNI MÁTYÁS: *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei*. Budapest, 1943.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. Budapest, 1963.
- GYÖRFFY GYÖRGY: „A magyar pénzverés kezdeteinek kérdéséhez”. *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis* 14. (1975) 287–288.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1977.

- GYÖRFFY GYÖRGY: „Honfoglalás és megtelepedés”. in *MT* 1. 577–716.
- GYÖRFFY GYÖRGY: „Besenyők és magyarok”. in *Uő: A magyarság keleti elemei*. Budapest, 1990. 94–191.
- H. TÓTH IMRE: „Metód találkozása az „ugor királlyal”. in *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*. Újvidék, 1997. 113–119.
- HADROVICS LÁSZLÓ: „Hozzászólás ad Kniezsam B.” *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 7. (1955) 246–249.
- HARMATTA JÁNOS: „Hozzászólás ad Kniezsam B.” *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 7. (1955) 249–254.
- HARMATTA JÁNOS: A magyarság őstörténete. *Magyar Tudomány* 35. (97.) (1990) 243–261.
- HATZ, VERA: „Die ungarischen Münzen in den Schwedischen Funden der Wikingerzeit.” in *Festschrift Hermann Aubin zum 80. Geburtstag*. (hrsg. OTTO BRUNER, HERMANN KELLENBENZ, etc.) Wiesbaden, 1965. 142–150.
- HAVAS LÁSZLÓ: „La Hongrie de Saint Étienne entre l’occident et l’orient.” *Acta Antiqua Hungariae*. 41. (2001) 175–192.
- HLINKA, JOZEF: „Die bisheriger Erkenntnisse über die Münze BRESLAVVA CIVITAS.” in *Rapports du IIIe Congrès International d’Archéologie Slave*. (Bratislava 7–14. septembre 1975) I. Bratislava, 1979. 375–378.
- HOLLER LÁSZLÓ: „A magyar korona néhány alapkérdéséről”. *Századok* 130. (1996) 907–962.
- HOLLER LÁSZLÓ: *A magyar korona néhány alapkérdéséről* II. Budapest, 1998.
- HOLLER LÁSZLÓ: „Milyen koronája volt I. Istvánnak?” in *Numizmatika és társtudományok* III. Nyíregyháza, 1999. (Az 1997. október 17–19-iki konferencia előadásai) 69–79.
- HOLLER LÁSZLÓ: „Géza vagy István idejében alapították-e a veszprémvölgyi monostort?” *Magyar Nyelv* 107. (2011) 276–298.
- HOLLER LÁSZLÓ: „Az 1109. évi veszprémvölgyi ítélettel néhány alapkérdéséről.” *Magyar Nyelv* 108. [2012] 51–72.
- HOLLER LÁSZLÓ: „Megjegyzések Tóth Endre hozzászólásához.” *Magyar Nyelv* 108. (2012) 330–332.
- HÓMAN BÁLINT: „Szent István görög oklevele”. in *Uő: Történetírás és forráskritika* II. Máriabesnyő–Gödöllő, 2003. 141–188. (Eredetileg: *Századok* 1917.)
- HORVÁT ISTVÁN: „Boldog Asszony Veszprém Völgyi Apátza Monostorának alkotó [sic!] Görög Oklevele [sic!] Szent István Magyar Királytól Kálmán Magyar Királynak 1109-dik évi hiteles Másolatából, két Réz Táblával”. *Tudományos Gyűjtemény* 18. (1834)/I. 84–106.
- HUSZÁR LAJOS: in „Irodalom” (zu GYULA LÁSZLÓ: „Die Anfänge der ungarischen Münzprägung.” *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica* 4. [1962] 27–53.)
- HUSZÁR LAJOS: „Megjegyzések az első magyar pénzverés kérdéséhez”. *Az érem* 22.

- (1966) 289–294 (Eredetileg németül: „Bemerkungen zur Frage der ersten ungarischen Münzen”. *Numizmatikai Közlöny* 64–65. (1965–66) 29–31.
- HUSZÁR LAJOS: „Der Umlauf ungarischer Münzen des II. Jahrhunderts in Nordeuropa”. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 19. (1967) 175–200.
- HUSZÁR LAJOS: „A pénzverés helye Magyarországon a XI. században”. *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis* 14. (1975) 277–279.
- JAKUBOVICH EMIL: *Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Ki volt Anonymus és Márkus krónikás?* (= *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 20.) Budapest, 1924.
- JANKOVICSNÉ TÁLAS ANIKÓ: s. v. „király” in *Etimológiai szótár. Magyar nevek és toldalek eredete*. Főszerk.: ZAICZ GÁBOR. Budapest, 2006.
- KARÁCSONYI JÁNOS: *Szent István király élete*. Budapest, 1904.
- KESZLER BORBÁLA: *A szökezdő mássalhangzó-torlódások feloldása korai jövevényszavainkban* (= *Nyelvtudományi értekezések* 63.) Budapest, 1969.
- KIRÁLY PÉTER: *A magyarok említése a Konstantín- és a Metód-legendában*. (*A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 141.) Budapest, 1974.
- KNIEZSA ISTVÁN: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/I*. Budapest, 1955. (A)
- KNIEZSA ISTVÁN: „A magyar állami és jogi terminológia eredete”. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 7. (1955) 227–243. (B)
- KOLÓ-SZAJÓ EDIT: s. v. „Erdélyi püspökség püspökei” in *KMTL*
- KOMJÁTHY MIKLÓS: „A veszprémvölgyi alapítólevél kibocsájtójáról”. *Levéltári Közlemények* 42. (1971) 33–49.
- KORDÉ ZOLTÁN: „A magyarországi besenyők az Árpád-korban”. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae/Acta Historica* 90. (1990) 3–21.
- KOSZTA LÁSZLÓ: „A keresztény egyházszervezet kialakulása”. in *Árpád előtt és után* (szerk. KRISTÓ GYULA, MAKK FERENC). Szeged, 1996.
- KOVÁCS LÁSZLÓ: „A budapesti lándzsa. A magyar királylándzsa történetének vázlata”. *Folia Archaeologica* 21. (1970) 127–146. (= „Die Budapester Wikingerlanze”. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 22. [1970] 323–339.)
- KOVÁCS LÁSZLÓ: „Adatok a Lancea Regis köriratú pénz értékeléséhez”. *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis* 14. (1975) 257–272.
- KOVÁCS LÁSZLÓ: „A nagyharsányi kincs és Szent István dénára”. *Századok* 129. (1995) 1075–1104.
- KOVÁCS LÁSZLÓ: *A kora Árpád-kori pénzverésről*. Budapest, 1997.
- KRISTÓ GYULA: „Telepítés és államalapítás”. in *Uő: Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged, 2000. 137–149. (Eredetileg: in *Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára*. Szeged, 1989. 47–58.)
- KRISTÓ GYULA: „Adatok és szempontok a magyar helynévadás kialakulásához a 10–11. század fordulóján”. *uo.* 159–165. (Eredetileg: *Névtani Értesítő* 15. [1993] 200–205.)

- KRISTÓ GYULA: „Szent István püspökségei”. uo. 121–135. (Eredetileg: „The Bishoprics of Saint Stephen, King of Hungary”. in *In honorem Paul Cernovodeanu*. Bucureşti, 1998 55–66.
- KRISTÓ GYULA: „Szent István”. uo. 35–47. (Eredetileg: in *Nagy képes milleniumi arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből*. Budapest, 1999. 1–4.)
- KRISTÓ GYULA: „Mikor lett fejedelem Géza?” in Uő: *Árpád fejedelemről Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemről*. Budapest, 2002. 199–211. (Eredetileg: *Acta Universitatis Szegediensis/Acta Historica* 102. [1995] 11–22.)
- KRISTÓ GYULA: Géza fejedelem. uo. 213–224. (Eredetileg: *Aetas* 2000/3. 25–35.)
- KRISTÓ GYULA: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003.
- KUMOROVITZ L. BERNÁT: „A középkori magyar »magánjogi« írásbeliség első korszaka (XI–XII. század)”. *Századok* 27. (1963) 1–31. [Újraközölve: „A középkori magyar magánjogi írásbeliség kialakulása”. *Századok* 123. (1989) 381–406.]
- LÁSZLÓ GYULA: „A magyar pénzverés kezdeteiről”. *Századok* 97. (1963) 382–397. (Eredetileg németül: Die Anfänge der ungarischen Münzprägung. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica* 4. [1962] 27–53.)
- LÁSZLÓ GYULA: „Géza fejedelem, az államalapító”. in Uő: *Régészeti tanulmányok*. Budapest, 1977. 342–347.
- LÁSZLÓ GYULA: „Pénzverésünk Géza korában”. in Uő: *Számadás népünkéről*. Budapest, 1986. 85–89. (eredetileg: „Géza kori pénzverésünk kérdéseiről”. *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis* 14. [1975] 275–276.)
- LIGETI LAJOS: „A magyar nép mongol kori nevei (magyar, baskír, király)”. in Uő: *A magyar nyelv török kapcsolatai és ami mögöttük van* II. Budapest, 1979. 72–91. (Eredetileg *Magyar Nyelv* 60. [1964] 385–404.)
- LIGETI LAJOS: „Régi török eredetű neveink III.” uo. 442–469. (Eredetileg *Magyar Nyelv* 75. [1979] 129–141.)
- LIGETI LAJOS: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, 1986.
- LOVAG ZSUZSA: *A magyar koronázási jelvények*. Budapest, 1986.
- MAKK FERENC: s. v. „Bizánci egyház”. in *KMTL*
- MELICH JÁNOS: *Szláv jövevényszavaink* I/1. Budapest, 1903.
- MELICH JÁNOS: „Megjegyzések a „király” szóhoz”. *Magyar Nyelv* 4. (1908) 24–29.
- MELICH JÁNOS: „Szláv jövevényszavaink eredetéről”. *Nyelvtudományi Közlemények* 39. (1909/1910) 1–74.
- MELICH JÁNOS: *A honfoglalás kori Magyarország. (A magyar nyelvtudomány kézikönyve I. 6.)* Budapest, 1929.
- MOÓR ELEMÉR: „A finnugor l’ fejleményei és e hang újból való megjelenése nyelvünk hangrendszerében.” *Nyelvtudományi Közlemények* 60. (1958) 119–126.
- MORAVCSIK GYULA: „A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység”. in *SZIEK* I. 171–212. (A)

- MORAVCSIK GYULA: „Görögnyelvű monostorok Szent István korában”. in *SZIEK* I. 387–422. (B)
- MORAVCSIK GYULA: „A magyar szent korona filológiai és történeti kutatások megvilágításában”. in *SZIEK* III. 423–472. (C)
- NÉMETH GYULA: „Géza”. in *Uó: Törökök és magyarok* I. Budapest, 1990. 282–286. (Eredetileg: *Magyar Nyelv* 24. [1928] 147–151.)
- NÉMETH GYULA: *A bonfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, 1991.
- NÉMETH PÉTER: *A középkori Szabolcs megye települései*. Nyíregyháza, 1997.
- OIKONOMIDÈS, N.: „A propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie au XIe siècle: le métropolitane de Turquie”. *Revue des Études Sud-Est Européennes* 9. (1971) 527–533.
- PAIS DEZSŐ: „Jegyzetek”. in: *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Budapest, 1926.
- PAIS DEZSŐ: *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 50.) Budapest, 1939. (= *SZIEK* II. 605–642.)
- PAIS DEZSŐ: 1055–1955. *Magyar Nyelv* 51. (1955) 3–9.
- PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: „Besenyők, úzok, kunok”. in *Magyarrá lett keleti népek*. Budapest, 1988. (ed. SZOMBATHY VIKTOR, LÁSZLÓ GYULA.) 106–163.
- PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt* I. Budapest, 1899. (repr. 1985)
- PERÉNYI JÓZSEF: „Hozzászólás ad Kniezsam B.” *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 7. (1955) 254–258.
- PÉRI JÓZSEF: „Időszaki jelentés a Szent Korona ötvösvizsgálatáról I.” *Magyar Iparművészet* 2. (1994) 2–6.
- PIRIGYI ISTVÁN: „A bizánci szertartású kereszténység helyzete Magyarországon Szent István korában”. in *SZIK* 161–165.
- RÁSONYI LÁSZLÓ: *Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál*. Budapest, 1981.
- RIPOCHE, J. P.: „Bizánc vagy Róma? Magyarország vallásválasztási kérdése a középkorban”. *Századok* III. (1977) 79–91.
- SZABÓ DÉNES: *A magyar nyelvemlékek*. Budapest, 1952.
- SZENTPÉTERY IMRE: „Szent István király oklevelei”. in *SZIEK* II. 133–302.
- TAKÁCS JÓZSEF: s. v. „Belgrád” in *KMTL*
- THALLÓCZY LAJOS: „Adalék az ó-hit történetéhez Magyarországon”. *Századok* 30. (1896) 199–206.
- THOROCZKAY GÁBOR: „Szent István okleveleiről”. *Századok* 143. (2009) 1385–1412.
- TÓTH ENDRE: „A veszprémvölgyi kolostor alapításáról és Imre herceg menyasszonyáról”. *Magyar Nyelv* 108. (2012) 327–330.
- TÓTH ZOLTÁN: *A Hartvik-legenda kritikájához*. (A szent korona eredetkérdése). Budapest, 1942.
- TÓTH ZOLTÁN: „Történetkutatásunk mai állása” körül. (A Szent Korona eredetkérdéséhez) Budapest, 1943.

- TÓTH ZOLTÁN: „Szent István legrégibb életirata nyomán”. *Századok* 81. (1947) 23–94.
- TURNWALD, KRISTIAN (= CHRISTIAN): „A magyar pénzverés kezdete”. *Az érem* 25. (1969) 1–9. (ford.: SASKÓ KÁZMÉR)
- UHRMAN IVÁN: „Az ősmagyar kettős fejedelemség kérdéséhez”. *Történelmi Szemle* 30. (1987–88) 206–226.
- UHRMAN IVÁN: „Iulus rex. A gyula-dinasztia, a kabarok és Szent István Intelmei”. *Hadtörténeti Közlemények* 116. (2003) 267–366.
- UHRMAN IVÁN: „Görög császárnak leánya...? Szent Imre feleségéről (?)”. *Orpheus Noster* 4. (2012) 44–80.
- V. KOVÁCS SÁNDOR: „Eszmetörténet és régi magyar irodalom. (Az ösköltészet és a kora középkor fejlődéstörténeti kérdései.)” in *ETK* 107–146.
- VÁCZY PÉTER: „Thietmar von Merseburg über die Ungarische Königskrönung”. in *IRH* 29–53.
- VAJAY SZABOLCS: „Géza nagyfejedelem és családja”. in *SZÉSZ* I. 63–100.
- VAJAY SZABOLCS: „A Szent Korona kamelaukion jellege”. in *Nyugati antológia*. München, 1987. (szerk.: BORBÁNDI GYULA) 310–321.
- VÁSÁRY ISTVÁN: *A régi Belső-Ázsia története*. Budapest, 2003.

Forráskiadványok

- ÁKÍF = *Az államalapítás korának írott forrásai*. (szerk. KRISTÓ GYULA). Szeged, 1999.
- ÁKLI = *Árpád-kori legendák és intelmek*. (szerk.: ÉRSZEGI GÉZA). Budapest, 1983.
- ÁKMTBF = *Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai*. szerk. *Moravcsik Gyula*. Budapest, 1984.
- Bryennios, Niképhoros: *Historia*. (CFHB) (Ed.: PAUL GAUTIER) Byzantion–Bruxelles, 1975.
- CFH = *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae* I–III. (col.: ALBINUS FRANCISCUS GOMBOŠ). Budapest, 1937–1938.
- Comnenae, Annae *Alexias*. (CFHB) (Recensuerunt DIETHER R. REINSCH et ATHANASIOS KAMBYLIS) I. Prolegomena et textus. Berolini et Novi Eboraci, 2001.
- DHA = *Diplomata Hungariae Antiquissima* I. (praefuit GEORGIUS GYÖRFFY). Budapest, 1992.
- GRUMEL, V.: *Les Regestes des actes du patriarchat de Constantinople* I/2. Roma, Constantinopolis, 1936.
- HKÍF = *A honfoglalás korának írott forrásai*. (szerk.: KRISTÓ GYULA). Szeged, 1995.
- Komnéné, Anna: *Alexiasz*. (ford.: PASSUTH LÁSZLÓ) Szeged, 2002.
- LAURENT, V.: *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin* V. 1–2. Paris, 1963, 1965.
- MES = *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* (ed. FERDINANDUS KNAUZ). I/1.
- NESBITT, JOHN – OIKONOMIDES, NICOLAS: *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art* I. Washington, 1991.

Skylitzés, Ióánnés: *Synopsis historiôn*. (CFHB) (Recensuit IOANNES THURN.) Berolini et Novi Eboraci, 1973.

SRH = *Scriptores Rerum Hungaricarum* I-II. (ed. EMERICUS SZENTPÉTERY). Budapest, 1937–38.(repr.: Budapest, 1999)

Egyéb rövidítések

ESZSZJA = Этимологический словарь славянских языков 11. (red.: О. Н. Трубачев). Москва, 1984.

ETK = *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. (*Memoria Saeculorum Hungariae* IV.) (szerk. SZÉKELY GYÖRGY). Budapest, 1984.

IRH = *Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn*. (*Insignia Regni Hungariae* I.) Budapest, 1983.

KMTL = *Korai magyar történelmi lexikon* (szerk. KRISTÓ GYULA, ENGEL PÁL, MAKK FERENC). Budapest, 1994.

MT = *Magyarország története* I/1. (szerk.: BARTHA ANTAL). Budapest, 1984.

SZÉSZ = *Székesfehérvár évszázadai*. I. (*Az államalapítás kora*) (szerk.: KRALOVÁNSZKY ALÁN). Székesfehérvár, 1967.

SZIEK = *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. (szerk.: SERÉDI JUSZTINIÁN). I-III. Budapest, 1938.

SZIK = *Szent István és kora*. (szerk. GLATZ FERENC, KARDOS JÓZSEF.) Budapest, 1988.

TESz = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I-III. Budapest, 1967-1976.

VÁRADY ZOLTÁN

Epigráfiai emlékek Mátyás király korából¹

A művészetek támogatása Mátyás király korában szorosan összefüggött a politikai reprezentációs célokkal. Ez magyarázza a művészetek európai színvonalát Magyarországon, de Mátyás beruházásai messze meghaladták az ország gazdasági lehetőségeit.

A művészetekhez hasonlóan a feliratok is követték az európai divatot, így nem véletlen, hogy Mátyás király korában egyszerre több betűtípust láthatunk. Tanulmányomban rövid áttekintést szeretnék adni a dunántúli régió és a főváros köfeliratairól, miközben párhuzamként megemlítem a pénzekben és a pecséteken talált feliratokat is. Néhány esetben említést teszek a közvetlenül Mátyás halála utáni feliratokról is, mivel ezek vagy a királyi udvarral voltak kapcsolatban, vagy annak befolyását reprezentálják.

Mátyás uralkodásának első fele a késő gótikus stílus virágkora, s egyben a reneszánsz megjelenésének időszakát jelenti, ami a feliratokon is jól nyomon követhető.

Miközben a gótikus *minuscule* nagy számban vannak jelen, különösen domborított formában, a humanista *capitalis* betűk szintén felbukkannak a modern európai trendnek megfelelően.

1. A gótikus *minuscule* vésett típusának itt bemutatott példája a 15. század végéről származik. Egy ismeretlen sírjának arab számokkal keltezett 1491-es budai saroktöredéke, amelynek M betűjénél szokatlan, S-alakban ívelt első és harmadik lábát láthatunk, az arab számok viszont a 15. században egyébként szokásos formát mutatják.² (1. kép)

[- -] e g r e g y
m(a)g(ist)[ri - - -]
[- - - - -]
[- - - - -]
[- - -] 491

¹ Jelen tanulmány a 2008-ban sorra került nemzetközi Mátyás-konferencia angol nyelvű előadásának magyar változata, aktualitását a király trónra lépésének 555. évfordulója adja.

² Horváth 1932b 30; Vernei-Kronberger 1939. 42; Radocsay 1971. 483.

1.kép: Ismeretlen sírkőtöredéke Budáról(1491) (BTM fényképtára 31.104)

A vésett technikájú gótikus *minuscule* korszakának végét a 15. század közepére tehetjük, bár mintegy negyven éves időtartam kihagyása után kései variációi – főleg vidéken – 1524-ig s még később is fel-felűnnek.

Eközben a 14–15. század fordulóján kezdődik el a gótikus *minuscule* domborított kialakításának divatja, 1400-tól 1440-ig számos domborított betűjű köemlékünk van, majd itt is húsz év szünet következik, és 1460 után folytatódik a sor Mátyás király uralkodásának végéig.

Természetesen ez a típus a pénzek mellett a falfestményeken, pecséteken sem jelenhetett meg.

2. Pontosan keltezhető emlékünk Dobringer Miklós budai sírköve (1462).³

Anno d(omi)ni m° [c]
ccc° lxii obyt Ni-
colaus Dobri-
nger hic sepult-
[us cu]ius a(n)i(m)a [r-
equiesc]at [in] pace

Az A betű az *anno* szóban *maiuscula*, ugyancsak ez a típus látható a Dobringer név kezdőbetűjeként. A rövidítésjelek lekoptak.

³ Vernei-Kronberger 1939. 64; Radocsay 1971. 480.

3. A szentgotthárdi Szécsi-házaspár 1465-ben elhunyt fia, Szécsi Dénes esztergomi érsek sírkövén szintén domborított *minuscula* betűket láthatunk.⁴ A *minusculás* felirat itt először jelenik meg hullámzó szalagokon domborítva: a *C* és a *T* betű fordul elő a szövegben nagy kezdőbetűként, a *maiusculá*hoz hasonló változatban. Rövidítésjelek: a kétszer leírt *sancti* és a *perpetuus* szóban jelöletlen, másutt a szó fölé vésett paralelogrammák vagy rombuszok, illetve a *cardinalis*, *legatus* és *natus* szavakban kampó alakú jel.

[Anno domini m cccc lxx obiit reverendissimus in christo pater dominus
Dionysius
de Ze]ech · t(i)t(uli) · {s(an)cti} · s(an)cti Ciriaci · in Terhmis · p(res)b(ite)r ·
cardinal(is) ar(chi)episcopus · et · comes p(er)petuus · st(ri)gon(i)e(nsis)
primas · et · ap(osto)lice · sedis · legat(us) · nat(us) · et · de · late(re) · pri-
ma die febru-
arii

4. Gergellaki Bertalan sírköve 1469-es évszámot visel, betűit tekintve teljesen szabályszerű formákat mutat.⁵ A szövegkezdő *S* betűt a *maiuscula* ábécéből kölcsönözték. Rövidítésjelek: a *sepulcrum* szóban a betűk fölött háttérmélyítéses, a többinél vésett paralelogramma, az *ecclesie* szóban kis rombusz, a *huius* szóban kampó alakú jel.

Sepulcru(m) · venerabilis · viri ·
· bartholomei · fily martini · fily · sandrini · de · gergellaka ·
hui(us) · alme · eccl(e)sie · sancte · trinitatis
· p(re)positi · obyt anno · d(omi)ni · m^o · cccc^o · lx · ix [- -]

5. Vitéz János esztergomi érsek síremléke oldallapjának feliratán az elhalálozás 1472-es dátumát arab számjegyek jelzik. Kezdőbetűi közül a *J* és az *R* *maiuscula*-jellegű, a *Z* a hármas arab számjegyhez hasonló, de nyújtott forma, alsó íve alul visszahajlik.⁶ Rövidítésjelek: az *us* rövidítése szokott módon a betű után írt nyújtott

⁴ Máthes 1827. 101–102; Ipolyi 1873. 185, 191, 194; Domanovszky 1939. 403, 655; Vernei-Kronberger 1939. 37; Horváth 1941. 8; Genthon 1959. 91; Horváth–Kelemen–Torma 1979. 106; Mikó Árpád: Jagello-kori reneszánsz sírköveinkről. *Ars Hungarica* XIV. (1986) 97–113. 102.p.; Lövei-Varga 1987. 699; Marosi 1987. 138.

⁵ Horváth 1939. 100, fig. 43; Vernei-Kronberger 1939. 37–38, 18. kép; Horváth 1940. 211; Horváth 1941. 29, XXX. kép; Radocsay 1971. 480–481.

⁶ Máthes 1827. 101–102; Ipolyi 1873. 194; Domanovszky 1939. 465; Vernei-Kronberger 1939. 37; Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz-kápolna. Budapest, 1955. 17; Horváth–Kelemen–Torma 1979. 106; Kat. Schall. 1982. 139–140; Mikó 2005. 211.

kérdőjel alakú jel, más rövidítéseknél a szöveges, mélyített mező fölött bekarcolt paralelogramma alakú, illetve a *ra* és *ri* esetében páros rombusz és vessző alakú jel.

Reverendissim(us) · d(omi)n(us)

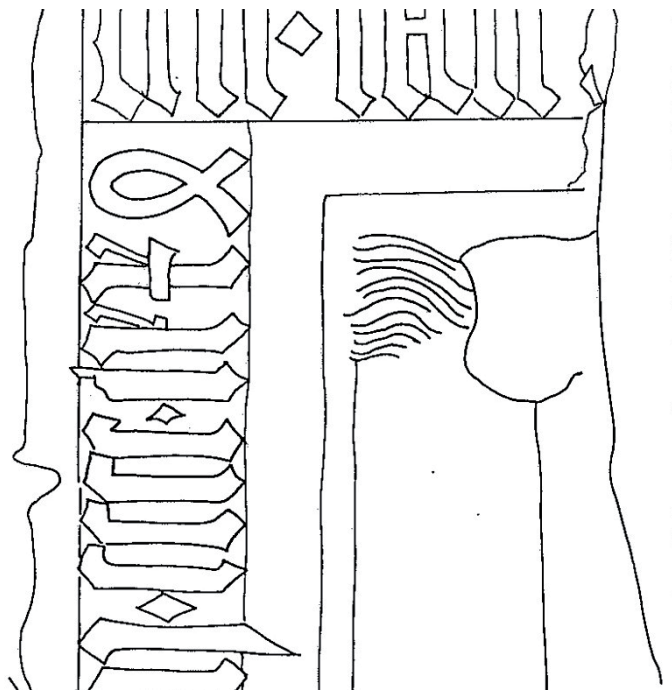
Joh(ann)es · de · Zredna · diocesis · Zag(ra)bien(sis) · archiep(iscopu)s · St(ri)go[ni]ens(is) pri]mas · [et ap(osto)lice] sedis · leg[at(us)] · nat(us) · excel(l)ens · doct-

rina · ingenio · preclar(us) · religi-

one · pius · obyt · sexto · yd(us) aug(us)ti · [an]no · 1472 · cuius · anime · misereatur · deus ·

6. 1474-es évszám olvasható egy ismeretlen jobb felső sírkő-töredékén, amely Puláról került elő, és a veszprémi múzeumban látható.⁷ Az A betűje teljesen eltér a megszokottól, hiszen két párhuzamos lábból áll, a bal láb és a jobb láb indítószakaszai felül tetőszerűen érintkeznek. A két lábat középen vízszintes *transversa* köti össze. A 4-es szám arab számjegy, ívelt felezett nyolcas. (2. kép)

2. kép: Azonosítatlan személy pulai sírkőtöredék-rajza (1474)

hic · iace[t ---]

⁷ Éri–Kelemen–Németh–Torma 1969. 182.

[-----]
[-----]
[- -] · m · cccc · lxx4

7. 1464 és 1481 közé keltezik építészettörténeti kutatások alapján azt a siklói várból előkerült címer-felirat-töredéket, amelyen Garai Jób neve olvasható.⁸ A szokott módon megformált betűk közül a kezdő nagy *A* betű emelendő ki díszesen kialakított *maiuscula*-jellege miatt. A Jób név kezdőbetűje is szokatlan. Rövidítésjelek: a szavak fölötti keretbe véssett paralelogrammák.

Arma · mag(n)ificy · d(omi)ni · job · d(e) · gara

8. Az 1470-es évekre keltezhető az a székesfehérvári préposti sírkőtöredék, melyet legújabban Bodó Miklósnak tulajdonít a szakirodalom.⁹ Ezt a művészettörténeti megállapítást és keltezést epigráfiailag alátámaszthatja a sírkő töredékes feliratának a pulai 1474-es feliraton látotthoz hasonló *A* betűje. A *prepositus* szó két *P*-je ligatúrát alkot, lábaik áthúzása rövidítést is jelöl. A többi rövidítésjel letört.

[-----de genere zenth]emagocz
· p̂(re)positus · eccl(es)ie · a!b̂e n̂(sis) · a[nno - - -]

9. 1476 után hunyt el Nádasdi Darabos György apát, akinek sírlapja Szentgotthárdon került elő.¹⁰ A *georgius* szó *O* betűjénél a *D* betűhöz hasonló alakot láthatunk. A mellette álló *R* is egyedi megoldású: normál félláb és efölött rombusz alakú forma alkotja. Rövidítésjelek: paralelogramma alakú jelek a szavak fölött, az *us* végződést a *cuius* szóban vessző alakú jel rövidíti.

Hic · jacet · d(omi)n(u)s georgi-

⁸ Szakál Ernő: Gótikus erkély a siklói várban. Műemlékvédelem X. (1966) 84-86; Marosi 1987. 674; LAHU 1988. 176.

⁹ Tóth 1964. 174-176; Lővei Pál – Engel Pál: Székesfehérvári kőfaragványok Györgyi Bodó Miklós címerével. Művészettörténeti Értesítő XXXII. (1983) 1-8; Lővei-Varga 1987. 699; Marosi 1987. 138, 676.

¹⁰ Ipolyi 1873. 194; Gerecze Péter: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Magyarország Műemlékei II. Budapest, 1906. 1040; Vernei-Kronberger 1939. 70; Genthon 1959. 347; Zlinszkyé Sternegg Mária: Gótikus és reneszánsz címeres-kövek a szentgotthárdi plébániatemplomban. Művészettörténeti Értesítő XV (1966) 259-262. 262.p.; Zlinszkyé Sternegg Mária: A szentgotthárdi ciszterci apát-ság története és művészeti emlékei (1183-1878). In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. (Szerk: Kuntár Lajos – Szabó László.) Szombathely, 1981. 365-540. 376.p.; Valter Ilona: Szentgotthárd története a mohácsi vészig. In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. (Szerk: Kuntár Lajos – Szabó László.) Szombathely, 1981. 29-81. 69.p.; LAHU 1988. 391-392.

us darabus · abbas · monastery [- - -]
 [- - -] · de nadasd · cu-
 i(us) · a(n)i(m)a · req(ui)escat · in pace · an(no) · d(omi)ni · M cccc · lx

10. A század végének időszakából származik egy ismeretlen budai sírkövének alsó töredéke, amelyen a címerpajzs alatt három egymás alatti betűsorban olvasható a felirat.¹¹

 heredibus quibus ani-
 me · requiescant · in pac[e]
 anno · d(omi)ni · m^o cccc^o [lxx]x

A töredékes évszámból a számjelölő betűk helye alapján 1480-ra lehet következtetni. Csak a *heredibus* szó és a *quibus* szó záró *S* betűjét kell kiemelni, mert nem a *minuscule* ábécé alakját látjuk, hanem a *maiuscula* ívelt *S*-formáját díszítő nyúlványokkal együtt. Az évszám-jelölő *M* itt is elkülönül a többi *M* betűtől, a Dobringer-kövön és a pulai sírkőtöredéken látotthoz hasonlóan. A rövidítésjel lekopott.

11. Szántói Ambrus prépost esztergomi sírköve 1483-as arab számjegyes évszámot mutat, és csaknem a teljes ábécé feltárul rajta.¹²

Sepultus · est · venerabilis · et ·
 egregius · d(omi)n(us) · ambrosius · de · Zantho · dioces(is) · vacien(sis) · p(re)
 p(osi)tus · huius ·
 collegiate · b(ea)ti · stephani · p(ro)thom(arty)ris · et · canonic(us) · st(ri)
 gonien(sis) · eccl(es)iar(um) · qui · obyt · die · `x · x · i´ · me(n)s(is)
 `aprilis · 1 · 4 · 8 · 3´

A kezdő *S* és a *Zantho* szó *Z* betűje *maiuscula*. Rövidítésjelek: a szöveges mező fölött vésett palalelogrammák, egy esetben páros rombusz, az *us* rövidítése a betűk felső vonalával érintkező rombusz lefelé ívelő nyúlvánnyal, az *ecclesiarum* szó végén csúcsukkal érintkező, egymás alatt elhelyezett rombuszok, az alsóból nyúlvány indul ki az *R* betű irányába.

12. Domborított arab számjegyekből formált 1488-as évszám látható egy ismeretlen építőmester sírkövének töredékén, sarokvasat ábrázoló címerpajzs alatt, az évszám

¹¹ Tóth 1964. 180, 9. kép ; Radocsay 1971. 481.

¹² Máthes 1827. 21–22; ; Vernei-Kronberger 1939. 42; Genthon 1959. 91–92; Horváth–Kelemen–Torma 1979. 93.

belülről olvasható.¹³ A teljesen lekopott domborított *minuscula*-felirat a széleken futott, és szintén belülről volt olvasható.

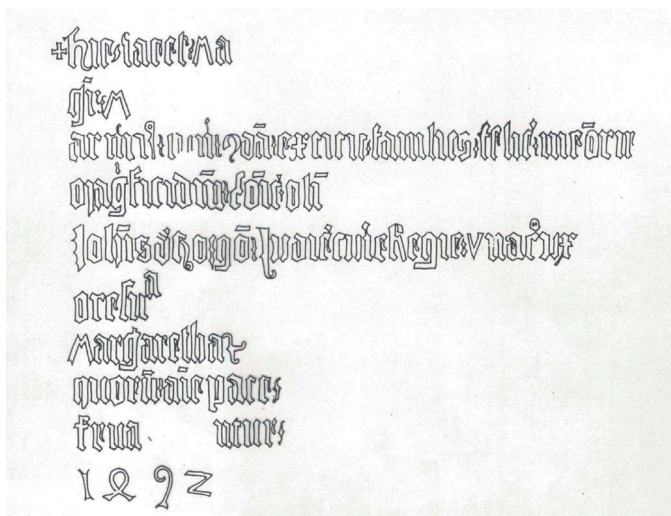
13. A század végére, 1499-re kelezik a művészettörténeti kutatás azt a veszprémi sírkőtöredéket, amelyet ifj. Vitéz János püspök, királynéi kancellár személyéhez köt.¹⁴ Ezt a betűformák nem erősítik meg, inkább a '70-es, '80-as évekbeli sírköveken láttotakhoz hasonlóbbak.

[- -]en(sis) · ca(n)c(e)ll(ar)i(us) · supp[remus - - -]

A rövidítésjelek vésett vonalak a szavak fölött, illetve a *cancellarius* szóban a második *l* után a mélyített mező fölött vésett pont, az *us* végződést az *i* után domborított kampós jel rövidíti.

14. Márton mester és neje tatai sírkőfeliratának stílusa a típus szokatlan provinciális változatát mutatja, 1492-es arab számjegyekkel¹⁵ (3. kép).

3. kép: Márton mester és felesége tatai sírkőfeliratának rajza (1492)

¹³ Horváth 1932a 112; Horváth 1932b 12; Horváth 1935. 20, 42–43; Vernei-Kronberger 1939. 42; Radocsay 1971. 482.

¹⁴ Ádám Iván: A veszprémi székesegyház I. Veszprém, 1912. 120–121; Tóth 1963. 141; Tóth 1964. 177–178, 183; Éri-Kelemen–Németh–Torma 1969. 231; Éri István: Veszprém. Budapest, 1972. 15; Nagybáky Péter: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres köve. VMMK 13 (1978) 113–132. 128.p.; Koppány Tibor: A Közép-Dunántúl reneszánsz építésze. Ars Hungarica XII. (1984) 183–232. 191.p.

¹⁵ Révhelyi Elemér: A tatai piarista rendház és múzeuma. Budapest, 1938. 24; Genthon 1959. 386; Tóth 1964. 169; LAHU 1988. 301.

† Hic · iacet · Ma-
g(iste)r · M-
artin(us) · qui · (con)da(m) · extitit · fam(u)lus · felic(is) · me(m)orie
Mag(n)ifici d(omi)ni · Co(m)it(is) · oli(m)
Joh(ann)is d(e) Rozgo(n) · Judic(is) cu(r)ie Regie · una c(u)m uxore sua
Margaretha ·
quoru(m) · a(n)i(m)e pace ·
fruantur ·

1492

A *comitis* szó szókezdő C-je furcsa, feltehetőleg nagybetűnek szánták. Az *M* szókezdőként többször szintén nagybetű, mégpedig befelé dőlő szárú, *antiqua* jellegű forma, amit talán a reneszánsz hatásával magyarázhatunk. Előfordul a szokott *minuscula*-forma mellett, ugyancsak szókezdő helyzetben, a *magnifici* szóban, a *maiuscula*-típus is. Az *R* kétszer nagybetűként tűnik fel: a *Rozgon* és a *Regie* szóban. A *Z* betűt három egymás alatt elhelyezkedő és egymásba nyúló rombusz alkotja. Az évszámban a négyest felezett arab nyolcas, a kilencest kampó alakú jel, a kettést pedig egy anti-*qua* *Z* betűre emlékeztető számjegy alkotja. A rövidítésjelek a szavak fölötti paralelogramma-jelek, illetve a *Martinus* szó *us* végénél hosszú, felül hurkos függőleges jel, a szó felé mutató oldala középen karéjos formázású. A *felicis* szó végét felül a *C*-hez illesztett nyúlványos ívelt oldalú négyszög jelöli, hasonló megoldást látunk a *comitis* és a *judicis* szavak végződésénél is. A *de* és a *curie* szóban a vessző alakú rövidítést alkalmazták, a *condam* szóban pedig a szokásos fordított *C* vagy *9* alakú jel egy variánsát, erősívvé jelet alul visszakunkorodó nyúlvánnyal. A *magnifici* szóban a *g* fölött apró *i* betűt domborítottak ki a nazális rövidítés előtt, föléírt betű a *cum* szó *m* betűje a *c* fölött, a *sua* szó utolsó betűje rendes nagyságú, de hely hiányában a betűsor fölött alakították ki az *u* és a szövegkezdő kereszt között.

15. A század második feléből vagy végéről származhat Pederdorffer Bernát sírkőtöredéke, amelynek betű*tractatio*ói hasonlóak a fenti köemlékeken láthatókhoz. Összességében az írás *ductusa* mozgalmasabbnak, csipkézettebbnek tűnik.¹⁶ Feliratának maradványai a következők:

[- - sepultura - - - bern]ardini
pederdarffer [- - -]

16. Nyugat-Magyarországon 1460-tól adatoltak német nyelvű feliratok is, először gótikus *minuscula* formában, majd 1510 körül megjelenik a fraktúr írás. Első helyen

¹⁶ Kubinyi András professzor olvasata. Egy másik töredék további betűket őrzött meg: Horváth 1932a 112; Horváth 1932b 29; Vernei-Kronberger 1939. 41; Radocsay 1971. 479.

a soproni Szt. Mihály-templom sekrestyéjének záróköve említhető pontos, 1482-es évszámmal; ez Lienhart Träger építőmester nevét örökítette meg festett betűkkel.¹⁷ A felirat tulajdonképpen gótikus *minuscúlával* íródott. (4. kép)

4. kép: A soproni Szent Mihály templom zárókövének feliratrajza Lienhart Träger építőmester nevével (1482)

lienhart · trager · die · ceit · kirch · maister · 1482

17. A fentieket kiegészítik a mai Burgenland további német nyelvű gótikus *minuscúlás* emlékei, egy kismartoni 1467-es sírkőlap:¹⁸

1467 am phincztag nach sand Thomas des heulige(n) czwelif[poten ist]
[gestorben - - -]
[- - - des edlen und stren-]
g(e)n riters hern hansen syben-
hierters it diener ge-
besn ist der leit hie begrab

Rövidítésjel: hullámalakú jel a betűsor fölött.

¹⁷ Henszlmann Imre: Magyarország címeres stílű műemlékei. Budapest, 1880. 41; Horváth 1935. 59, 75; Marosi 1987. 171.

¹⁸ Zimmerl 1953. 19, Nr. 27.

18. Peter Wildhofer sírlapja ugyancsak Kismartonból, 1478-as évszámmal.¹⁹

Anno domini m · cccc · lxxviii
an sand Silvester tag ist gestarben · der · Edel
Peter wildhofer · und
leit hie begraben · Dem got genadig sey

Mátyás titkos pecsétje (1459) is gótikus *minuscule* betűkkel készült.²⁰ Nagy függő pecsétje, első cseh királyi pecsétje, új (2.) titkos pecsétje (1485) szintén *minuscule*,²¹ miközben aranypecsétjén (1464) megjelenik az új divatú betűtípus, a humanista *capitalis*.²² Az általa használt 16-féle pecsét többségén (négy kivételével) gótikus *minuscule* betűkből álló feliratot olvashatunk, tehát ez a betűtípus Mátyás uralkodásának végéig használatos volt.²³

Eközben Mátyás garasán, de még II. Ulászló aranyveretén is szép gótikus *minuscule*-kat látunk, így a pénzek tűnnek e típus használatában a legkonzervatívabbaknak.²⁴

Miközben a gótikus *minuscule* betűkből alkotott feliratok a 15. század végéig, sőt némi módosulással a 16. század elejéig jelen voltak a Dunántúlon, a nyugati részen pedig a fraktúr írás is feltűnt éppen a fenti időszakban, a humanizmus hatására megjelent a *capitalis* betűk használata. Az 1480-as, 90-es években ez a betűtípus az egész országban elterjed, és lassan felváltja a gótikus *minuscule*-t.

A humanista, másként reneszánsz *capitalis* kialakulása Itáliához kötődik, mind a korainak nevezett, mind pedig a klasszikus antik előképet követő formáját tekintve.²⁵ A humanista *capitalis* német területen csak a 15. század vége felé és csak korlátozottan terjed el, sokkal jellemzőbb a korai típus mellett a gótikus *minuscule*-nak és származékainak továbbélése. A humanista *capitalis* Mainzbán, Münchenben, Heidelbergben jelentkezik, legkorábban az 1484 és 1508 közötti időszakban.²⁶ Magyarországon a típus legismertebb példái a királyi központból, az esztergomi érseki székhelyről és püspöki székhelyekről származnak.

¹⁹ Zimmerl 1953. 19. Nr. 28.

²⁰ Budapesti Történeti Múzeum Kumorovitz pecsétmásolati gyűjtemény. 66.2034. (BTM K.gy.); Magyar Országos Levéltár D1 15323 (MOL); Kumorovitz 1932. 7, 1. kép.

²¹ BTM K.gy. 66.2038/1–2.; Magyar Országos Levéltár. Pecsétmásolati gyűjtemény 102. (MOL Pm.gy.); Kumorovitz 1932. 11; BTM K.gy. 66.2045; MOL Pm.gy. 106.; Kumorovitz 1932. 9.

²² BTM K.gy. 66.2036.; MOL Pm.gy. 105; Soproni Városi Levéltár Ladula K.fasc.1.; Kat.Schall. 1982. 214. Abb. 1. a, b.

²³ Kumorovitz 1932. 5–19.

²⁴ C.N.H. 213. a, 266; B.Sey–Gedai 1973..Abb. 43, 44, 38–39, 45; Unger 1974–76. 550, 626; Huszár 1979. 695, 793; Kloos 1980. 133; Soós 1998. 92, 98.

²⁵ Kloos 1980. 153, 158.

²⁶ Kloos 1980. 159.

19. A betűtípus legkorábbi megjelenését pontosan lehet datálni, mert a veszprémi Vetési-félpillérfőn történik, amely az 1467-es évszámot tünteti fel.²⁷ (5. kép)

5. kép: Vetési Albert püspök félpillérfője Veszprémből (1467) (Forster Központ fényképtára 115.286.)

IN · DEO · FACIEMVS
VIRTVTEM
ALBERTVS EP(ISCOPV)S · W(ESPRIMIENSIS) · ME
FIERI · IVSSIT 1467

Rövidítésjel: nyújtott Ω alakú jel, amely a *W* betű fölött lekopott. Megjelenik a *capitalisra* jellemző enklávék használata is. A 2. sor fejjel lefelé olvasható, a 3. és 4. sort a fentieknél kisebb betűkkel vésték.

20. Ugyancsak Veszprémből származik egy feliratszalagot ábrázoló töredék a Szt. György-kápolnából, amely szintén Vetési Alberthez köthető, és talán az 1476-os kápolna kapujához tartozhatott. A szöveg egyelőre nem fejthető meg, de a betűk teljesen szabályszerűek, és a félpillérfőn látottakhoz hasonlóak.

²⁷ Gerecse 1906. 1017–1018; Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest, 1907. 50–52; Domanovszky 1939. 567; Gutheil Jenő: Mátyás korának veszprémi emlékei. Dunántúli Szemle VII. (1940) 119–134. 124, 127.pp.; Genthon 1959. 419; Tóth 1963. 140; Kat. Schall. 1982. 561; MK-kat. 1983. 71; Koppány 1984. 184–186; Marosi 1987. 127, 137, 676; Mikó 2005. 209.

[- -]OPVS
[- -]PI · W ·

21. Éppígy a Szt. György-kápolnából származnak azok a kaputimpanon-töredékek, amelyek szintén feliratszalagosak. Egyikükön a dátumjelölő egyes és négyes (felezett nyolcas) számjegy is felbukkan a századot megjelölve. Rövidítésjelek: nyújtott Ω alak, a *wesprimiensis* szóban a *P* betű fölött induló és a *P* ívéig tartó vésett vessző alakú jel. Az alatta levő szótöredékben a *D* és *O* enklávét alkot.

[- -] EP(ISCOPV)S [- -]OR[- -]

illetve:

[- - WES]P(RI)MIEN[SIS - - -
- -] DON [- -]

valamint:

[- -] OPERIS · IPS 14[-]

22. Ide kapcsolható a főbejárat küszöbköve is:

IN LIMI(N)E NO(N) SEDETO

Rövidítésjelek: nyújtott Ω alakú jelek. A töredékek betűi egységes képet mutatnak, szabályos, de nem széles és kerekded formákkal, hanem kissé keskenyebb *tractatióval*.²⁸

23. Visegrádon egy pincelejárát záróköve 1479-es évszámot őrzött meg, a kilences fordított *P* alakú.²⁹

1 4 7 9

24. Időrendben a vilonyai lelkészlak építési vagy felújítási évszáma következik:³⁰

1481 REN[- -]

²⁸ Tóth 1963. 140 (Nr. 62.); H. Gyürky 1963. 345–347. Abb. 11; 346, 382, V. t; 343, 382, IV. t; Éri–Kelemen–Németh–Torma 1969. 228; 229, 52. kép; Kat. Schall. 1982. 560; MK-kat. 1983. 71; Koppány 1984. 186.; LAHU 1988. 414–415.

²⁹ Dercsényi–Héjj 1958. 434; Balogh 1966. I. 233.

³⁰ Békefi 1907. 86; Genthon 1959. 426; Koppány 1984. 190; Éri–Kelemen–Németh–Torma 1969. 259.

25. Majd a nagyvázsonyi templomé:³¹

1481

A művészettörténeti vizsgálatok sok más köemléket is az 1480–1500 közötti periódushoz kapcsolnak.

26. 1482-es évszámmal van keltezve egy esztergomi Beatrix-címeres pilasztertördék felirata.³² Az évszám egyes számjegyének szára középen gombdíszes, a kettes számjegy a Z betűhöz hasonló szögletes formát vesz fel. Rövidítésjel: nyújtott Ω alak.

ANNO · D(OMI)NI · 1482

27–28. A nógrádi (27.) és váci (28.; 6. kép) Báthory-címeres faragványok az 1483-as és 1485-ös építési évszámot mutatják.³³

NICOLAI · BATOR ·
PRAESVLIS · EST ·
VACIAE · 1483.

148V

29. Szintén csak arab számjegyes évszám látható a visegrádi palotaudvar kerengőjének 1484-es ívzárókövén:³⁴

· 14 · 8 · 4

30. A pannonhalmi apátsági templom keresztfolyosójának 1486-os gyámkövéén is:³⁵
1486

³¹ Dornyay Béla: Bakony. Budapest, 1927. 283–286; Genthon 1959. 220; Koppány 1984. 206; Entz Géza – Gerő László: A Balaton környék műemlékei. Képzőművészeti Alap Kiadványai, Budapest 1958. 70–71; Éry–Kelemen–Németh–Torma 1969. 135.

³² Máthés 1827. 65; Balogh Jolán: A magyarországi művészet története I. Korai renaissance. Budapest, 1961. 286; Kat. Schall. 1982. 617; Mikó 1988 133; Mikó 2005. 212–213.

³³ Balogh 1966, I. 299, II. 230; F. Tóth 1981. 217. Abb. 22–23; LAHU 1988. 310; Kat. Schall. 1982. 609–610; MK-kat. 70. 112; Mikó 2005. 213.

³⁴ Dercsényi–Héjj 1958. 419, 425; Balogh 1966. I. 235, II. 272. kép; Balogh 1985. 169.

³⁵ Horváth Detre: Pannonhalma. Útikalauz. Budapest, 1961. 68; Levárdy Ferenc: Pannonhalma építéstörténete. Művészettörténeti Értesítő VIII. (1959) 27–43, 101–129, 220–231. 220–231.pp.; Papp Szilárd: Késő gótikus építkezések Pannonhalmán. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. (Szerk.: Takács Imre.) Pannonhalma, 1996. I. 237–271, 253–255. 257.p.; Papp Szilárd: Pannonhalma és Somogyvár. Bencés reform és építészet a 15–16. század fordulóján In: Paradisum Plantavit. Ben-

6. kép: Báthory Miklós címeres faragványa Vácról (1485) (F. Tóth 1981. Abb. 23.)

31. A már említett Vetési Albert veszprémi püspök sírkövét a szövegösszefüggés alapján 1486 utánra lehet keltezni. Szokatlan rajta az I és J betűk közötti különbségtétel:³⁶

ALBERTVS[S - -]R[- -]
 SPES · V(N)ICA · PRO[B]ITATE · ÊT · H[- -]
 REGI · MAT HIE · ACCEPTISS(IMVS) · §[- -]
 IOA(NN)ES · D(E) · WIIHEL · ÂR[C]HI(D)I(ACONVS) · SE[GESDIEN(SIS)
 - -]
 NV(N) CV(PATV)S · B(E)N(E) · MÉRITO · PIE(N)[TISSIME - -]

Rövidítésjelek: a szavak fölött paralelogramma alakú jelek, hosszú téglalap illetve az *archidiaconus* szóban alul karéjos téglalap. A *probitate* szó utolsó két betűje, a *Mathie* T és H betűje, az *archidiaconus* kezdő két betűje és a *merito* első két betűje ligatúrát alkotnak. Az *Albertus* szó T és U betűi, az *acceptissimus* szó T és I betűi, a *Wiihel* első két betűje, a *nuncupatus* szó C és U betűi valamint a *merito* szó két utolsó két betűje enklávét képeznek.

.....
 és monostorok a középkori Magyarországon. (Szerk.: Takács Imre.) Pannonhalma 2001. 289–315. 294.p.

³⁶ Genthon 1959. 419; H. Gyürky 1963. 347, 382–383, IX–XII. t; Tóth 1963. 141, Nr. 79.; Tóth 1964. 177; Balogh 1966. I. 699/38; Éri-Kelemen-Németh-Torma 1969. 228; Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977. 82–83, 26. kép; Kat. Schall. 1982. 691; MK-kat. 1983. 79; Koppány 1984. 192; Mikó 1986. 100; LAHU 1988. 416–417.

A szöveg zárásául kínálkozik a *ponendum curavit* kifejezés.

32. Az 1480 és 1490 közötti évtizedre keltezi a művészettörténeti szakirodalom azt a fej nélküli, könyvet tartó puttótöredéket, amely Visegrádról került elő.³⁷

REX
MAT-
HIA(S) · V-
NGH-
ARIA

A rövidítés jelöletlen.

33. Az 1479–90 közötti időszakra tehető egy reneszánsz oszlopfő, kiszélesedő szárú, széles betűkkel³⁸ (7. kép):

7. kép: Reneszánsz oszlopfő Budáról (1479-90 között) (MNM fényképtára K3955, K8484)

³⁷ Balogh 1966. I. 251; Kat. Schall. 1982. 390; MK-kat. 1983. 67; Mikó 2005. 217; BTM MÁTYÁS-KAT. 2008. 460-461. (Kat. 11.6. Buzás Gergely)

³⁸ Balogh 1966. I. 110, II. 59; F. Tóth 1981. 215, Abb. 4; Mikó 2005. 214-215.

MATHIAS
PRINC[EPS]

[I]NVICTVS
INGEN[II]

[V] OLVPTATI
OPVS HOC

CONDIDIT
GENEROSVM;

34. Ugyanerre a korra tehető egy feliratos lemeztöredék,³⁹ amelyen legfeltűnőbb az A betű. A betű bal szára csaknem függőleges, a jobb szár erőteljesen balra dől.

MATH[IAS · HVNGAROR]VM · PRINCEPS
HOS · M[ANDAVIT · ERIG]ERE · POSTES

35. Ebből az időből való Mátyás és Beatrix királyné domborműves ábrázolása, szépen formált betűkkel, *tabula ansatában*.⁴⁰

· REX ·
MATHIAS HVNGARIÂE

REGINA HVNGARIÂE
BEATRIX DE ARAGONIA

36. A reneszánsz stílus terjedése figyelhető meg Szapolyai Imre nádor 1487-es sírköfeliratán. Ezen egy érdekes kifejezés olvasható: Pannonia királyságának nádora.⁴¹

HIC · IACET · ILLVSTRIS ·
AC · EXCELLENS · DO(M)I(N)VS · EMERICVS · COMES · PERP(ETVVS) ·
SEPE-
SIENSIS · ET · PAL[L]ATINVS ·

³⁹ Balogh 1966 I. 115, II. 95; F. Tóth 1981. 216, Abb. 33; Mikó 2005. 214.

⁴⁰ Balogh 1966. I. 288, II. 278–279; Kat. Schall. 1982. 203–204; MK-kat. 1983. 28, 102–103; Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század.) (Szerk.: Mikó Árpád – Verő Mária.) Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2008. 100–101. (Kat. II-24. Mikó Árpád)

⁴¹ Csergheő, Géza – Csoma, József: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn. Beitrag zur Kunst- und Kulturgeschichte. Budapest, 1890. 342–345; Divald Kornél: Szepes vármegye művészeti emlékei. II. Budapest, 1906. 101–107; Vernei-Kronberger 1939. 46; Kat. Schall. 1982. 683. Abb. 18; MK-kat 1983. 78. 114; Mikó 2005. 220. BTM MÁTYÁS-KAT. 2008. 276–277. (Kat. 6.4. Varga Livia.)

REGNI · PANNONIE · QVI · OBIIT · (ANNO) MCCCCLXXXVII

Rövidítésjel: a *dominus* szóban nyújtott Ω alak, a *perpetuus* szóban jelöletlen.

A király halála utáni időből csak néhány jellemző sírkövet említék.

37. Pontos évszámot (1494) őrzött meg az a budai humanista sírkőrészlet, amelyhez egy másik töredéket is lehet párosítani:⁴²

[- - -] NATV · TERCIV(M) · SVpra[- - -]
[- - - ANNO · SA]LVTIS · I · 4 · 9 · 4 · DIE · XX · AP[RILIS - - -]

[- - -] DISCIPLINARVM [- - -]
[- - -]C · RECO(N)SVS (?) · Q[- - -]

Rövidítésjelek: nyújtott Ω alakú jel a *tercium* és *reconsus* szavakban. Enklávék: *tu a natu*, *ci a tercium*, *ut a salutis*, *ci és li a disciplinarum* szavakban.

38. Egy ismeretlen udvarhölgy sírköve Esztergomból⁴³ (1495):

PVDICIS (SIMAE) · MARCH[- - -]
CO(N)IVGI · DILECTIS[SIMAE - - - PRO]
BITATE · ET · VIRTVT[E - - -]
BEATRICI · HV(N)GAR[IAE REGINAE - - -]
CHARIS(SIMAE) · IOAN(N)ES · M[- - -]
VENETVS BVSTV(M) [HOC · HAVD]
SIC(C)IS · OCVLIS · PO[SVIT · QVAE · OBIIT - - -]
AN(NO) · 1495 · DIE · V[- - -]

Rövidítések: A *coniugi*, *Hungariae*, *Ioannes* és *bustum* szavakban nyújtott Ω alakú jel, a többinél jelöletlen.

39. Bernardino Monelli királynéi várnagy 1496-os évszámú sírköve keskenyebb vésetű betűket, számos ligatúrát, enklávét és rövidítést tartalmaz.⁴⁴ (8. kép)

⁴² Horváth 1932b 29; Radocsay 1971. 483; Mikó 2005. 220.

⁴³ Horváth–Kelemen–Torma 1979. 149; Kat. Schall. 1982. 678–679; MK-kat.1983. 78; Mikó Árpád: Két világ határán (Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericssei János síremléke) *Ars Hungarica* XI (1983) 49–75. 50.p.; Balogh Jolán: Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század. Budapest, 1985. 15; Mikó 1986. 99; LAHU 1988. 121; Mikó 2005. 220.

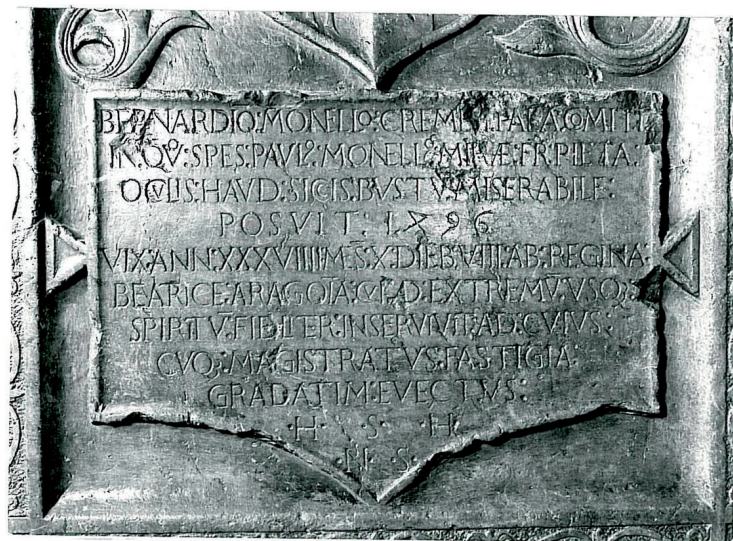
⁴⁴ Berzeviczy Albert: Beatrix királyné. Budapest, 1908. 302, 389–390, 114. kép; Szendrei János: Monelli Bernát síremléke 1496-ból. *Turul*, 61. 1927. 73–76; Horváth Henrik: Budapest művészeti emlékei. Budapest, 1938. 26, 75; Vernei-Kronberger 1939. 44; Gerevich László: Gótikus házak Budán. Budapest Régiségei XV (1950) 206–208; Gerevich, László: Johannes Fiorentinus und die pannonische Renaissance. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 6 (1959) 309–338. 328.p.; Balogh

CVM PACE VIRTVS FLORET VBIQVE

A címer alatti *tabula ansatában*:

BERNARDI(N)O · MOÑELLO · CREME(REN)SI · PALA(TINI) · COMITI[S]
IN · QVO · SPES · PAVL(VS) · MONELL(VS) · MIRÂE · F(RATE)R · PIETA(TIS)
·
OCVLIS · HAVD · SICCIS · BVSTV(M) · MISERABILE ·
POSVIT · 1496
VIX(IT) · ANN(IS) · XXXVIII · MÊ(N)S(IBVS) · X · DIEB(VS) · VIII · AB ·
REGINA ·
BEATRICE · ARAGO(N)IA · CVI · ÂD · EXTREMV(M) · VSQ(VE) ·
SPIRITV(M) · FIDELIT̃ER · INSERVIVIT · AD · CVIVS ·
CV(M)Q(VE) · MAGISTRATVS · FASTIGIA ·
GRADATIM · ETECTVS ·
· H(OC) · · S(EPVLCRVM) · · H(EREDEM) ·
· N(ON) · · S(EQVETVR) ·

8. kép: Bernardino Monelli sírköfelirata Budán (1496) (BTM fényképtára)

Rövidítések: az *us* végződést kampó alakú jel rövidíti, a *frater* szónál nyújtott Ω alakú jel, az *usque*, *cumque* szavakban a *q* után írt nyújtott 3 alakú jel, a többi esetben vízszintes vonal a betűsor fölött. A *pietatis* szónál és az utolsó öt szóban rövidítésjel nincs.

1966. I. 298; Radocsay 1971. 483; Kat. Schall. 1982. 679–680; MK-kat. 1983. 78; Mikó 2005. 220. BTM MÁTYÁS-KAT. 2008. 264–265. (Kat. 5.12. Mikó Árpád.)

Enklávék: *lo a Monello, co a comitis, uo a quo, cu az oculis, cc a siccis, cu a cui, it a spiritum, li a fideliter* szavakban.

40. Bakócz Bálint titeli és budai prépost sírkőtöredéke distichonokból álló verses feliratot őrzött meg.⁴⁵

[VALENT]INVS · ERAT · T̂E(M)PLI · PREPOSITVS · HVIVS ·
 [CVIVS IN] HOC · TVMVLO · M̂E(M)BRA · SEPVLTIA IACENT ·
 [INSIGNIS] PIETAT̂E · FVIT · PROBITAT̂E · FIDEQVE ·
 [CLARVS E]RAT · SANCTA · RELIGION̂E · PATRVN ·
 [AVXERAT] ECCLESIAS · HVMILIS · DEVOTVS · ET · ISTO ·
 [LARGIOR I]N · TERRIS · PRESVLE · NEMO · FVIT ·
 [QVI BIS TRECE]NOS · ET · QVI(N)QVE · PEREGERAT · AN(N)OS ·
 [POSTREM]O · AST · ANIMAM · REDDIDIT · ILLE · DEO ·
 [VALENTINVS DE ERD]EVD · QVARTA · NOCTIS · VIGILIA · DIE · XIII ·
 ME(N)SIS
 [- - - OBIIT FRANCISCVS] P(RE)POSITVS · BVDE]NSIS · OB · FRAT[RIS PIE]
 TAT̂EM EDIDIT · LXXXX[- -]

Rövidítésjelek: nyújtott Ω alakú jelek.

Enklávék: *cc* az *ecclesias* szóban.

Az itáliai típusú humanista *capitalis* már nagyon korán, 1464-ben megjelenik Mátyás aranypecsétjén, amelyen csak a G betű korai humanista típusú.⁴⁶ (9. kép)

Mátyás cseh királyi titkos (1486), valamint cseh királyi⁴⁷ és osztrák hercegi titkos pecsétje⁴⁸ (1487) is ezt a betűtípust használja. A humanista *capitalis* típus ettől kezdve egyeduralkodó a pecséteken, Beatrix királyné pecsétjén,⁴⁹ II. Ulászló kettős pecsétjén⁵⁰ (1496), II. Lajos titkos (1519) és bírói pecsétjén (1523) is ezt a típust használták,⁵¹ az utóbbinál néhány korai humanista *capitalis* betűvel, akárcsak Szapolyai János (1531) és Izabella királyné pecsétjein.⁵²

⁴⁵ Engel Pál – Lővei Pál: A gerecsei vörösmárvány használata Zágrábban és környékén a középkorban. Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1991. 47–51. 48–49.pp.; Pann. Reg. 1994. 353–354; Ritoókné Szalay Ágnes: Bakócz Bálint titeli és budai prépost síremléke a Magyar Nemzeti Múzeumban. Művészettörténeti Értesítő 43 (1994) 231–233; Mikó 2005. 220, 221.

⁴⁶ BTM K.gy. 66.2036.; MOL Pm.gy. 105; Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára DL 193; Kat. Schall. 1982. 214. Abb.1.a, b.; BTM MÁTYÁS-KAT. 2008. 241–242. (Kat. 4.17. Spekner Enikő.)

⁴⁷ BTM K.gy. 66.2046; MOL D1 19109.; Kumorovitz 1932. 11, 9. ábra.

⁴⁸ BTM K.gy. 66.2050; MOL Pm.gy. 107; Kumorovitz 1932. 11, 10. ábra.

⁴⁹ Szinvas 1883. 68.

⁵⁰ BTM K.gy. 66.2056/1-2.; MOL Pm.gy. 111, 112.

⁵¹ BTM K.gy. 66.2060.; MOL Pm.gy. 116; Döry 1917. 26, 117. t. 1.; BTM K.gy. 66.2066.; MOL D1 23735.

⁵² Döry 1917. 26; BTM K.gy. 66.2061; MOL Pm.gy. 117; Szinvas 1883. 68.

9. kép: Mátyás aranypecsétje (1464) (Kat. Schall. 1982. Abb. 1. a-b.)

Pénzeken elsőként Mátyás használta ezt a betűtípust körmöci aranyforintján (1470 körül), de csak később vált általánossá. II. Ulászló 1506-os guldinerén, II. Lajos király ezüstveretén, Szapolyai János aranyforintjának ezüstveretén is ezt a típust láthatjuk.⁵³ Ettől kezdve a pénzeken is a humanista *capitalis* használatának korszakát éljük.

Alcsoportnak tekinthetjük a humanista *capitalis* típuson belül a fentiekben is külön kezelt, zsúfolt ligatúra- és enklávéhasználatot tükröző, valamint a provinciális *tractatiójú* betűkből álló feliratokat. Amint a Dunántúlon, úgy például Erdélyben is a 16. század elejére tehető ezen alcsoportok elterjedése.

A humanista *capitalis* provinciális változatai már a 15. század végén megjelennek.⁵⁴

41. Ernuszt Zsigmond pécsi püspök címerfelirata Pécsen 1498-as dátumot tüntet fel.⁵⁵ (10. kép)

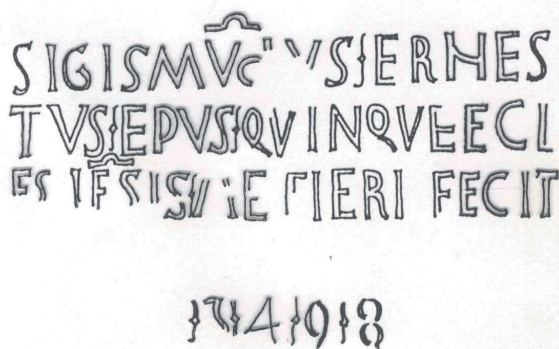
⁵³ László király emlékezete. Bibliotheca Historica. Magyar Helikon 1977. (szerk.: Katona Tamás) 50. kép; C.N.H. II. 210; Huszár 1979. 686; Gedai István: Magyar uralkodók pénzeiken. Budapest, 1991. 100, 102; Soós 1998. 24, 96–105.

⁵⁴ Várady Zoltán: Humanista capitalis feliratok a Dunántúlon. IPF-Kiskönyvtár 9. A PTE Illyés Gyula Főiskolai Kar Társadalomtudományi Monográfiásorozata, Szekszárd, 2002. 32, 36, 41, 46.

⁵⁵ Szőnyi Ottó: A pécsi püspöki múzeum kőtára. Pécs, 1906. 247–249; Balogh Jolán: A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete. Magyar Művelődéstörténet II. (szerk.: Domanovszky Sándor) Budapest, 1939. 509–584. 564–566.pp.; Dercsényi Dezső: A pécsi kőtár. Janus Pannonius Múzeum Füzetei I. (1962) 18–19; G. Sándor Mária: A baranyai művészet a reneszánsz stílusáramlatában. Janus Pannonius

· SIGISMV(N)DVS · ERNES-
TVS · EP(ISCOP)VS · QVINQVEEC(C)L-
ESIE(N)SIS · ME · FIERI · FECIT
· I · 4 · 9 · 8 ·

10. kép: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök kapucímer-feliratának rajza (1498)

Érdekesség a *D* betű minuscularis jellege és az első *N* harántszárának íveltsége. Az évszám arab számos.

A rövidítésjelek a betűk fölé vésett lapos Ω alakú jelek, mind a nazális hang rövidítésénél (*Sigismundus*, *Quinqueecclesiensis*), mind az *episcopus* szó contractiójánál.

Külön figyelmet kell szentelni a korai humanista *capitalis* néven említett csoportnak. A korai, gótikus reminiscenciákat hordozó formát a 15. század közepéig átmeneti írásként használták. Az Alpokon túl is átmeneti írásként használták a gótikus *mainuscula* és a klasszikus humanista *capitalis* között. Itáliában Siena, Firenze és Róma főpapi, illetve pápai síremlékein jelenik meg 1427-től.

Elterjedése hazánkban a 16. század első évtizedeire tehető, és míg a humanista *capitalis* tiszta formájának esetében közvetlen itáliai hatással lehet számolni, a korainak nevezett jól elkülöníthető típusnál az Alpokon túli német nyelvű területek közvetítése tűnik valószínűbbnek. A baseli és ulmi főpapok sírköveinek betűi először a hazai főpapi sírköveken jelennek meg.⁵⁶

Amint másutt, úgy Magyarországon is a korai humanistának hívott változat nem korábbi a megszokott klasszikus humanista *capitalis* formáknál, hanem azokkal együtt él, mintegy alternatív lehetőséget nyújtva a betűtípusnak.

42. Az 1472-ben elhunyt Vitéz János érsek Esztergomban látható sírfedőlapjának

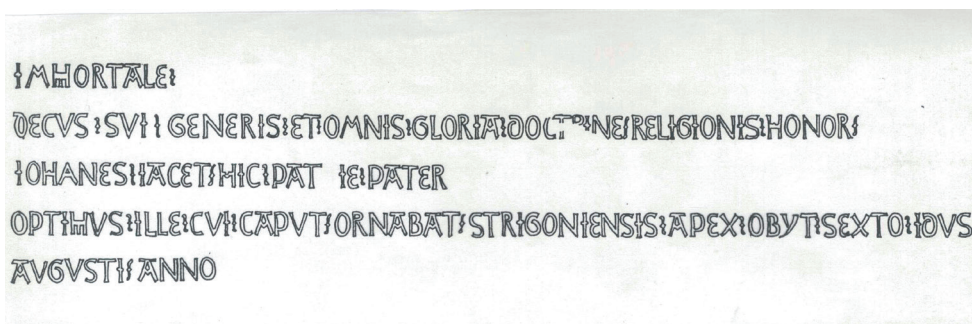
Múzeum Évkönyve 25 (1981) 11–142. 112.p.; Kat. Schall. 1982. 569; MK-kat. 1983. 71; G. Sándor Mária: Reneszánsz Baranyában. 1984. 17, 71; Mikó 2005. 213.

⁵⁶ Kloos 1980. 154–155; Lóvei Pál: Sírkövek, sírkőtöredékek. Várad kőtöredékek. (Szerk.: Kerny Terézia) Budapest, 1989. 169–174. 171, 174.pp. (20. jegyzet.)

betűinél domborított technikát alkalmaztak,⁵⁷ és mint fentebb láttuk, ennek oldal-
lapjai is domborított technikával, de gótikus *minusculák*kal készültek. (II. kép)

· IMMORTALE ·
DECVS · SVI · GENERIS · ET · OMNIS · GLORIA · DOCTRINE · RELIGIONIS
· HONOR ·
· IOHANES · IACET · HIC · PAT[R]IE · PATER
OPTIMVS · ILLE · CVI · CAPVT · ORNABAT · STRIGONIENSIS · APEX ·
OBYT · SEXTO · IDVS
AVGVSTI · ANNO < - - >

II. kép: Vitéz János esztergomi érsek sírkőfeliratának rajza (1472)

43. Ugyancsak domborított betűket látunk a Hunyadi-címeres visegrádi díszkút-
fedőlapon, amely a legújabb kutatások szerint 1483-ból származik, dátuma sajnos
töredékes, éppen az évtized megjelölése hiányzik.⁵⁸

· ANNO · DOMINI · MILLESIMO · Q(V)ADRINGENT[ESIMO · - - - ·]
TERCIO

44. A fenti emlékekhez hasonló megoldást mutat a budai domonkos kolostor tor-

⁵⁷ Máthes 1827. 101, 102; Ipolyi 1873. 194; Domanovszky 1939. 465; Vernei-Kronberger 1939. 37; Balogh
Jolán: Az esztergomi Bakócz-kápolna. Budapest, 1955. 17; Horváth–Kelemen–Torma 1979. 106; Kat.
Schall. 1982. 139–140; Mikó 2005. 211–212. Marosi Ernő: Mátyás, a középkori ember. Gótika és rene-
szánsz. In: BTM MÁTYÁS-KAT. 2008. 113–127. 119.p.

⁵⁸ Dercsényi Dezső – Héjj Miklós – Rózsa György: Visegrád. Budapest, 1958. 578; Dercsényi – Héjj
1958. 440–445; Genthon 1959. 427; Szakál Ernő: Mátyás király oroszlanos díszkútjának rekonstruk-
ciója. Művészettörténeti Értesítő 8 (1959) 232–250; Balogh 1966. I. 245–247, II. 312–319; Balogh, Jo-
lán: Die Anfänge der Renaissance in Ungarn, Mathias Corvinus und die Kunst. Graz, 1975. 112; Kat.
Schall. 1982. 383; MK-kat. 1983. 67; Balogh 1985. 217–218; Marosi 1987. 676; LAHU 1988. 332; Buzás,
Gergely: The Royal Palace at Visegrád. The Hungarian Quarterly 35. Summer 1994. Budapest, 108;
Mikó 2005. 217.

nyának falán Mátyás bautzeni domborművének másolata 1486-os évszámmal, ki-domborodó betűkkel.⁵⁹

MATHIAS · REX

ANNO · MCCCCLXXXVI · SALV(TIS);

A rövidítés jelöletlen.

Hazánkban Mátyás 1472-es magyar-cseh királyi kisebb titkos pecsétjén tűnik elének a korai humanista *capitalis*,⁶⁰ ugyanabban az évben, amikor Vitéz János elhunyt, és az érseki sírkő fedőlapját is ezzel a betűtípussal díszítették.

Elterjedése országosan a 16. század első évtizedeire tehető, és míg a humanista *capitalis* tiszta formájának esetében közvetlen itáliai hatással lehet számolni, a korainak nevezett, jól elkülöníthető típusnál az Alpokon túli területek közvetítése tűnik valószínűbbnek.

Megállapíthatjuk, hogy a humanista *capitalis* megjelenése Magyarországon itáliai hatásra, rögtön Mátyás királlyá koronázása idejétől, 1464-től számítható. 1472-től az Alpokon túli területek korai humanista *capitalis* néven említett típusa is meghonosodik, és szintén széles körben elterjed.

A köfeliratok esetében is már 1467-től számolni lehet a klasszikus forma jelenlétével.

A korainak hívott típus is széles körben elterjedté vált, első ismert példája 1483-ra datálható.

Mátyás korszaka tehát a kultúra virágzásával párhuzamosan epigráfiai emlékekben gazdag, és ezek az emlékek négy különböző betűtípus használatát jelzik ugyanabban az időben. A pénzekben a gótikus *mainuscula* végig jellemző marad, egyéb íráshordozókon a gótikus *minuscula* mellett a humanista *capitalis* klasszikus és úgynevezett korai formái is láthatók.

Summary

Epigraphic relics from the age of King Mátyás

The end of gothic mainuscula style can be put generally to the end of 14th century. In Hungary, similarly to other European territories the gothic minuscula style did not replace the mainuscula on coins. On the coins of Mátyás the features of the mainuscula style is found.

⁵⁹ Entz Géza: A boroszlói városháza Mátyás arcképei. Művészettörténeti Értesítő Klny. (1960) 191–196. 194.p.; Balogh 1966. I. 292–294, II. 207; Kat.Schall. 1982. 205–206; Boguslaw Czechowicz-Mateusz Kapustka: Hunyadi Mátyás uralkodása és képzőművészeti reprezentációja Sziléziában és Lausitzban. In: BTM MÁTYÁS-KAT. 2008. 77–87. 82, 84.pp. (7. kép.)

⁶⁰ BTM K.gy. 2041.; MOL D1 17337.; Kumorovitz 1932. 12, 12. kép.

The 16 different types of seals used by Mátyás (with the exception of four) contained inscriptions formed from gothic minuscule letters. The relief version of the Gothic minuscule appears in the first decade of the 15th century.

The creation of the humanistic (or renaissance) capitals was performed in Italy, both in its early version and in the classical version inspired by the ancient Roman characters. The Italian style humanist capitalis lettering appeared in Hungary very early on the golden seal of Mátyás (1464). The first known apparition of the humanistic capitals can be exactly dated, as the year 1467 is figured on the half-pillar head of Vetési Albert.

The so-called early version of the humanistic capitals was found in Hungary too. This early version was most probably transmitted from the German-speaking areas. In Hungary, the first early capitalis type lettering appears in 1472 on the secret Hungarian-Czech ruler's seal of Mátyás. The epitaph of archbishop Vitéz János is written in these characters in a relief form.

The age of King Mátyás is rich in epigraphic relics, and these relics are bearing four different lettering types at the same time.

Irodalom

- B. Sey–Gedai 1973. B. Sey, Katalin – Gedai, István: Münzen und Medaillen. Corvina. Magyar Helikon 1973.
- Balogh 1966 Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. Budapest, 1966.
- Balogh 1985 Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet. Budapest, 1985.
- BTM MÁTYÁS-KAT. 2008 Hunyadi Mátyás a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458-1490. Kiállítási Katalógus. Budapesti Történeti Múzeum. (Szerk.: Farbaký Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András.) Budapest 2008.
- C.N.H. Réthy, László: Corpus Nummorum Hungariae II. Budapest, 1899-1907.
- Dercsényi–Héjj 1958 Dercsényi Dezső – Héjj Miklós: Magyarország Múemléki Topográfiaja V. Pest megye II. Budapest, 1958.
- Domanovszky 1939 Magyar Múvelődéstörténet, II. (szerk: Domanovszky Sándor) Budapest, 1939.
- Dóry 1917 Dóry Ferenc: Magyarország címerének kialakulása. Turul XXXV. (1917) 17-33.
- Éri–Kelemen–Németh–Torma 1969 Éri István – H. Kelemen Márta – Németh Péter – Torma István: Veszprém megye régészeti topográfiaja 2. Veszprémi járás. Budapest, 1969.
- F. Tóth 1981 F. Tóth, Rózsa: Renaissancebaukunst in Ungarn. Budapest, 1981.
- Genthon 1959 Genthon István: Magyarország művészeti emlékei I. Dunántúl. Budapest, 1959.
- H. Gyürky 1963 H. Gyürky, Katalin: St. Georg-Kapelle in der Burg von Veszprém. Acta Archaeologica 15 (1963) 341-408.

- Horváth 1932b Horváth Henrik: A Fővárosi Múzeum köemléktárának leíró lajstroma. Budapest, 1932.
- Horváth 1932a Horváth Henrik: A székesfővárosi múzeum középkori lapidariuma a Halászbástyán. Magyar Művészet VIII. 1932. pp. 89-128., 149-165.
- Horváth 1935 Horváth Henrik: Budai kőfaragók és kőfaragó-jelek. Budapest, 1935.
- Horváth 1939 Horváth, Henrik: Il Rinascimento in Ungheria. Annuario III. (1939) Roma.
- Horváth 1940 Horváth, Henrik: König Mathias und die Kunst. Ungarische Jahrbücher XX. 1940.
- Horváth 1941 Horváth Henrik: Középkori budai fejek. Budapest, 1941.
- Horváth–Kelemen–Torma 1979 Horváth István – H. Kelemen Márta – Torma István: Komárom megye régészeti topográfiája I. Esztergom és a dorogi járás. Magyarország régészeti topográfiája. Budapest, 1979.
- Huszár 1979 Huszár, Lajos: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Budapest – München, 1979.
- Ipolyi 1873 Ipolyi Arnold: A középkori szobrászat emlékei Magyarországon. In: Ipolyi Arnold Kisebb munkái I. (Szerk: Róth Manó.) Budapest, 1873. 63-218.
- Kat. Schall. 1982 Mathias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Schallaburg. Ausstellungskatalog. Wien, 1982. (Hrsg.: Klaniczay, Tibor – Stangler, Gottfried – Török, Gyöngyi.)
- Kloos 1980 Kloos, Rudolf M.: Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1980.
- Kumorovitz 1932 Kumorovitz Lajos Bernát: Mátyás király pecsétjei. Turul XLVI (1932)
- LAHU 1988 Lapidarium Hungaricum (Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye) I. (Szerk: Horler Miklós.) Budapest, 1988.
- Lővei–Varga 1987 Lővei Pál – Varga Livia: Síremlékek. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül I–II. (szerk: Marosi Ernő) Budapest, 1987. 334-341, 459-466, 587-593, 694-701, 820-821, 834-835, 848-849, 863-864.
- Marosi 1987 Marosi Ernő: A művészetek a 14–15. századi Magyarországon. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül (szerk: Marosi Ernő) I–II. Budapest, 1987. 35-181.
- Máthes 1827 Máthes, Johannes Nepomuk: Veteris arcis Strigoniensis monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lithographicis tabulis ornata descriptio. Strigonii, 1827.
- Mikó 1986 Mikó Árpád: Jagelló-kori reneszánsz sírköveinkről. Ars Hungarica XIV. (1986) 97-113.
- Mikó 1988 Mikó Árpád: Ippolito d'Este esztergomi érsek udvara és a reneszánsz kőfaragás Magyarországon. Ars Hungarica XV. (1988/2) 133-142.
- Mikó 2005 Mikó Árpád: Stílus és felirat. Kőbe véssett, klasszikus és korai hu-

- manista kapitálissal írott feliratok a Mátyás- és Jagello-kori Magyarországon. Művészettörténeti Értesítő LIV. (2005) 205-244.
- MK-kat. 1983 Mátyás király és a magyarországi reneszánsz 1458–1541. (Szerk.:Török Gyöngyi.) Budapest, 1983.
- Pann. Reg. 1994 Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. (Szerk.: Mikó Árpád – Takács Imre.) MNG, Budapest 1994.
- Radocsay 1971 Radocsay, Dénes: Les principaux monuments funéraires médiévaux conservés à Budapest. Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay. Braga, 1971.
- Soós 1998 Soós Ferenc: A magyar fém pénzérmék feliratai és címerai. Argumentum Kiadó, Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest, 1998.
- Szinva 1883. Sinva Lázár: Beatrix és Izabella királynék pecsétjei. Turul I. (1883) 67-69.
- Tóth 1963 Tóth Sándor: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai. VMMK I (1963) 115-142.
- Tóth 1964 Tóth Sándor: Veszprémi középkori sírkő töredékek. VMMK 2. (1964) 167-183.
- Unger 1974-76. Unger Emil: Magyar éremhatározó I-II. Budapest, 1974, 1976.
- Vernei-Kronberger 1939 Vernei-Kronberger Emil: Magyar középkori síremlékek. Budapest, 1939.
- Zimmerl 1953 Zimmerl, Rudolf: Die Inschriften des Burgenlandes. Die Deutschen Inschriften. Bd. 3. Stuttgart 1953.

MŰHELY

SZENTVIKTORI RICHÁRD
A szemlélődés kegyelméről, I. könyv
 Fordította: KISS ESZTER

Szentviktori Richárd, a XII. század kiváló Ágoston-rendi teológusa és misztikusa, a párizsi Szent Viktor apátság egyik neves gondolkodója volt. A *theologia mysticá*ban a megismerést szemlélődés (*contemplatio*) és elragadtatás (*excessus mentis*) kifejezésekkel illették. A XVII. századtól önállósult a *misztika* kifejezés, és elszakadt a tiszta teológiától. A szentviktori iskola skolasztikus gondolkodói a világi tudást nagyra becsülték, de a legmagasztosabb dolognak mégis a *misztikus ismeret*et tekintették. Richárd a kontemplációról szóló írásában elemzését Mózes misztikus ládájával mint az isteni titkok kamrájával kezdi, annak allegorikus értelmét s annak a valósággal való kapcsolatát tárgyalja.

A szemlélődés kegyelméről, avagy a nagyobb Benjámin
 I. könyv

I. 1.

A kontempláció ajánlása

Nem habozunk nyilvánosan megmagyarázni, és a köz javára bocsátani azt, ami csekélységünktől telik, ha Az, kinél a tudomány kulcsa van, kegyelmi ajándéka folytán megadja, hogy Mózes misztikus ládájáról éjszakai fáradozásaink gyümölcsét előadjuk, abból valamit feltárjunk. S ha valami rejtőzik az isteni titkok emez elrejtett kamrájában és a tudományok e tárházában, nem habozunk azt mások hasznára kiadni.

E tárgyban már sok hasznosat elmondtak, de még maradt is hasznos elmondanivaló. Hogy e láda misztikus értelme allegorikusan mit jelent, illetve mi módon jelöli Krisztust, arról előttünk már mesterek tanítottak, s nálunk fényesebb elmék már tárgyalták. Azért mégsem tűnik úgy, hogy vétkes meggondolatlanságba esnénk, ha ugyanerről valamit morális értelemben mondanánk.

Mindazonáltal, hogy a tárgyunk iránti igyekezet édesebb legyen, s vágyunkat erősebben indítsa csodálkozásra,¹ fontoljuk meg, amit a próféták e kiválósága abból megértett, amikor a megszentelődés ládájának mondta. *Indulj* – mondá –, *Uram*,

¹ In eius admirationem.

*nyugalmad helyére, Te és a Te megszentelődésed ládája.*² Az elnevezést („megszentelődésed ládája”) a dolgokból merítjük, mikor azt a „megszentelődés ládájának” mondjuk? Figyelj rá, és alaposan vésd észbe, hogy bármi is az, *számotokra* a megszentelődés ládája az. Számotokra, akikről tudós tanítónk beszélt, mondván: *Szentek legyetek, miként magam is szent vagyok!*³ Ti tehát, akik megszentelődtek ma, holnap s a harmadik napon, ne mulasszatok el figyelmet szentelni annak, mit jelent *számotokra* az, ami a megszentelődés ládájának neveztetik. Ha bizvást hihetünk Mózesnek, akkor tudhatjuk, hogy aki csak megérintette, megszentelődött.⁴ Ha mindez így van, s ha a megszentelődés ereje kiárad belőle, akkor minden arra méltó ember a megérintésére törekszik majd. Ó, ha akadna közületek egy, aki olyan, mint a Ramathaimból való, aki miután felöltötte a dicsőség palástját – miként az főpaphoz illő –, méltó volt belépni a Szentek Szentjébe, hogy ne csak lássa, hanem meg is érintse azt, amit megszentelődés ládájának hívunk – így tisztulva meg tisztátalanságaitól! De mit is mondhatnék róla én? Hiszen a tudomány kulcsait talán neki adta. Az, aki feltár – s amit feltárt, azt senki be nem zárja –, hogy lássa, mit tartalmaz a megszentelődés ládája. Bizony azt hiszem, valami becses található e ládában. Erősen vágyom arra, hogy megtudjam, mi is ez, amely képes megszentelni a hozzá közelítőt, így szolgálva rá a „megszentelődés ládája” névre.

A bölcsességről vitán felül áll azonban, hogy legyőzi a rosszat.⁵ Ugyanúgy tudom azt is, hogy akik meggyógyultak, kezdetektől fogva a bölcsességtől gyógyultak meg.⁶ Az is világos, hogy senki nem képes Isten kedvére lenni, hacsak nincs vele a bölcsesség. Ki vitatná, hogy a megszentelődésre tartozik az, hogy megtisztítsa az embert minden tisztátalanságától, s hogy a szellemet megtisztítsa mindenféle rossztól és alávalóságtól? Ezek azok ugyanis, amelyek bemocskolják az embert. Az ember azonban megtisztul a bölcsesség által, amikor az még erősebben kiáradva legyőzi a rosszat, azaz mintegy a föld egyik sarkától a másikig kiterjed, és üdvösen elrendez mindeneket.⁷ Ilyen módon szemlélve megtisztulni ugyanaz, mint megszentelődni.

Amikor az Úr Mózes a sátor elkészítésére tanította, mindenekelőtt a láda elkészítéséről intézkedett, hogy aztán minden más amiatt⁸ legyen elkészítve. Úgy gondolom, senki sem vitatja, hogy mindenekelőtt és főként a láda szentélye az, ami a Szövetség Sátrában található. A kereső tehát – hacsak talán nem vitatja, hogy Mária az, aki a jobbik részt választotta – könnyen rábukkan, hogy e szentély miféle kegyelmet jelöl. De mi volna a jobbik rész, amit Mária választ, ha nem az, hogy kiüresedik és

² Zsolt. 132,8. A szentírási fordítások a latin Vulgátát követik.

³ Levit. 11,44.

⁴ Exod. 29,37.

⁵ Bölcs. 7,30.

⁶ Bölcs 9,19.

⁷ Bölcs 8,1 (disponens omnia suaviter).

⁸ A láda okán (propter illam caetera omnia esse facienda).

látja, mily édes az Úr?⁹ Mármost Márta, miként az Írás mondja, aggodalmaskodik, miközben Mária az Úr lábánál hallgatja szavait. Mivel pedig Isten Bölcsességének foglatát, amely testben rejtezik, testi szemekkel nem láthatta, *hallgatván megértett és megértve látott*, s ily módon ülve s hallgatva az Igazság teljességének kontemplációjára szabaddá lett.¹⁰ Ez az a rész, amiből a kiválóság és a tökéletesség sohasem vész el. Csakugyan ez az a foglatatosság, ami semmiféle végtől nem határoltatik. Hiszen az igazság szemlélése ebben az életben kezdődik el, ám a következőben lesz örökké ünnepeletté. Csakugyan, az igazság szemlélése által az ember az igazságosságra nevelődik, és a dicsőséghez tökéletesedik. Látod már, hogy e szentséges dolog – amely kiválósága miatt Isten Sátrában mindenek elé helyeztetett – mily megfelelő, hogy a szemlélődés kegyelmét jelentse? Ó, mily különös kegyelem! Ó, mennyire érdemes az, ami által a jelenben megszentelődünk, s az eljövendőben boldogokká leszünk! Ha tehát a megszentelődés ládája helyesen jelöli a szemlélődés kegyelmét, akkor e kegyelemre méltán vágyakozunk, hisz általa nem csak megtisztulunk, hanem meg is szentelődünk. Vitathatatlanul semmi nem képes a szívet minden világi szeretettől így megtisztítani, semmi sem képes a lélek szeretetét az égiek iránt így felszítani. Bizony ez az, ami megtisztít, s ez az, ami megszentel, hogy az igazság szüntelen szemlélésében tiszták legyünk a világ megvetése révén és szentek Isten szeretete által.¹¹

I. 2.

Hasznáról, avagy kegyelméről azokban, akik előrehaladtak benne

Ugyanazt pedig, amit Dávid a megszentelődés ládjának nevez, Mózes a szövetség ládjának hívja. De miért láda? Miért szövetség ládája? És miért nem akárkihez tartozó, hanem az Úré? Tudjuk viszont, hogy minden becses dolgot – aranyat, ezüstöt és drágakövet – rendszerint ládában tárolnak. Ha tehát a bölcsesség és a tudomány ládját tekintjük, hamarost belátjuk, miféle kincsestár is az. Miféle tevékenység illelne hozzá, ha nem az emberi megértés? Ez a láda pedig az isteni tanítás által épül és aranyoztatik be, *amikor* az emberi megértést az isteni inspiráció és kinyilatkoztatás a szemlélődés kegyelmébe hívja. De mikor ezen kegyelemben, ebben az életben előrehaladunk, mi mást nyernénk, mint zálogát annak az eljövendő teljességnek, amelyben az örök szemlélődés során részesülni fogunk? Így tehát e kegyelmet mintegy az isteni ígéret, az isteni szeretet zálogaként, mintegy a szövetség kötelekeként és a kölcsönös isteni szeretet jeleként fogadjuk. Látod már, mily helyesen

⁹ Zsolt 33,9.

¹⁰ A participiális szerkezettel a körköröséget jelöli, és eljátszik a videbat-vacabat hangzással.

¹¹ Ut per assiduum veritatis contemplationem fiat mundus per contemptum mundi et sanctus per dilectionem Dei. E befejező sorok Ágoston *Isten városának* allúziói: Ferunt itaque civitates duas amores duo, terrenam scilicet amor sui usque ad contemptum Dei, celestem vero amor Dei usque ad contemptum sui. (XIV.28.)

neveztetik az Úrénak a szövetség ládája, amelyben s ami által ekkora kegyelem nyer ábrázolást? Aki az ilyen nagyszerű szeretet zálogát hiszi, s vágyik azt elnyerni, készséggel kötelezi el magát minden fáradtságra.

Nem kételkedem abban, hogy mindnyájan készséggel szolgálnátok hat évig ezért a kegyelemért, mint a héber szolga, hogy a hetedikben felszabaduljon, s így aztán készséggel szabaddá legyen az igazság szemlélésére. Ha valóban található köztetek Jákob, vagy aki érdemes e név viselésére, aki erős és hatalmas a küzdelemben, elszánt birkózó és oly túlárado erényekben, hogy egyeseket erőben, másokat körültekintésben szárnyal túl, nos, az ilyen teljes készséggel szolgál hét évet és még hét újabbat ezért a kegyelemért olyannyira, hogy a napok rövidnek tűnnek számára a szeretet nagysága miatt, feltéve, hogy végül odaléphet Ráchelt¹² átölelni. Mert szükséges, hogy aki meg akarja ölelni Ráchelt, hét évet szolgáljon és hét újabbat, hogy megtanuljon megnyugodni nem csupán a rossz cselekedetektől, hanem még a fölösleges gondolatoktól is. Bizony sokan vannak, akik noha tudják, hogyan kell szabaddá lenni testben, teljességgel képtelenek szabaddá lenni szívükben, nem tudván szombatot tartani szombaton, s ezért nem képesek teljesíteni azt, ami írva van a Zsoltárookban: *Álljatok meg, és lássátok: én vagyok az Isten.*¹³ Bizony szabadon a testben, de mindenfelé bolyongva a szívben semmiképp sem érdemesek látni, mily édes az Úr, mily jó Izrael Istene azokhoz, akik egyenes szívűek.¹⁴ Ezért történt, hogy az ellenség nevetett szombatjukon.¹⁵ [...]

I. 3.

A szemlélődés sajátosságáról, avagy arról, hogyan különbözik a meditációtól és a gondolkodástól

Azért, hogy megfelelőbben ragadjuk meg azokat a dolgokat, melyekről a szemlélődés kapcsán szólnunk kell, és helyesebben jussunk megkülönböztetésekre felőlük, először a szemlélődés mibenlétére kell rákérdeznünk, s hogy mi módon különbözik a gondolkodástól, illetve a meditációtól.

Tudnunk kell mármost, hogy egy és ugyanazon tárgyat másként ragadjuk meg a gondolkodásban, másként vizsgáljuk a meditáció révén, és ismét másként csodálkozunk rá a szemlélődés során. E három egymástól sokban különbözik, noha némelykor tárgyuk tekintetében megegyeznek, mivel egy és ugyanazon tárgyon másképp cselekszik a gondolkodás, másként a meditáció és egészen másként a szemlélődés.

¹² *A tizenkét pátriárkában (Benjamin minor):* (A) Jákob két felesége: *Lea* = a lélek törekvése a szeretetre (affectio divina); *Rachel* = a ratio törekvése a tiszta megértésre (ratio divina). (Vö. BM. 13. fejezete.) Ráchelnek meg kell halnia gyermeke, Benjamin (a kontempláció) születésénél. (B) A két szolga: *Szilpa* – imaginatio; *Bilba* – sensualitas.

¹³ Zsolt 45,11.

¹⁴ Zsolt 72,1.

¹⁵ Síralmak 1,7.

A *gondolkodás* tévelygő és nehézkes léptekkel, a végbevitelre való tekintet nélkül ide-oda csapong. A *meditáció* a lélek jelentős erőfeszítései árán, gyakorta meredeken fekvő és mostoha helyeken át törekszik céljához. A *szemlélődés* pedig szabad röptében, ahová csak lendülete viszi, csodás gyorsasággal körbenéz. A *gondolkodás* mászik, a *meditáció* menetel és sokszor fut, a *szemlélődés* pedig mindent körberöpül, és amikor csak akarja, a magasságban lebeg. A *gondolkodás* fáradság, és gyümölcs nélküli; a *meditációban* fáradság és gyümölcs együtt van, a *szemlélődés* fáradság nélküli és gyümölcsöző. A *gondolkodásban* bolyongunk, a *meditációban* vizsgálódunk, a *szemlélődésben* *rácsodálkozunk* [*admiratio*].

A képzetből *gondolkodás*, az értelemből *meditáció*, a megértésből *szemlélődés* támad. E három közül a megértés a legmagasabb rendű, az értelem középűt, a képzet legalul foglal helyet. Mármost mindaz, ami egy alacsonyabb rendű érzékre tartozik, szükségképpen tartozik a magasabb rendű érzékre is. Ezt igazolja, hogy azokat, amiket a képzetben ragadunk meg – és persze sok mást is, ami előlött áll –, megragadhatjuk az értelem révén is. Hasonlóképp, amiket a képzetben vagy az értelemben megragadunk, a megértésben is felfogjuk, olyanokat is, amelyek megragadására azok nem képesek. Lásd hát a *szemlélődés* sugarát, mily messze terjed, ami mindeneket megvilágít! Gyakorta történik, hogy ugyanahhoz a dologhoz egyesek *gondolkodva*, mások *meditációval*, ismét mások *szemlélődve* közelednek, s noha nem különféle utakon, mégis különböző mozgással közelítenek. A *gondolkodás* bolyongó mozgással mindig az egyik dologról a másikra megy át, a *meditáció* kitartóan egy dologra irányul, a *szemlélődés* a látás egyetlen sugarával megszámlálhatatlan dologra terjed ki. Csakugyan, a megértés révén a szellem csúcsa mérhetetlenül kiterjed, és a *szemlélődő* lélek szeme kiélesedik, hogy képessé váljék sok dolog megragadására és a rejtett dolgokba való belátó behatolásra. Így tehát a *szemlélődés* nem lehet meg a megértés elevensége nélkül.

Miként pedig a lélek tekintete a megértés által szegeződik a testiekre, ugyanazon képesség révén van az is, hogy a testi dolgok egyazon intuíciójában végtelenül sok tárgy megragadására terjed ki. Ezért a kontemplatív lélek némelykor az alacsonyabb dolgokra terjed ki, máskor pedig felemeltetik a magasságokba. Időnként a kifürkészhetetlenre tör, míg máskor bámulatos gyorsasággal ragadja meg végtelenül sok dolog. Mindezek vitathatatlanul bizonyos fajta megértés erejében történnek. Ezeket azok miatt mondtam, akik az alsóbb dolgokat méltatlannak tartják arra, hogy a megértés hatókörébe essenek, vagy bármi módon is a *szemlélődés*hez tartozzanak.

Sajátos értelemben mindazonáltal azt nevezzük kontemplációnak, amikor a lélek a magas dolgokról való tudását a tiszta megértésben szerzi meg. Mindazonáltal a kontempláció mindig a dolgoknál van, vagy azáltal, hogy a dolgok természetüket feltárják neki, vagy azáltal, hogy tanulás során ismerkedik meg velük, vagy hogy azok isteni kinyilatkoztatás révén válnak áttetszővé számára. [...]

VASSÁNYI MIKLÓS

*Az első normann híradások a grönlandi és északkelet-amerikai
bennszülöttekről*

Jelen bevezető tanulmány és forrásközlés az inukokról (eszkimókról) szóló, a korai XI. századra visszamenő legelső hírekkel foglalkozik, melyeket Izlandon jegyeztek fel óizlandi nyelven a XII–XIV. században. E híradások többségének műfaja a saga. A *saga* (t. sz. *sögur*, ‘monda’) szóbeli vagy írott, prózai elbeszélés, történet, mely a szájhagyományon alapuló, tényszerű beszámolót történeti fikcióval, időnként fantasztikus elemekkel ötvözi, párbeszédekkel, jellemrajzzal színesíti. A sagák cselekménye a IX–XI. századra esik. A szakirodalom ezt a korszakot „*saga era*”-nak nevezi. A leírás kora („*writing era*”) a XII–XIV. század. A sagák többsége pergamenen maradt fenn a késői XIII–XV. század közötti időből, majd a XVI.-tól a korai XX. századig papír kéziratban. A sagák értelmezését megnehezíti, hogy néhány évszázaddal az elbeszélte események után jegyezték le őket – mint Diana Whaley írja, „a sagák többet mondanak a szerkesztésük idejéről és a szerzőjük történelemszemléletéről, mint magáról az elbeszélte múltrol; s... nem annyira ‘tényekről’ mint inkább viszonyulásokról, a gondolkodásmódról és a társadalom szerkezetéről értesülünk belőlük.”¹ A középkori izlandi történetírás másik fontos műfaja az évkönyv, *annales*. Az *Islandske annaler* (*Izlandi évkönyvek*) összefoglaló cím alatt kiadott tucatnyi középkori évkönyv tájékoztat arról, hogy Izland 874-ben települt be Norvégiából, Grönland 986-ban Izlandról, s hogy az ezredfordulót követő évszázadokban az érintkezés folyamatos volt Izland, Grönland és Új-Skócia vagy Újfundland („*Vínland*”) között.² Észak-Európa kora középkori történetének fontos forrása még Brémai Ádám

¹ ...the sagas reveal more about the time of composition and about their authors' view of the past than they do about the past which is narrated, and... what can be discovered is less to do with 'facts' and more to do with attitudes, 'mentality' and social structures. Whaley, D., „A Useful Past: Historical Writing in Medieval Iceland,” in Clunies-Ross, M., ed., *Old Icelandic Literature and Society* (Cambridge Studies in Medieval Literature 42), Cambridge University Press, 2000, 166.

² Storm, G., ed., *Islandske annaler indtil 1578*. Christiania: Grondahl & Sons, 1888. A *Resen-évkönyvek* (*Resenske annaler*) szerint Izlandon 874-ben települnek meg normannok (*Uphaf Islandz bygðar*), Grönlandon 986-ban (*Bygging Grönlandz*, ibid., 14, ill. 16). A grönlandi normannokkal való folyamatos kapcsolattartásról bőséges tájékoztatást kapunk még az ún. *Régi évkönyvekből* (*Annales vetustissimi*) és *Henrik Høyer évkönyveiből* is (*Henrik Høyers Annaler*). Az *Annales regii* magát Vínlandot is említi az 1121-es év alatt, amikor „Eiríkr püspök Grönlandról útra kelt, hogy megkeresse Vínlandot” (*Eiríkr byskup af Grönlanndi fór at leita Vínlanndz*, ibid., 112). Külön ki szokás emelni, hogy a *Skálbolts-Annaler* egy 1347-es bejegyzése arra enged következtetni, hogy a grönlandi normannok rendszeresen jártak Északkelet-Amerika partvidékére: „Ekkor jött egy hajó Grönlandról is, méretre kisebb, mint egy kicsi izlandi járat. A külső Áramlat-fjordba érkezett. Elvesztette a horgonyát. 16 ember volt rajta, és Markland felé

1070 körül írott krónikája (*Adami gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*),³ amely Skandinávia mellett részletesen leírja Izlandot és Grönlandot is, és külön bekezdést szentel Vínlandnak.

A sagák, az *annalesek*, Brémai Ádám gestája és a modern régészet egyaránt tanúságot tesznek Amerika normann felfedezéséről fél évezreddel Kolumbusz előtt.⁴ Az Új-Skóciával vagy Újfundlanddal azonosítható Vínland lehetett az a hely, ahol – e tanúságtételek alapján ítélve – európaiak (normannok) először találkoztak amerikai bennszülöttekkel: inukokkal és indiánokkal. A sagák és hasonló műfajú források közül az észak-amerikai bennszülötteket (*skrælingar*) vagy Vínlandot említi a *Landnámabók*, a *Kristni saga*, a *Heimskringla*, az *Eyrbyggja saga*, a *Grænlandinga saga* és – leginkább – *Vörös Erik sagája* is, valamint a legkorábbi ránk maradt óizlandi írásmű, az Izland és Grönland normann betelepülését és állami berendezkedését tárgyaló *Íslendingabók* (Ari Þorgilsson, 1121 után) 6. fejezete. Jelen közleményünkben először az *Íslendingabók* 6. fejezetét, majd *Vörös Erik sagájának* 11. fejezetét közöljük az eredetiből készült fordításban.

Az óizlandi szavak kiejtéséről: A magánhangzókon szereplő ékezet – mint a magyar írásban is – hosszúságot jelöl, nem hangsúlyt. A hosszú magánhangzók önálló fonémák (beszédhangok). Az æ = hosszú ē, y = ü, s = sz, þ (p) = bilabiális zöngétlen

.....
utaztak, de utána ideérkeztek [= Izlandra] hajótörést szenvedve.” (*þa kom ok skip af Grænlandi minna at vexti enn sma Islandz fôr. þat kom i Straum fiörd inn ytra. þat var akkeris laust. þar voru á .xvij. menn ok böfðu farit til Marklandz enn siðan vordit þingat hafreka*, ibid., 213.) Vö. még a *Gottskalks Annaler* 1347-es bejegyzését (*kom skip j Stravmfiardar os af Graenlandi*, ibid., 353). Ezen évkönyv tanúságtétele szerint ezeket az embereket egy évvel később Norvégiába vitték, valószínűleg azért, hogy a királynak beszámoljanak útjukról.

³ Pertz, G. H., ed., *Adami gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. Hannoverae: impensis bibliopoli Hahniani, 1846. A „Winlandról” szóló fejezet a IV. könyv (*Descriptio insularum aquilonis*) 38. fejezete: „Továbbá egy szigetről mesélt még [Svein dán király], melyet sokan megtaláltak abban az óceánban, s amelyet Winlandnak neveznek annak alapján, hogy ott magától megterem a szőlő, és kiváló bort ad. Mert azt is, hogy ott a gabona vetés nélkül nagy mennyiségben terem, nem mesés elbeszélésből, hanem a dánok megbízható beszámolójából merítettük.” (*Praeterea unam adhuc insulam recitavit a multis repertam in eo oceano, quae dicitur Winland, eo quod ibi vites sponte nascantur, vinum optimum ferentes. Nam et fruges ibi non seminatae habundare, non fabulosa opinione, sed certa comperimus relatione Danorum*, Pertz, ed., 213.)

⁴ A kiterjedt régészeti szakirodalomból kiemelkedik W. J. Wintenberg két részletben közölt, alapvető cikke: „Eskimo Sites of the Dorset Culture in Newfoundland,” *American Antiquity* vol. 5, no. 2 (October 1939), 83–102 (részletes térképpel és illusztrációval); illetve Uő., „Eskimo Sites of the Dorset Culture in Newfoundland, Part II,” *American Antiquity*, Vol. 5, no. 4 (April 1940), 309–333 (bibliográfiával); valamint E. Harp igen alapos monográfiája: *The Cultural Affinities of the Newfoundland Dorset Eskimo*. Ottawa: National Museum of Canada, 1964 (National Museum of Canada Bulletin No. 200, Anthropological Series No. 67), számos fényképpel, ábrával és bibliográfiával, a kutatástörténet bemutatásával és az újfundlandi Dorset-eszkimó lelőhelyek részletes helyrajzával. A kutatás jelenlegi állását kiválóan összefoglalja G. Sigurdsson bevezetője a *The Vinland Sagas. The Icelandic Sagas about the First Documented Voyages across the North Atlantic* c. kötethez (transl. K. Kunz, London: Penguin Books, 2008, xxvi–xxxvii, jó történeti és régészeti bibliográfiával, részletes térképekkel).

⁵ Körülbelül mint a német *ä* betű kiejtésekor, vagy az angol *a* ejtésekor a *bat* szóban. Modern izlandi

réshang (mint az angol *thing* szó elején), *ð* (*Ð*) = bilabiális zöngés réshang (mint az angol *there* szó elején).

Ari Þorgilsson: Ízlandiak könyve (Íslendingabók, 1122–32)

Ari (1067–1148) e tömör, mindössze húsz oldalas művének műfaját nem sagaként, hanem könyvként (*bók*) határozta meg. A mű ennek megfelelően objektivitásra törekszik, kerüli az események kiszínezését. A rövid előszóval bevezetett könyv 12 fejezete sorjában a következő témákat tárgyalja: 1. Izland betelepülése Norvégiából Széphajú Harald (*Haraldr inn Hárfagra*) idején; 2. a szigetet birtokba vevő első bevándorlók; 3. az izlandi parlament, az *alþingi*; 4. az izlandi kalendárium; 5. Izland felosztása a négy égtáj szerint négy negyedre; 6. Grönland betelepülése (lásd alant); 7. a kereszténység elterjedése Izlandon az *alþingi* politikai döntése (1000) nyomán; 8. a külföldi püspökökről; 9. Ísleifr püspökről; 10. Gizurr püspökről. Az utolsó két fejezet kiegészítés (*bókarauki*): a 11. az izlandi püspöki családokról számol be, a 12. a mitikus ősök listája, a végén Ari genealógiájával.

6. fejezet: Grönland betelepüléséről⁶

„Azt a földet, melyet Grönlandnak hívnak, Izlandról találták meg, s telepítették be. Vörös Erik volt ama breiðafjörðri férfi neve,⁷ aki kihajózott innét oda, és ott elfoglalta a földet, melyet azóta Erik-fjordnak hívnak. Ő adott nevet a földnek, és nevezte azt ‘Zöldföldnek’, és azt mondta, hogy az emberek azért akarnak majd odautazni, mert a földnek jó a neve. Találtak ott emberi lakhelyeket [*manna vistir*] úgy keletre, mint nyugatra a földön, és csónakdarabokat és olyan kőmunkát, amiről tudni lehet, hogy ott olyan nép lakott, amelyik Vínlandot betelepítette,⁸ s [*amelyet*] a grönlandiak *skrælingek*nek⁹ neveznek. De ez: hogy ő elkezdett lakni azon a földön, tizennégy

.....
kiejtése *áj*.

⁶ Jónsson, G., ed., *Íslendinga sögur* (‘Ízlandiakra vonatkozó sagák’), vol. 1: „Landssaga og landnám” (Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan, 1946), 8.

⁷ Breiðafjörðr (‘Széles fjord’) Izland keleti nyúlványa, a Snæfellsnes-félsziget és a szárazföld között helyezkedik el. Vörös Erik kivándorlásának történetét alapos helyismerettel dolgozta fel Magnusson, M., *The Vikings* (Stroud: The History Press, 2003), 209–221.

⁸ Sigurdsson megjegyzi, hogy Ari szövegezése itt azt sejteti, hogy Vínland létének ismerete általános volt a korban (Sigurdsson, ed., *Vínland Sagas*, xxix).

⁹ Az Újfundlandon talált bennszülöttek – inukok (eszkimók) vagy indiánok – megjelölésére használt óízlandi terminus. Első szótagja (*skra*) az óízlandiban nem fordul elő önálló szóként, de a korai modern dán, svéd és norvég nyelv is ismeri „gyenge, sovány, száraz, rossz” jelentésű melléknévként (vö. Hellquist, E., *Svensk etymologisk ordbok*, Lund: C. W. K. Gleerups förlag, 1922, vonatkozó címszó). Második szótagja az óízlandi *-ingr* patronim, ill. kicsinyítő képző. A töben e magas hangrendű képző hatására *a > æ* hangmáslás ment végbe. A szó jelentése ezek alapján „gyenge, sovány emberke.”

téllal vagy tizenötél azelőtt történt, hogy a kereszténység [*kristni*] megérkezett volna ide Izlandra, aszerint [az ember szerint], aki Gelli fia Þorkellnek mondta ezt Grönlandon,¹⁰ ahová az az ember maga követte Vörös Eriket.”

Vörös Erik sagája (Eiríks saga Rauða), II. fejezet: Harc a skrælingekkel¹¹

Az *Eiríks saga* két szövegváltozatban ismeretes: a *Hauksbók* (korai XIV. sz.-i pergamenkódex, Árni Magnússon-gyűjtemény, Reykjavík, 544. 4to), illetve a *Skálholtsbók* (korai XV. sz., Árni Magnússon-gyűjtemény 557. 4to) által megőrzöttben. Bár a két szöveg helyenként jelentősen eltér egymástól, mindkettő egy 1263 utáni közös forráson alapul, amely egy korai XIII. századi eredetire megy vissza.¹²

A mű *editio princeps*: *Antiquitates Americanae*, opera et studio C. C. Rafn (Hafniae [= København]: 1837, 84–187). Az óizlandi szöveg mellett kiváló magyarázatokat is közöl a G. Vigfusson – F. Y. Powell szerzőpáros klasszikus szöveggyűjteménye, *An Icelandic Prose Reader* (Oxford: Clarendon Press, 1879, 123–141, magyarázatok: 377–385), de csak a 3. fejezettől kezdve adja a szöveget. A mű talán legjobb, az eredeti helyesírást megőrző kiadása: Sveinsson, E. Ó. – Þórðarsson, M., eds., *Eyrbyggja saga, Brands Þáttir Örna, Eiríks Saga Rauða, Grönlendinga saga, Grönlendinga þáttir* (Reykjavík: Hið Íslenska Fornritafélag, 1935, 195–237). Ez a kiadás igen részletesen írja le a kódexeket és a teljes kiadástörténetet (§ 9, LXVII–LXXXV), valamint értelmező lábjegyzeteket és egy térképet is tartalmaz. A mű leggyakrabban hivatkozott kiadása, melynek szövegét itt alapul vettük: Jónsson, G., ed., *Íslendinga sögur* (‘Izlandiakról szóló sagák’), vol. 1: „Landssaga og landnám” (Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan, 1946, 325–342). E kiadás a *Hauksbók* szövegét követi. Új angol (az eredeti szövegezését nem szorosan követő) fordítása kiváló bevezetővel, mely a történeti-régészeti kutatás legfrissebb eredményeit is összefoglalja: Sigurdsson, G., ed., *The Vinland Sagas. The Icelandic Sagas about the First Documented Voyages across the North Atlantic* (transl. K. Kunz, London: Penguin Books, 2008, 25–50). Modern norvég fordítása: Ingstad, H., *Vesterveg til Vinland* (Oslo: Gyldendal, 1965, 54–64). A modern norvég fordítás magyar fordítása: Ingstad, H., *Vikingek az Újvilágban* (ford. Sulyok V., Budapest: Gondolat, 1972, 53–64). A sagát egyes kiadások *Þorfinns saga Karlsefnis* (‘Þorfinn Karlsefni sagája’) vagy más, hasonló címen nevezik meg. A fejezetek beosztása és címe modern szerkesztői betoldás.

A saga tartalmát így foglalhatjuk össze röviden: Vörös Erik gyilkosság miatt menekülni kényszerül Norvégiából Izlandra. További gyilkosságok miatt innét is

¹⁰ Sigurdsson szerint Gelli fia Þorkell (Þorkell Gellisson) a szerző apai nagybátyja volt, tehát itt Ari tökéletesen megbízható forrásra támaszkodik (Sigurdsson, ed., *Vinland Sagas*, xxix).

¹¹ Jónsson, G., ed., *Íslendinga sögur* (‘Izlandiakra vonatkozó sagák’), vol. 1: „Landssaga og landnám” (Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan, 1946), 352–355 = Sveinsson & Þórðarsson, eds., *Eyrbyggja Saga*, 228–231.

¹² Sigurdsson, ed., *Vinland Sagas*, ix.

kitiltják, ezért elhajózik nyugat felé, ahol Gunnbjörn korábban földet látott. Erik megtalálja Grönlandot, és letelepedik itt. Þorbjörn, régi barátja is kivándorol ide Izlandról. Erik egyik fia, Leifr Norvégiába hajózik, és bekerül Óláfr Tryggvason király kíséretébe. Óláfr király utasítja Leifrt, hogy küldötteként térítse Grönlandot keresztény hitre. Leifr hajóját azonban a viharos időjárás letéríti a hazafelé vivő útról. Elsodródva új földet pillant meg, de nem köt ki, csak a hírért viszi el Grönlandra. Þorsteinn, Erik másik fia expedíciót indít az új föld megtalálására, de a rossz időjárás miatt sikertelenül tér vissza. Þorfinn Karlsefni, a kereskedő Izlandról Grönlandra hajózik, és megházasodik. Snorri társaságában innét kel útra a Leifr által látott föld megkeresésére. Helluland és Markland érintésével megérkezik Vínlandra, ahol hosszabb ideig tartózkodik. Itt kerül érintkezésbe a(z) inuk vagy indián) bennszülöttekkel. A kezdetben békés cserekereskedés hamarosan véres ellenségeskedésbe fordul – ennek leírása az itt közölt II. fejezet. Karlsefniék ezután visszavitorláznak Grönlandra. A *Grönlandiak sagája* (*Grænlandinga saga*) jelentős különbségekkel meséli el az Újvilág normann felfedezésének történetét.

A régészet tanúságtétele szerint bizonyos, hogy Þorfinn Karlsefni idejében a Dorset-kultúrához tartozó inukok is letelepült életet éltek Újfundlandon.¹³ Miután azonban ugyanekkor bizonyosan éltek a Szent Lőrinc-folyó torkolatának környékén és szigetein *beothuk*, *micmac* és *montagnais* indián törzsek is,¹⁴ ezért csak maguk a sagák adhatnak felvilágosítást arról, hogy az itt megtelepedő grönlandi normannok egyes esetekben inukokkal vagy indiánokkal találkoztak-e. Így amikor a saga állatbőrrel bevont csónakot említ, minden bizonnyal inukokkal való találkozásról van szó, mivel a kajak az inuit kultúra része volt. A *Vörös Erik sagájának* 10. fejezetében olvasható rövid leírás a bennszülöttek külsejéről is inkább inukokra vall.¹⁵ – Fordításunk szorosan követi az eredeti keresetlen szövegezését, egyszerű stílusát, különösen a *praesens historicum* és az egyszerű múlt gyakori változtatása tekintetében, ami a saga-stílus egyik legjellemzőbb vonása.

Vörös Erik sagája, 10. fejezet

„Amikor aztán tavaszodni kezdett, látták egyszer kora reggel, hogy börcsónakok [*búðkeipa*] tömege evezett délről a hegyfok elé, olyan sok, mintha szénnel hintet-

¹³ A Baffin-szigettől Újfundland szigetig elterjedt Cape Dorset-kultúra elsősorban pattintott kőszerszámokat használt, valamint dörzsölt és csiszolt homokkő eszközöket. A Dorset-kultúra újfundlandi jelenlétének kronológiáját leg részletesebben E. Harp kiváló régészeti monográfiája tárgyalja. Álláspontja szerint az ezredforduló környékén már jelen voltak Dorset-eszkimók Újfundlandon: *In all likelihood, Dorset culture did not reach the Newfoundland area much before 1000 A.D.* (Harp, *Cultural Affinities*, 165.) Ld. még Ingstad, *Vikingek az Újvilágban*, 89.

¹⁴ Vö. Harp, *Cultural Affinities*, IX. fejezet: „The Non-Dorset Archaeology of Newfoundland,” 140–153.

¹⁵ „Kicsi emberek voltak és csúnyák, és csúnyán állt a haj a fejükön; nagy szeműek voltak, és széles volt a pofacsontjuk.” (*Þeir vóru smáir menn ok illiligir, ok illt höfðu þeir bár á höfði; eygðir vóru þeir mjök, ok breiðir í kimmunum.* Jónsson, ed., *Íslendinga sögur*, 1:352.)

ték volna végig az öblöt. Integettek is akkor minden csónakból evezőkkel [*vagy*: lécekkal, *trjánum*]. Karlsefni és emberei akkor felemelték pajzsukat, és amikor összehatalálkoztak [a jövevényekkel], csereberét [*kaupstefnu*] beszéltek meg egymás között, és azok az emberek mindenekelőtt vörös vásznat akartak szerezni. Cserébe prémárut és teljesen szürke szőrmét [*algrá skinn*] tudtak adni. Kardot és lándzsát is akartak vásárolni, de azt Karlsefni és Snorri megtiltotta. A *skrælingek* [*skrælingar*] arasnyi darabokban vettek vörös vásznat cserébe festetlen [*ófélvan* – nem-rőt] bőrért, és a fejük köré kötötték. Így kereskedtek egy ideig. Akkor kezdett a vászon fogyni Karlsefniéknél, és már olyan kicsire vágták a vásznat, hogy nem volt szélesebb egy ujj vastagságánál, a *skrælingek* mégis ugyanakkora bőroket adtak érte cserébe, mint korábban, vagy nagyobbat. Az történt, hogy az erdőből kiugrott egy bika [*gridungr*], amely Karlsefniéké volt, és hangosan bögött.¹⁶ Ettől megijednek a *skrælingek*, és kiugranak a hajókra, és utána délre eveztek, el a szárazföldről. Senki sem veszi észre őket akkor három héten keresztül. De amikor egy bizonyos idő eltelt, *skræling*-hajók nagy sokaságát látják jönni délről – olyanok voltak, mint egy áramlat az öbölben. Minden evezőt felemeltek és megráztak a nappal szemben [*andsælis*],¹⁷ s mindnyájan torkuk szakadtából felüvöltek. Akkor Karlsefniék megfogták a vörös pajzsot,¹⁸ és vitték velük szemben. A *skrælingek* kiugrottak a hajókból, s azután összecsaptak, és megküzdöttek. Hatalmas lövedékszapor [*skothríð*] hullott rájuk, mert a *skrælingeknek* katapultjaik [*valslöngur*] voltak.¹⁹ Azt látták Karlsefniék, hogy a *skrælingek* egy pózna végén hoztak egy nagyon nagy golyót, ami körülbelül olyan volt, mint egy birkagyomor, és kékes színű, és elröpítették a rúdról, Karlsefni és társai csapata fölé, és szörnyű hangot adott ott, ahol leesett. Ezzel nagyon megijesztette Karlsefnit és az egész csapatát, úgyhogy ez semmi másra nem ösztökélte őket, mint arra, hogy meneküljenek, és elszaladjanak a folyó mentén felfelé (mert arra gondoltak, hogy a *skrælingek* csapata mindenfelől körülzárja őket), és meg se álljanak addig, míg bizonyos sziklákhöz nem érnek; és ott keményen ellenálltak. Freydís kijött, és látta, hogy Karlsefniék menekülnek, és kiáltott: „Miért szaladtok ezek elöl a nyomorult férfiak elöl – oly vitéz férfiak, mint ti –, akiket, úgy vélem, le tudnátok ütni, mint egy barmot? S ha nekem lenne fegyverem, azt hiszem, jobban harcolnék, mint bárki közületek.”²⁰ Azok oda se figyeltek a szavaira. Freydís követni igyekezett őket, de lassabb volt, mert nem volt jól;²¹ mégis utánuk ment az erdőbe, a *skrælingek* azonban üldözik őt. Egy halott férfira bukkant – Þorbrandr, Snorri

¹⁶ A *praeteritumról praesens historicumra* való hirtelen átváltás jellemző a sagák nyelvére (vö. Sweet, H., *An Icelandic Primer*, 1895, 34, 189. pont).

¹⁷ A nappal szembeni mozgás rossz előjelnek számított a viking gondolkodásban (vö. Cleasby & Vigfusson, *Icelandic-English Dictionary*, *andsælis* címszó).

¹⁸ A vörös pajzs felemelése a háború jele.

¹⁹ A kritikai kiadás lábjegyzete szerint kétségkívül kézi parittyákra és nem nagyobb méretű hajítógépekre kell gondolnunk (Sveinsson & Þórðarsson, eds., *Eyrbyggja saga*, 228, 3. lj.).

²⁰ Freydís Vörös Erik lánya (*Eiríksdóttir*), a saga negatív hősnője, egyben Joan Clark mai újfundlandi íróő *Eiríksdóttir* c., angol nyelvű regényének hősnője (1994).

²¹ *hon var eigi heil*, nem volt jól – eufemizmus: terhes volt.

fia volt ott, és egy lapos kő állt a fejében. Kardja csupaszon feküdt a közelében. Ő felvette, és készült védeni magát. A *skrælingek* aztán utolérték. Ő kibontotta akkor a mellét a ruhák alól, és suhint a csupasz karddal.²² Megijednek erre a *skrælingek*, és gyorsan hajóikba ugrottak előle, és eleveztek. Karlsefniék megtalálják Freydíst, és dicsérik a szerencséjét [*happ*]. Két ember esett el Karlsefniék közül, a *skrælingek* közül viszont rengetegen. Karlsefniékkal túlerő szállt szembe, s most, ezek után mentek hazamentek lakóhelyeikre [*búða*], és bekötötték sebeiket, és végiggondolják, milyen tömeg lehetett az, amelyik megtámadta őket fentről, a szárazföldről. Úgy tűnik nekik most, hogy ez csak hadsereg lehetett, amely a hajókkal jött, de ez a sereg látomásokból [*sjónhverfingar*] kellett álljon. A *skrælingek* is találtak egy halottat, és egy szekerce [*öx*]²³ feküdt mellette. Egy közülük felvette a szekercét, és belecsap vele egy fába, és azután egyik a másik után [szintén kipróbálja], úgy vélték, hogy értékes, és hogy jól vág. Azután fogta az egyik, és belevágott egy kőbe úgy, hogy eltört a szekerce, és akkor már haszontalannak tűnt nekik, mert nem állta a követ, így eldobták.

Karlsefniéknek most úgy tűnt, hogy habár lennének ott kiváló földek, mégis mindig veszély és békétlenség fog leselkedni ott rájuk, ahol korábban laktak. Azután menni készültek, és a földjükre gondoltak, és elvitorláztak északra a szárazföld mentén, és találtak öt *skrælinget* bőrruházatban [*í skinnhjúpum*] alva a tenger közelében. Fadobozok²⁴ voltak náluk, és rénszarvascsontvelőben elkevert vér.²⁵ Karlsefniék azt gondolták, hogy ez azt jelenti, hogy ezeket az embereket bizonyára elküldték a földjükről. Megölték őket akkor. Azután Karlsefniék találtak egy hegyfokot és rengeteg rénszarvast.²⁶ A hegyfok úgy nézett ki, mintha trágya lepte volna, mivel a rénszarvasok ott feküdtek éjszakánként.

Most Karlsefniék ismét az Áramlatok fjordjába [*í Straumfjörð*]²⁷ érnek, és ott bőség volt előttük mindabból, amire szükségük volt. Néhány ember azt beszéli, hogy Bjarni és Guðríðr ezután [itt] időzött, s tízszer tíz ember velük, és nem utaztak messzebbre, de Karlsefni és Snorri délre utaztak, és négyszer tíz ember velük, és nem maradtak tovább Hópban,²⁸ mint alig két hónapig, és ugyanezen a nyáron vissza is jöttek.

²² *hon dró þá út brjóstit undan klæðunum, ok slettir á beru sverðinu*. Vigfusson & Powell értelmezése szerint: „rácsapott saját mellére a csupasz karddal [*she stripped down her smock and slapped her breast with the naked sword*]” (*Icelandic Prose Reader*, 138 és 383). Ingstad értelmezése szerint „a karddal feléjük [*þá dem*, a rohamozó *skrælingek* felé] suhintott.” (Ingstad, *Vikingek az Újvilágban*, 61.)

²³ Cleasby & Vigfusson megjegyzi, hogy „a régi norvégok és dánok kedvelt nemzeti fegyvere nem annyira a kard, mint inkább a szekerce [harci bárd] volt” (*Icelandic-English Dictionary*, *öx* címszó).

²⁴ *stokka* (Jónsson) vagy *skokka* (Vigfusson & Powell). Vigfusson & Powell szerint dobozszerűen kivájt fatönk (*Icelandic Prose Reader*, 384).

²⁵ *í dýramerg dreyra blandinn*.

²⁶ *á fjölda dýra* (Jónsson); *fjölda dýra* (Vigfusson & Powell).

²⁷ Egy ‘Áramlatok fjordját’ mint izlandi kikötőt említ a *Skálbolts-Annaler* 1347-es bejegyzése is (*í Straumfjörð inn*, Storm, ed., *Íslandske annaler*, 213).

²⁸ A saga 10. fejezete közli, hogy Karlsefniék dél felé hajózva eljutottak egy olyan, part menti tóhoz,

Karlsefni elment akkor egy hajóval, hogy megkeresse Þórhallt, a vadászt,²⁹ míg a másik csapat mögötte maradt, és észak felé utaztak a Hajógerinc-hegyfok előtt,³⁰ és haladnak azután nyugat felé előre, és a szárazföld a hajó bal oldalán [*á bakborða*] volt nekik. Ott aztán csupán vad erdőségek voltak mindenütt láthatóak előttük, és szinte sehol sem [volt] bennük tisztás. sokáig hajóztak, egy folyó a szárazföldről le, keletről nyugatra. Behajóztak a folyótorkolatba, és lehorgonyoztak a délebbi part mellett.”

Bibliográfia

- Cleasby, R. – Vigfusson, G. *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1874.
- Clunies-Ross, M., ed. *Old Icelandic Literature and Society* (Cambridge Studies in Medieval Literature 42), Cambridge University Press, 2000.
- Harp, E. *The Cultural Affinities of the Newfoundland Dorset Eskimo*. Ottawa: National Museum of Canada, 1964 (National Museum of Canada Bulletin No. 200, Anthropological Series No. 67)
- Hellquist, E. *Svensk etymologisk ordbok*. Lund: C. W. K. Gleerups förlag, 1922.
- Ingstad, H. *Vesterveg til Vinland*. Oslo: Gyldendal, 1965, 54–64.
- Ingstad, H. *Vikingek az Újvilágban*. Ford. Sulyok V. Budapest: Gondolat, 1972.
- Jónsson, G., ed. *Íslendinga sögur*, vol. 1: „Landssaga og landnám.” Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan, 1946.
- Magnusson, M. *The Vikings*. Stroud: The History Press, 2003.
- Pertz, G. H., ed. *Adami gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. Hannoverae: impensis bibliopoli Hahniani, 1846.
- Rafn, C. C., ed. *Antiquitates Americanae*. Hafniae [= København]: 1837.
- Rask, E. *A Grammar of the Icelandic or Old Norse Tongue*. Transl. by G. Webbe Dasent. London: W. Pickering – Frankfurt o/M: Jaeger’s, 1843.
- Sigurdsson, G., ed. *The Vinland Sagas. The Icelandic Sagas about the First Documented Voyages across the North Atlantic*. Transl. K. Kunz. London: Penguin Books, 2008.

.....
amelybe dagály idején be lehetett hajózni. Ezt *bópnak* (‘part menti, behajózható tó’) nevezték. A hely az ígéret földjének tűnt: vadbúza, vadszőlő, mindenféle vad és hal nagy bőségben élt itt.

²⁹ A saga 9. fejezete elmondja, hogy Þórhall kilenc emberrel különvált a főcsapattól, és észak felé hajózott Vinlandot keresve, míg Karlsefni a többi emberrel délnek indult. A saga szerint Þórhall hajója viharba került, és az óceánon kelet felé sodródva végül Írországból ért partot, ahol a legénységet foglyul ejtették, és rabszolgává tették (a rabszolgaság általánosan elterjedt volt a korban).

³⁰ *Kjalarnes*, a *kjöl* (masc., gen. *kjalar*), ‘hajógerinc, keel’ és a *nes*, ‘hegyfok’ szóból. A saga 8. fejezete szerint Karlsefni és Snorri hajói ‘Helluland’ (‘Kőföld’) és ‘Markland’ (‘Határ föld, Erdőföld’) érintése után egy olyan hegyfokhoz érnek, ahol a Þorvaldr korábbi utazásában hajótörést szenvedett normann vitorlás gerincét találják (Þorvaldr utazásáról ld. *Grönlandiak sagája*, 4. fejezet). Ezt a helyet nevezik el *Kjalarnes*-nek. – A saga 12. fejezete tudósít Karlsefni visszatéréséről az Áramlatok fjordjába, onnét pedig Grönlandra (három, az Újvilágban eltöltött év után).

- Storm, G., ed. *Islandske annaler indtil 1578*. Christiania: Grondahl & Sons, 1888.
- Sveinsson, E. Ó. – Þórðarsson, M., eds. *Eyrbyggja saga, Brands þáttur Örva, Eiríks Saga Rauða, Grønlandinga saga, Grønlandinga þáttur* (Reykjavík: Hið Íslenska Fornritafélag, 1935, 195–237).
- Sweet, H. *An Icelandic Primer*. With Grammar, Notes and Glossary. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1895.
- Vigfusson, G. – Powell, F. Y. *An Icelandic Prose Reader*. Oxford: Clarendon Press, 1879.
- Whaley, D. „A Useful Past: Historical Writing in Medieval Iceland,” in Clunies-Ross, M., ed., *Old Icelandic Literature and Society* (Cambridge Studies in Medieval Literature 42), Cambridge University Press, 2000.
- Wintemberg, W. J. „Eskimo Sites of the Dorset Culture in Newfoundland,” *American Antiquity* vol. 5, no. 2 (October 1939), 83–102.
- Wintemberg, W. J. „Eskimo Sites of the Dorset Culture in Newfoundland, Part II,” *American Antiquity*, Vol. 5, no. 4 (April 1940), 309–333.
- Zoëga, G. T. *A Concise Dictionary of Old Icelandic*. Oxford: Clarendon Press, 1967.

Grænlandinga þáttir
Történet a grönlandiakról

Fordította és bevezette VERESS DÁVID

Bevezetés

Amikor a 9. század utolsó negyedében világossá vált, hogy Széphajú Harald,¹ a földrajzilag rendkívül tagolt Norvégia különböző törzseinek egységesítője és első királya valamilyen módon maga alá fogja utasítani a többi királyságot és elöljárót, „az ősi hagyományos állapotok, a közrend felbomlása után, de még a tényleges behódolás előtt: mint kéreg váltak le a nyugati parti nemzetségek ezrei, és igen fejlett hajózási technikájuk birtokában, tömegesen vándoroltak el, nagyobb részt az akkor nemrég felfedezett Izland szigetére.”² Az első izlandi telepés Ingólfr Arnarson volt, aki 874-ben³ szállt partra egy olyan délnyugati öbölben, ahol forró víz, gejzír tört fel a föld mélyéből. Ezt a helyet Reykjavíknak⁴ nevezte el, s itt jóval később, a 19. században építették fel Izland fővárosát. „A *Landnámabók*⁵ bizonyítékai szerint az Izlandra való kitelepülés a 930-as évekre befejeződött. A szigetre érkező minden egyes család az őt megillető földterületet vette birtokába, és azon letelepedett.”⁶ A vikingek⁷ korában a szigeten barbár köztársaságban, népuralomban⁸ [*tjóðveldi*] éltek. A helyi bírászkodó gyűléseken [*þing*] és az országos törvényhozó és bírászkodó népgyűlésen [*alþingi*] – amilyen mindenki számára kötelező volt a részvétel – a törvénymondó

¹ Vagy I. Harald Halfdansson (óészakiul: Haraldr Hárfagri). 872 és 931 között uralkodott.

² Brøndsted, Johannes: A vikingek. 8–9.

³ Annales Reseniani In: Storm, Gustav (ed.): *Islandske Annaler*. 14.

⁴ Szó szerinti fordításban annyit tesz: *Füstölő öböl*.

⁵ Izland elfoglalásának elbeszélése az 1100-as évek végéről, minden telepésnek és rokonaiknak részletes leírásával, kb. 3000 személy és 1400 helységnév felsorolásával. Az elsőként letelepülők között 13 nő és 412 férfi volt.

⁶ Brøndsted, Johannes: A vikingek. 80.

⁷ Az óizl. *vikingr* (‘kóborló, kalóz’) szó a sagák nyelvében azokat a skandináv harcosokat jelöli, akik a 9–10. században különösen Nagy-Britannia és Normandia partvidékeit fosztogatták (vö. Cleasby, R. & Vigfusson, G. *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1875, vonatkozó címszó). Az óizl. *viking* terminus nőnemű elvont főnév (‘kalózkodás, rablótűt’), mellyel jelentésánál is inkább a *kaupferð* (‘kereskedőút’) szó áll oppozícióban. A *víking* / *vikingr* szavak gyöke feltehetőleg az óizl. *vík* (‘öböl, fjord’) főnév. [Vassányi Miklós lábjegyzete.]

⁸ Kb. 930–1262 között állt fenn, mialatt ugyanakkor jelentős változásokon esett át. 1100-ig a Norvégiából hozott katonai-demokratikus jellegzetességek visszafejlődését, illetve a társadalmi tudatban – morálban, törvényeikben és az elosztási szokásokban is – régi, ősközösségi szabályokhoz való visszanyúlást, azok újbóli életre keltését látjuk. 1100 után viszont, ami egybeesik az izlandi írásbeliség kezdetével, fokozatosan elhagyják a nemzeti társadalmi felépítést, melyet 1262-től hét évszázadnyi függőség, ill. gyarmati állapot követett. Vö. Bernáth István: *Három izlandi történet*. 11.

[*lögsögumaðr*] elnökölt. A þingvelliri sziklánál először 930-ban gyűltek össze, amely az első mai parlamenteknek megfelelő gyűlés volt a történelemben. Király, katonai testőrség és rendszeres adószedés nem létezett a szigeten.⁹ A függetlenséghez és egyenlőséghez való ragaszkodásukat beszédesen példázza, amit egy viking portyacsapat válaszolt a frankoknak az Eure folyónál, mikor azok megkérdezték, hogy ki a vezérük: „Mindnyájan egyenlőek vagyunk!”

Izland kereszténnyé válása számos sikertelen és drámai próbálkozás után,¹⁰ 1000-ben, egyedüli módon, közös akarattal ment végbe, a háborúságot és vérontást a lehetőségekhez mérten ezzel is kerülve, és az ősi pogány vallás emlékének és hagyományának megőrzését lehetővé téve. Ennek köszönhető a sagairodalomként emlegetett korpusz létrejötte, amely hozzávetőleg 800-900 műből áll, és zömében a 12–13. században került lejegyzésre.¹¹ Eladdig szájhagyomány útján örökítették tovább e történeteket, feltehetőleg tömör összegző strófákban, melyeket a későbbi nemzedékek fokozatosan prózává bővítettek elbeszéléseik alkalmával.

900 környékén egy Gunnbjörn nevű norvég fedezte fel Grönlandot, amikor Norvégiából Izlandra tartva letért útvonaláról, és – feltehetőleg csak távolból – megpillantotta Grönland keleti partjait, amelyeket elnevezett „Gunnbjörn szirtjének”. Izlandra való visszatérése után ugyan elmesélte a látottakat, és az emberek tudtak a szigetről, mégis majd száz évnél kellett elteltetnie, míg valaki újból megközelítette. 982-ben a norvégiai Jærenből elszármazó Vörös Eriket¹² [*Eiríkr inn Rauda*] gyilkosságért háromévi száműzetésre ítélték Izlandon. Ezt az időt, legénységével együtt, arra fordította, hogy szemügyre vegye „Gunnbjörn szirtjeit”, és felmérje az ismeretlen vidéket.¹³ Három ott töltött telet követően, mialatt „sok helynek adott nevet”, úgy döntött, visszatér a szigetre Izlandról, lehetőleg minél több emberrel együtt, ezért Grönlandnak¹⁴ nevezte el azt, remélve, hogy e vonzó név majd rábírja az embereket, hogy vele tartsanak. Így is történt: a következő nyáron huszonöt hajóból álló flotta indult el Grönland partjai felé. Az emberek közül még sokan vágytak utazni, hisz évek óta éhínség volt a szigeten, és ekkorra már szűkében voltak a szabad földterületeknek Izlandon.¹⁵ Grönland gyarmatosítása két nagy, különálló körzetre összpontosult: a „keleti településre”, itt volt Brattahlíð és Görðum, a népgyűlés helye, és a part mellett mintegy 640 kilométerrel északnyugatabbra fekvő „nyugati településre”, a mai Godthaabtól délre. Széles körű mezőgazdasági

⁹ Kan, A. Sz.: *A skandináv országok története*. 23–24.

¹⁰ Ezekről bővebben az izlandi krónikás, Ari Þorgilsson által lejegyzett *Íslendingabók* hetedik fejezetében és a *Kristni sagá*ban olvashatunk. Snorri Sturluson úgy hivatkozik Arira, mint az első, aki óészaki nyelven írt.

¹¹ Bernáth István: *Három izlandi történet*. 16–17.

¹² Történetét a *Vörös Erik sagája* [*Eiríks saga Rauda*] meséli el.

¹³ Grönland felfedezése az Annales Reseniani szerint 986-ban történt. Annales Reseniani In: Storm, Gustav (ed.): *Íslandske Annaler*. 16.

¹⁴ *Zöld föld*.

¹⁵ Magnusson, Magnus: *The Vikings*. 212.

tevékenység sosem folyt a szigeten. Az itt élők háziállatokból és azok termékeiből, illetve halászatból és vadászatból tartották fenn magukat.¹⁶

A történelmi források (ld. elsősorban *Vörös Erik sagáját* és a *Grönlandiak sagáját*) abban egyetértenek, hogy Vörös Erik fia, Leif, aki később mint Leif *heppni* (a szerencsés) vonult be a történelembe, és 992-ben¹⁷ – fél évezreddel Kolumbusz Kristóf előtt – felfedezte Amerikát, 999 őszén meglátogatta Olaf Tryggvasont¹⁸ [*Óláfr Tryggvason*] Norvégiában, s rövid ideig a testőrségében is szolgált. A király úgy rendelkezett, hogy Leif, a mellé adott két társsal együtt, térjen vissza Grönlandra, és ott a keresztény hitet hirdesse és terjessze az grönlandiak között. Leif nem fogadta túlzott lelkesedéssel e feladatot, látva azt, hogy apjának ezzel ellenére tesz. Anyja, Þjóðhild azonban építtethetett egy tűzegkápolnát, ahová összegyűlhetnek a megtért grönlandiak imádkozni. Izlandon és Grönlandon tehát egy időben, a 10. század fordulóján vezették be a kereszténységet, Grönlandnak azonban egészen a 12. századig várnia kellett az önálló püspökség felállítására.¹⁹

A *Grænlandinga þátttr* feltehetőleg már a 12. század végén lejegyezték a flateyi²⁰ vagy helgafelli²¹ kolostorban. Az egyetlen fennmaradt kézirat a *Flateyjarbókban*²² található, mely 1390 körül íródhatott. A *þátttr* egy rövid, anekdotikus prózai elbeszélés, amely gyakran a nagyobb *sagák*ba építve található, és a benne előforduló karaktereket árnyalja példázatokon, illusztrációkon keresztül. A *þátttr*ök a *sagák*kal egy időben keletkeztek, és témájukban, stílusukban olyannyira hasonlóak azokhoz, hogy némely esetben gondot okoz elkülöníteni a *þátttr*t a *sagák*tól. Ebből kifolyólag pontos számuk is bizonytalan, de körülbelül 75–100 ilyen elbeszélés maradhatott fenn. A fordítás alapjaként vett óizlandi mű Guðni Jónsson 1946-os, nagy kiadásából való. A történet cselekménye megközelítőleg 1124 és 1136 között játszódik, amelyben az első grönlandi püspökség megalapításáról és egy grönlandiak és norvégok között kibontakozó viszályról olvashatunk. A *þátttr* hat fejezetből áll, melynek fordítását teljes egészében közreadjuk. Ez a rövid történet rendkívüli jelentőséggel bír a grönlandi történettudományban: a 12. század első felének lényegében

¹⁶ Brøndsted, Johannes: A vikingek. 82–83.

¹⁷ A források ezt az évszámot illetően viszont eltérnek. Máshol azt látjuk, hogy 1000 körül indult útnak Bjarni Herjólfsson hajójával, aki korábban egy hasonló véletlen folytán pillantotta meg először Amerika partjait, épp úgy, ahogy Grönland esetében is láttunk.

¹⁸ Széphajú Harald unokája Novgorodban, I. Vlagyimir udvarában nevelkedett, ahol felvette a kereszténységet. Mindössze öt évig uralkodott (995–1000), mialatt legfőbb célja a norvégok megtérítése volt.

¹⁹ Brøndsted, Johannes: A vikingek. 106.

²⁰ Flatey a legnagyobb a körülbelül negyven kisebb-nagyobb breiðafjörði sziget közül. A két kilométer hosszú és egy kilométer széles sziget lényegében egészen lapos, innen ered a neve (flat = lapos; ey = sziget). Izland egyik fő kulturális központja volt, az 1172-ben alapított kolostor ma már nem található meg.

²¹ A név jelentése: *Szent hegy*. A 73 méter magas nyugat-izlandi hegyen eredetileg Þórnak épült szentély állt, amit a terület első telepese, Þórólfr Mostrarskegg emelt. A *Laxdæla sagá*ból ismert Guðrún Ósvífursdóttir állítólag itt van eltemetve. A szentély helyén épült kolostor romjai ma is láthatóak.

²² Középkori izlandi kéziratgyűjtemény, *Codex Flateyensis*, amely GkS 1005 fol. néven is ismert.

egyedüli forrása, hiszen az évkönyvek is csak legfeljebb rövid feljegyzések formájában adnak hírt az időszakról.

A fordítás során igyekeztünk úgy megőrizni az eredeti szöveget, hogy az ne menjen az érthetőség rovására, de az eredeti keresetlensége érezhető maradjon. A fordítást Carl Christian Rafn és Finnur Magnusson 1838-as dán fordításával egybevetve készítettük el. Az izlandi személyneveket szokásos alanyesetük nélkül használjuk (pl. *Sigurð* és nem *Sigurðr*, és egyes szavak, illetve kifejezések esetében [szögletes zárójelben] áll eredeti alakjuk vagy magyar megfelelőjük.

Az óizlandi szavak kiejtéséről: A magánhangzókon szereplő ékezet – mint a magyar írásban is – hosszúságot jelöl, nem hangsúlyt. A hosszú magánhangzók önálló fonémák (beszédhangok). Az æ (Æ) = egy kettős hangzót jelölő kettős betű (ligatúra), modern izlandi kiejtése: áj, y = ü, s = sz, þ (Þ) = bilabiális zöngétlen réshang (mint az angol *thing* szó elején), ð (Ð) = bilabiális zöngés réshang (mint az angol *there* szó elején).²³

Történet a grönlandiakról *Sokki-fia Einar története*

Első fejezet

Arnaldot Grönland püspökévé szentelik

Póris-fia Sokki nagyon tehetős és sok baráttal megáldott ember volt, aki Brattahlíð-ban²⁴ lakott Grönlandon. Fia, Einar ígéretes fiatalember volt. Mind az apa és fiú nagy hatalommal bírt Grönlandon, és az emberek előtt jártak. Egyszer, mikor Sokki összehívta az *alþinget*, előadta kívánságát, hogy földjük ne legyen többé püspök nélkül, hanem minden ember legyen közös akarattal, és emeltessenek püspöki széket. Az összes *bóndi*²⁵ hozzájárult ehhez. Majd Sokki megkérte fiát, Einart, hogy – mint az erre legalkalmasabb – tegye meg az utat Norvégiába, és közölje ott kérésüket, ő pedig azt mondta, hajlandó rá. Sok bőrt és fokaagyarat vittek magukkal [Einar és emberei], hogy ezekkel megnyerjék a hatalmasságok jóindulatát. Amikor a norvég partokhoz értek, Jeruzsálemjáró Sigurð²⁶ volt a király.

Einar elment a királyhoz, akinek nagy tisztelettel átadta ajándékait, majd elmondta utazásának célját, és arra kérte, hogy járjon közben értük, és segítsen föld-

²³ Vassányi Miklós: *Szellembívók, áldozárok*, ill. Bernáth István: *Skandináv mitológia*. 302.

²⁴ Vörös Eriknek a maga után elnevezett *Eiríks-fjord* végében alapított tanyája, melyet 1932-ben tárt fel a dán régész, Poul Norlund.

²⁵ A szó jelentése: [ott] lakó. Fegyverviselési joggal bíró, szabad paraszt.

²⁶ Uralkodott: 1103–1130. Az első skandináv uralkodó volt, aki részt vett a keresztes hadjáratokban. Katodrálisokat és kolostorokat emeltetett az egyház megerősítésére, valamint bevezette a tizedet. Történetünk idején már egyedül uralkodott Norvégiában. Testvérei, Eysteinn és Ólaf halála előtt közösen osztottak a hatalmon. Mindhárman III. Magnus király törvénytelen fiai voltak.

jük nagy szükségén. Sigurð úgy látta, hogy mindez valóban helyénvaló. Ezután magához hívatott egy Arnald nevű embert, aki jó klerikus és a népnek kiváló tanítója volt. A király megkérte, vegye magára Isten e nehéz feladatát, mondván: „Elküldelek Dániába pecsétetes levelemmel, hogy ott felleld Özurar érseket.”²⁷ Arnald nem lelkesedett mindezért, először is, mert nem találta magát alkalmasnak rá, másodszor, mivel nem akarta elhagyni barátait és családját, harmadszor pedig azért, mert igen nehéz néphez küldenék. A király erre azt felelte, hogy minél több gondot okoznak neki az emberek, annál nagyobb lesz majd később a fizetsége. Arnald így szólt: nincs szíve megtagadni a király kérését, de „ha püspökké szentelnek, azt azzal a feltétellel vállalom, hogy Einar megesküszik, hogy felépíti és megerősíti a püspöki székhelyt és tulajdonát, s azt, ami Istennek adatik, minden erejével megvédi.” A király megkérte Einart, hogy kötelezze magát erre, ő pedig ekképpen tett.

Ezután elment a püspökjelölt Özurar érsekhez, elmondta, miben jár, és átadta neki a király levelét. Az érsek szívesen fogadta, és miután megbizonyosodott lelki és szellemi erényeiről, és látta, hogy igencsak megfelelő ember egy ilyen magas tisztségre, püspökké szentelte, és nagy tisztelettel elbocsátotta. Ezt követően Arnald püspök visszatért a királyhoz, annak nagy örömére. Einar egy jegesmedvét hozott magával Grönlandról, amit átadott Sigurð királynak, s ezért cserébe dicső ajándékokban és elismerésben részesült.

A püspök és Einar egy hajón utaztak, de az övéken kívül velük tartott egy másik is, amit Arnbjörn Austmaðr és más olyan norvégok szereltek fel, akik mind Grönland felé tartottak. Tengerre szálltak, de nem sokkal később olyan erős szél támadt, hogy a püspök és Einar kénytelenek voltak kikötni Holtavatnsósnál,²⁸ Eyjafjöll²⁹ alatt Izlandon. Az öbölben a tanult Sæmund lakott, aki kiment a püspök elé, és meghívta, töltsen nála a telet. A püspök megköszönte és elfogadta a meghívást. Einar pedig Eyjafjöll alatt telelt. Úgy tartják, hogy miután a püspök és emberei leszálltak a hajóról, lovaikat kiengedték a birtokra pihenni, és még maguk is kint voltak, amikor kijött a házból egy öregasszony, gyapjúfésűvel a kezében. Odament az egyik emberhez, és ezt mondta: „Fiacskám, beszorítanád a fogakat a fésűbe?” Az elvette tőle, és azt mondta, rögvést megcsinálja. Fogott egy kalapácsot, s azon nyomban beverte vele a fésű fogait a helyükre, amivel az asszony igen meg volt elégedve. Ez az ember pedig nem volt más, mint a püspök, aki erős volt és ügyes minden effélében. E történet az ő alázatosságát példázta.

Télen az öbölben maradt, ahol Sæmunddal jó barátságot kötöttek. Arnbjörnékről azonban semmit sem hallottak, ezért a püspök úgy gondolta, hogy ekkorra már

²⁷ 1104-től az északi birodalmak érseke, és az első, aki Lundben tartotta székhelyét. Norvégia és a többi országok 1152-ben jutottak saját érsekhez.

²⁸ A mai Holtsós. Kereskedelmi kikötőként szolgált, ahol fellelhetők a korai kereskedők házainak romjai.

²⁹ Eyjafjöll, Izland déli partjainál, a vulkanikus hegytömb déli oldalának és az azt környékező kisebb hegyeknek a gyűjtőneve. A jelenleg is aktív vulkáni térségben legutóbb 2010 áprilisában tört ki az Eyjafjallajökull vulkán.

bizonyára Grönlandra értek. A következő nyáron indultak útra Izlandról, és Eiríks-fjördnél szálltak partra Grönlandon, ahol a helyiek nyájasan fogadták őket. Ezután már nem kérdezősködtek Arnbjörnek után, az emberek is azt beszélték, hogy bizonyára a tengerbe veszttek mindannyian. A püspök Görðumban³⁰ állította fel székét, ahol az *alþínget* is tartották. Minden ügyében pedig Einar és apja voltak legnagyobb segítségére, akik az összes grönlandival együtt sokra becsülték őt.

Második fejezet Arnbjörnt és embereit holtan találják

Njál-fia Sigurð grönlandi ember volt. Ősszel gyakran járt halászni a lakatlan vidékekre, s nagy hajós hírében állt. Legénységével együtt tizenöten voltak. Egy nyáron a jöklini Hvítserkhez értek, és ott kihűlt tábortüzeket találtak és néhol zsákmányt. Ekkor megkérdezte Sigurð: „Hová mennétek innét: visszafelé vagy tovább előre? A nyár már nem tart sokáig, egy fogás még jól jöhet.” A kormányos azt felelte, hogy inkább visszamennének, és hogy veszélyes az embernek a nagy fjordokban jéghegyek alatt evezni. Sigurð is így látta, „de – mondta – azt gondolom, a legnagyobb fogás még előttünk van, ha most elindulunk.” Megkérdezték [a legénység] a [Sigurð] tanácsát és mondván, régóta megbíztak már benne, és eddig minden rendben is történt velük, legyen, ahogy ő tanácsolja. Azt mondta Sigurð, hogy menjenek tovább, és így is tettek.

A hajón volt egy Steinþór nevű ember. Ezeket mondta: „Álmodtál az éjjel, Sigurð, és elmondanám neked azt. Most, ahogy beveztünk ebbe a nagy fjordba, úgy éreztem, valamilyen hatalmas hegyek közé kerültem, és segítségért kiáltottam.” Sigurð nem találta különösebben jónak az álmot, „ha nem tudsz a lábad elé nézni, nem kellett volna partra szállnod, sem pedig erre a hajóra, ha nem tudod tartani a szád.” Steinþór ekkor egészen megvadult a dühtől, és óvatlanná lett.

Amikor beljebb értek a fjordba, ezt mondta Sigurð: „Jól látom, hogy egy hajó áll ott benn a fjordban?” Azt mondták [a legénység], hogy jól. Hamarosan meg fogunk tudni valamit, mondta Sigurð. Beljebb eveztek, és látták, hogy a hajó egy folyótorkolatban áll, és kerítés van elé húzva. Egy nagy tengerjáró hajó volt [Havskip]. Partra szálltak, és megláttak egy kunyhót és egy sátrat nem messze attól. Akkor azt mondta Sigurð, hogy előbb verjenek tábort, mert „kevés van hátra a napból, és jobb szeretném, ha az emberek nyugodtak és óvatosak maradnának.” Így is tettek. Másnap reggel aztán útnak indultak és körülnéztek. Láttak egy farakást, bele volt állítva egy szekerce, mellette pedig egy ember hullája feküdt. Sigurð azt mondta, hogy ez az ember biztosan fát vágni volt, de közben éhen halt. Ezután visszatértek a kunyhóhoz, ahol egy másik hullát találtak. Sigurð azt mondta ekkor, hogy eleget ment, „ezek pedig biztosan azoknak a szolgálói voltak, akik a kunyhóban vannak.”

³⁰ Illetve itt élt Freydis (Vörös Erik leánya) és férje.

Emellett is egy szekerce feküdt. Akkor ezt mondta Sigurð: „Azt mondom, hogy vegyük le a kunyhó tetejét a hullák bűze miatt, amik odabent fekszenek, és valószínűleg már régóta bomlásnak indultak. Az embernek óvatosnak kell lennie, hogy elkerülje a szagukat, hisz van mit félni, az embereket baj érheti mindattól, ami igen ellene van az (élő) ember természetének, habár meglehet, ezek semmilyen kárt nem tennének bennünk.” Steinþór furcsállta, hogy több gondot vesznek magukra, mint amennyi szükséges volna, és benyomta az ajtót, mialatt a többiek a tetőt bontották. Amikor kilépett a házból, Sigurð ránézett és így szólt: „Nagyon megváltozott ez az ember.” Steinþór pedig jajveszékelve futásnak eredt, miközben társai utána szaladtak, hogy elkaphassák. Végül beleesett egy sziklaszurdokba, ahol senki sem érthette el, és ott szörnyethalt. Sigurð azt mondta ekkor, hogy valóra vált [Steinþór] álma.

Ezután levették a kunyhó tetejét és úgy tettek, amint Sigurð meghagyta, és onnantól kezdve nem is lett semmi bajuk. A kunyhóban emberek hulláit és különféle javakat láttak. Ezt mondta ekkor Sigurð: „Legjobb lenne ezeket a tetemeket forró vízzel teli üstökbe rakni, hogy a hús lejjön csontjaikról, és így könnyebben elvihessük őket a templomba. Az a legvalószínűbb, hogy Arnbjörn az, aki itt ért partot, hiszen ilyen gyönyörű hajó, mint ami a parton áll, úgy hallottam, csak neki volt.”

Ordíszes volt a hajó [höfðaskip], festett, és szépen kimunkált. A kalmárhajó feneké teljesen összetört, és Sigurð úgy látta, semmi hasznuk nem fog válni belőle. Kiszedték hát a hajószögeket, majd felégették a kunyhót, és elhagyták a lakatlan vidéket a saját bárkájukkal, a csónakkal és a nagy hajóval együtt. Görðumba érve felkeresték a püspököt, akinek elbeszélte Sigurð, hogy mi hírt hoztak és mennyi kincset találtak. „Úgy láttam – mondta –, hogy legjobb volna a javakat a csontokkal együtt idehoznunk, és ezért azt tanácsoltam, hogy ekképpen tegyünk.” „Jól és bölcsen cselekedtél” – válaszolta a püspök, és ezt mindenki más is így találta. Sok áru követte a tetemeket. A püspök nagy kincsnek találta a díszes hajót, aminek Sigurð szerint a püspökségre kellene szállnia, mivel az elhunytak lelke üdvösségéért mégiscsak ez volna a legkevesebb. A többi javakat grönlandi törvények szerint osztották szét maguk között.

Amikor a hírek Norvégiába értek, meghallotta azokat Arnbjörn unokaöccse, Özur, és sok más férfival együtt, akik mind elvesztették valamely rokonukat, felvérteztek egy hajót, és remélték, hogy a holtak javait majd átadják nekik. Amikor Eiríksfjörðhöz értek, az emberek elébük mentek, és kereskedtek egymással. Ezután hajlékot kerestek maguknak. A kormányos Özur a püspöknél töltötte a telet Görðumban. Vestribyggðben [a nyugati településen] állt egy másik kalmárhajó, ami egy norvég férfiúé, Þorljót-fia Kolbeiné volt. A harmadik hajót Kodráns-fia Hermund és testvérbátyja, Þorgils vezette, és sok más ember volt még együtt velük.

Harmadik fejezet Özurról és a püspökről

A télen elment Özur a püspökhöz beszélni az Arnbjörn után rámaradt örökségről, és megkérte a saját és a többi vele tartó ember nevében, hogy adja át azt neki. A püspök azt felelte, hogy az árukkal a grönlandi törvények szerint jártak el – mint ahogy az az ilyen esetekben szokás volt –, és ezért amit kér, nem áll hatalmában megadni, illetve [az elhunytak] lelke üdvösségéért a legkevesebb az volt, hogy a javak rájuk [a megtalálókra] és a templomra szálljanak, ahová a csontok vannak temetve, amiért pedig férfitlan dolog most efféle követelésekkel előállni. Ezután már nem akart Özur tovább a püspöknél maradni, így bajtársaihoz tért, és velük töltötte a tél további részét.

Tavasszal pert indított Özur a grönlandiak ellen a *þingen*-en, amit Görðumben tartottak. A püspök és Sokki-fia Einar is elmentek rá, akiket sok ember követett. Özur a bajtársaival együtt érkezett. Mikor a bíró [dómr] leült, elébe járult Einar sok emberrel együtt, és így szólt: bizonyára nem vennék jól Norvégiában sem, ha idegenek indítanának ellenük pert a saját országukban. „Azokat a törvényeket kívánjuk követni, amik itt érvényesek” – mondta, és így nem tudták előadni a keletről jöttek [Austmenn] az ügyüket, és elmentek onnét.

Mindezek miatt igen békétlen lett Özur. Úgy gondolta, nem kapott itt mást a megalázáson kívül, és elhatározta: elmegy arra a helyre, ahol a díszse hajó áll. Ott kihasított belőle két deszkát – mindkét oldalon egyet – épp a tőke felett. Majd Vestribyggðbe ment, ahol találkozott Kolbeinnel és Kálf-fia Ketillel, és elbeszélte nekik a történeteket. Kolbein azt mondta, hogy az ügyet ugyan jogtalanul kezelték, de amit Özur tett, az sem volt különb. Ketil így szólt: „Azt mondom neked, hogy térj ide hozzánk, mert úgy hallottam, a püspök és Einar szoros szövetséget kötöttek, és nem állhatsz meg egyedül a püspök tekintélye és Einar hatalma előtt, ezért jobb volna, ha mind egy helyen lennének.” Özur is úgy látta, hogy így lenne a legjobb. Volt a kereskedők közt egy Ísa-Steingrím nevű ember is. Ezután visszatért Özur Kiðjabergbe, ahol korábban szállt meg.

Negyedik fejezet Özur halála

A püspök végtelen dühös lett, amikor meghallotta, hogy a hajót megrongálták. Magához hívatta Sokki-fia Einart, és ezt mondta: „Most kell emlékeztetnem téged az esküdre – amit akkor tettél, mikor elhagytuk Norvégiát –, hogy megtorlod a püspöki szék jogát és tulajdonát ért szégyenteljes sérelmeket. Most már biztosan látom, hogy Özur élete hibáját követte el, amikor megrongálta a tulajdonunkat, és minden lehetséges egyéb módon is ellenünk volt. Többé nem tudom titkolni, mennyire ellenemre van ez, téged pedig esküszegőnek veszek, ha hagyod, hogy a

dolog büntetlen maradjon.” Einar így felelt: „Nincs ez rendjén, Uram, mert mondhatják, hogy Özurnek is van mi a mentségére legyen, hisz oly sok mindentől fosztották meg. És bár nem viselte jól magát, nem is foghatott a kezébe semmit abból a sok kincsből, ami a rokonáé volt, és magam se tudom igazán, hogy mit lenne helyes tennem az ügyben.” Húvösen búcsúztak el egymástól, és a püspök haragos maradt.

Mikor összegyűlt a nép a misére és a lakomára, amit Langesben³¹ tartottak, köztük volt a püspök és Einar is. Sokan mentek az istentiszteletre, és maga a püspök énekelte a misét. Özur is ott volt, a templom déli falánál állt, és Þórðar-fia Branddal beszélgetett, aki a püspök háztartásához tartozott. Ez a férfi arra kérte Özurt, hogy béküljön meg a püspökkel, „és remélem – mondta –, hogy minden rendbe jön, még ha most nagyon fel is van indulva [a püspök].” Özur azt felelte, hogy ő sem tudja egykönnyen megbocsátani azt, ahogyan vele bántak, és hogy beszélniük kell majd a dologról egymással.

Mikor a püspök hazatért a templomból, Einar elkísérte. A bejáratához érve elvált tőle, és egyedül ment tovább a temető felé. Útközben kivett az egyik ott álló férfi kezéből egy szablyát, majd délnek fordult, oda, ahol Özur állt a maga szablyájára támaszkodva. Einar egy ütéssel végzett vele, majd bement a házba, ahol az asztal már meg volt terítve. Leült az asztalhoz a püspökkel szemben és egy szót sem szólt. Később betért Þórðar-fia Brand is, és a püspökhöz lépve ezt kérdezte:

– Elmonda neked valaki, hogy mi történt, Uram?

A püspök azt felelte, hogy nem hallott semmit.

– Mit tudsz hát mondani?

– El kell földelni valakit odakint.

– Ki felel érte, vagy ki tette ezt? – kérdezte a püspök.

Brand azt mondta, hogy itt van a közelben az, aki válaszolhat erre.

– Te felelsz, Einar, Özur haláláért? – kérdezte a püspök.

– Bizony, én. – felelte Einar.

– Nem jó az, ha ilyen történik, de ez éppen megbocsátható³² – válaszolta a püspök.

Brand ekkor azt kérte, hogy a tetemet mossák meg, és temessék el keresztény módon. A püspök azt ígérte, hogy fog időt hagyni a dologra. És leültek az emberek mind az asztalhoz, de a temetésre való tekintettel csak keveset vettek magukhoz, mint ahogy a püspök is tette. Einar azonban azt kérte, hogy inkább pogány módon tartsák a temetést, hisz illendőbb is lenne úgy. † A püspök azt felelte erre, hogy ő maga is úgy tartotta helyesnek, ha nem a templom mellett temetik el, „de amiért ezt kérted, e mellett a templom mellett lesz elföldelve, ahol egyetlen pap sem lakik”, és

³¹ Grönland egyik legnevesebb tanyája, amely az Einarsfjordban található. A szóban forgó templomról ugyanakkor nem tesz említést a *Flateyjarbók* a grönlandi templomok felsorolásakor. Itt a mise lakomával egybekötött ünnepi alkalmat jelent, melyet évente ugyanazon a napon és helyen tartottak.

³² A püspök feltehetőleg a hely és az alkalom szentségére utal, hiszen ő maga mondta ki Özurra az ítéletet.

megtiltotta a papoknak, hogy a halott felett énekeljenek,³³ mielőtt rákerül a halotti ruha [lík búit]. †

Ezt mondta ekkor Einar a püspöknek: „Ez a tett gyorsan történt, és nem kis részben miattad. Most pedig erős ellenségeink lesznek, és úgy gondolom, nagy szerencsétlenség fogja felütni köztünk a fejét.” A püspök azt felelte, hogy reméli, az emberek másképp fognak a dologhoz állni, de tisztos váltságdíjat és pert ajánlott a helyi bíraskodó gyűlésen, ha enyhült mindenki dühe.

Ötödik fejezet Sokki-fia Einar halála

Elterjedtek a hírek, és a kereskedők is meghallották őket. Azt mondta ekkor Kálf-fia Ketil: „Nem ment másképp, mint megmondtam, mert nagy veszélynek tette ki magát.” Símón – Özur rokona – nagy és erős ember volt. Ketil azt mondta, meglehet, ha Símón olyan ember lenne, mint amilyennek hírében áll, megemlékezne a rokona haláláról. Símón azt felelte, hogy nem akarja pusztán nagy szavakkal elintézni a dolgot. Ketil felszereltette a hajójukat,³⁴ és követet küldött a kormányos Kolbeinhez, hogy ő is megtudja a híreket, „és mondd meg neki, hogy pert indítok Einar ellen, † ha hagyja a grönlandi törvénykezés, amire fel vagyok készülve, mert sokan fognak mellettünk állni, ha összegyűjtjük őket.” †

Símón azt mondta, hogy hajlandó Ketil tanácsát követni. Majd elment Kolbeinhez, elmondta neki a történeteket, és átadta Ketil üzenetét, hogy segítségére kelnek Vestribyggðból, ha közösen fordulnak a grönlandiak *þingjé*hez. Kolbein azt felelte, hogy szívesen velük tart, hisz ő sem akarja, hogy a grönlandiak szabadon meghalassék az embereiket. Ketil, miután Símónra hagyta az ügyet, rögvest elindult egy csapat emberrel [*a þingre*], és meghagyta, hogy a többi kereskedő is kövesse őt, „és hozzák magukkal az áruikat is.” Kolbein rögvest elindult, amint elértek hozzá a hírek, és megkérte a társait is, hogy tartsanak vele, mert nem volt biztos, hogy a grönlandiak foglalkoznak az üggyel, ha nem sokadmagukkal mennek. Hamarosan találkozott Kolbein Ketillel, és együtt indították a pert. Mindketten tehetős férfiak voltak. Az idő ellenük volt, amikor hajóra szálltak, de végül mégis megérkeztek, és sok ember volt velük, bár kevesebb, mint amennyire számítottak.³⁵

Megérkeztek a *þingre*. Þóris-fia Sokki már korábban odaért. Bölcs és idős ember volt, akit felkértek az ügy jóvátételében való döntésre. Felkereste Kolbeint és Ketilt, és azt mondta nekik, hogy megpróbálja elérni, hogy közös erővel egyezsége jussanak egymás között. † „Hajlandó vagyok – mondta – jóvátételt fizetni a köztetek

³³ Az eredeti szöveg itt meglehetősen homályos. „Halott felett énekelni” [syngja yfir líkinu] még sokáig a keresztény temetkezési formát jelentette Izlandon.

³⁴ Ezek szerint Özur hajóját Kálf-fia Ketil örökölte.

³⁵ Hermund és emberei Ketil embereinek egy részével kénytelenek voltak Vestribyggðben maradni az ellenszél miatt.

lévő ügyben, bár nehezemre fog esni, mert Einar a fiam, és az érzelmeknek nincs helye az efféle dolgokban, mint ahogy azt a hozzám hasonló más bölcs emberek is gondolják.” † Ketil azt felelte, hogy ő és a vele egybegyűltek is a törvénykezés szokásos lefolyását kívánják követni, de nem azért, hogy megtagadják az egyezséget, „hanem nagyon keményen bántak velünk, de eddig nem sikerült megfélemlíteni minket.” Sokki azt felelte, hogy ha harcra kerülne sor, nem hinné, hogy egyenlő számban lennének mindkét oldalon, és ezért az se nagyon növelné a dicsőségüket, ha nem jutnának döntésre az ügyben.

A kereskedők a bírákhoz mentek, és Ketil felpanaszolta az ügyüket Einar ellen. Ekkor ezt mondta Einar: „Mindenhol tudni fogják, hogy ők támadtak nekünk a keresettel.” Ezután felszaladt a döntéshozókhoz [*dóminum*], és feloszlatta őket, úgyhogy az idegenek szóhoz sem tudtak jutni. „Még mindig választhatjátok azt, amit felajánlottam, és jóvátételt fizetek a bennetek ért károkért” – mondta Sokki. Ketil azt felelte, hogy az ő véleménye szerint ez szóba sem jöhet, „mert mit ajánlanál fel nekünk kártérítésként, ha Einar erőszakos esztelensége mindig ugyanilyen marad?” Így váltak el ez alkalommal. A kereskedők nem tudtak Vestribyggdből a *þingre* jutni, mert ellenszél támadt, mire elkészültek mind a húsz hajójukkal.

A nyár közepén – a megbeszéltek szerint – Eiðen került sor az egyezségkötésre. Amikor a kereskedők megérkeztek nyugatról, lehorgonyoztak egy földnyelvnl, és ott mindnyájan találkoztak és tanácskoztak egymással. Nem jutottak volna arra, hogy egyezséget kelljen kötniük, ha korábban együtt lettek volna, mondta Kolbein, „de a legjobb, amit most tehetünk, ha erre a találkozóra mindnyájan elmegyünk, és annyi zsákmánnyal térünk vissza onnan, amennyit csak elbírnak.” Eszerint is tettek, de elhajóztak onnan, és a püspöki széktől nem messze kötöttek ki egy félreeső öbölben. Rögtön megütötte a fülüket, hogy a püspökségen misére harangoznak, és hogy Sokki-fia Einar is oda tart. Amikor a kereskedők meghallották ezt, azt mondták, hogy bizony nagy tisztességet tesznek Einarral, ha a fogadására harangoznak, és hogy az efféle nagy szégyen.³⁶ Ekképp zsörtölődtek maguk között. „Ne vegyétek magatokra a dolgot olyan nagyon, hiszen lehet, hogy egy esti temetésre harangoznak” – mondta Ketil.

Ezután megérkezett Einar a kíséretével, és leültek egy domboldalra. Sokki sokféle ingóságot kitett, hogy döntsenek felette váltságdíj gyanánt. Ketil ezt mondta: „Szeretném, ha Hermund és én dönthetnénk a jóvátétel felett.” Sokki pedig ráhagyta, hogy legyen így. Símonban, Özur barátjában bosszantó emlék támadt fel, és fel-alá járkált, mialatt az ingóságok átadása folyt a maga útján, majd egy rozsdás sodronying került elébe. Símon ekkor ezt mondta: „Gyalázatos egy váltság ez egy olyan emberért, mint amilyen Özur volt.” Elhajította a páncélt a síkságra, és elindult azok felé, akik a domboldalon ültek. Amikor a grönlandiak meglátták ezt, felugrottak a helyükről, és megindultak lefelé Símon ellenében.

³⁶ Ekkoriban csak a királyok, hercegek és papi előjárók érkezésekor harangoztak, amely nagy ünnepnek számított.

Kolbein az embereitől elszakadva a grönlandiak mögé ment, mikor mindenki elfordult tőle, és mikor Einar háta mögé ért, egy csapással lesújtott annak vállai közé, Einar pedig belevágta baltáját Símon fejébe. Mindkettőjüké halálos sebesülés volt. Einar, miközben elesett, ezt mondta: „Nem is lehetett mást várni.” Ezután Þórð – Einar nevelt testvére [*fóstbróðir*] – nekitámadt Kolbeinnek, és megpróbálta levágni, de Kolbein gyorsabban odavágott a szekercéje élével Þórð torkának, amibe az rögtön belehalt. Heves küzdelem tört ki közöttük. A püspök Einar mellett volt, mikor az kiadta lelkét az ölében. Egy Steingrím nevű ember arra kérte a tusakodókat, hogy hagyjanak fel a küzdelemmel, és megpróbálta néhány emberrel együtt szétválasztani őket, de mindkét fél olyan megátalkodott volt, hogy a harc hevében Steingrímet átszúrták egy karddal. Einar ott halt meg a dombon, a grönlandiak váltsága mellett. Amikor a csatának már sok sebesültje volt, Kolbein és három embere a hajóikhoz futottak, és Einarsfjörðön átkelve Skjálgsbúða eveztek, ahol a nagy hajóik vesztegeltek. Kolbein elmondta a többieknek, hogy komoly ütközetbe kerültek, „és azt hiszem, a grönlandiak nem örülnek jobban, mint előtte.”

Ketil ezt mondta: „Igazat szóltál, Kolbein, amikor azt mondtad, hogy még gyászharangokat fogunk hallani, mielőtt elmegyünk innen, és azt hiszem, hogy Einart holtan fogják a templomba vinni.” Kolbein azt felelte, hogy ehhez ő is hozzájárult némileg. „Akkor számíthatunk arra, hogy a grönlandiak ránk fognak törni – mondta Ketil –, ezért azt látom jónak, ha az emberek felkészülnek erre, és ha mindenki a hajókon marad az éjjel.” Így is tettek. Sokkit igen megviselték a történetek, és arra kérte az *alþing* férfait, hogy legyenek segítségére a küszöbön álló háborúban.

Hatodik fejezet A grönlandiak és a kereskedők egyezsége

Egy Hall nevű ember Sólarfjöllumban lakott, értelmes és jó *bóndi* volt. Sokki csapatának volt a tagja, és később érkezett a sereghez az embereivel. Ezt mondta Sokkinak: „Nem várok semmi jót ettől a te vállalkozásodtól, hogy csónakokkal támadjunk nagy hajóknak, amik úgy fel vannak védelemre fegyverezve, mint gondolom, hogy vannak. És azt sem tudom, hogy milyen megbízhatóak az embereid. Minden vitéz férfi ki fog állni magáért, de a többiek inkább megkímélnék magukat, és így a vezetők hamar kifáradnak majd, amitől még sötétebb kilátásai lesznek az ügyünknek, mint korábban voltak. Ezért az tűnne nekem a legjobbnak – ha már meg kell lennie a csatának –, ha minden ember esküt tenne afelől, hogy vagy elesik a küzdelemben, vagy dicsőséget szerez magának.”

Hall ezen szavaitól mindenki igen elkedvetlenedett. „Hanem azért mégse hagyjuk félbe az ügyet kiegyenlítetlenül” – mondta Sokki. Hall megígérte, hogy megpróbál egyezséget kötni közöttük. Felkiáltott a kereskedőknek: „Fel szabad-e men-nem hozzátok?” Kolbein és Ketil azt felelte, hogy igen. Ezután odament hozzájuk, és megmondta nekik, hogy muszáj az ügyben egyezsége jutni az efféle nagy tettek

után. Azt válaszolták, hogy felkészültek mindenre, amit a helyiek magukban forgathatnak, és hogy mindez a sok erőszak is a grönlandiaktól indult. „Hanem amiért most ilyen nagy jóindulatot mutatsz irántunk, megbékélnénk azzal, ha közbenjárónál az ügyben értünk is” – mondták. Hall késznek mutatkozott erre, s egyben arra is, hogy úgy döntsön az ügyben, amint az számára a leghelyesebbnek tűnik.

Ezután Sokki elé vitték mindezt. Ő is hajlandónak mutatkozott elfogadni azt, hogy Hall döntsön az ügyben. A kereskedők éjjel igyekeztek felszerelni a hajóikat, hisz az a hír járta, hogy Sokki csak azzal elégszik meg, ha minél hamarabb döntésre jutnak az ügyben. „De ha késlekednének a távozásukkal, ezzel felkeltve a haragomat, úgy biztosak lehetnek benne, hogy békét nem fognak sehol se találni.” Ekképpen váltak el, és megnevezték az egyezség kötésének idejét.

Ketil ezt mondta: „Nem úgy tűnik, hogy egyhamar vízre tudunk szállni, de az ennivalónk egyre fogytán van, ezért azt mondom, hogy kerekedjünk fel, és vegyünk attól az embertől, aki a közelben lakik, és tudom, hogy bővében van az ételnek.” A legénység mellette volt mindebben. Ezután egy éjen át futottak a hajóiktól, harminc ember együtt, mind teljes fegyverzetben, és megérkeztek az említett birtokra, de az teljesen pusztá volt és elhagyatott. Az ott lakó *bóndin*ak Þórarin volt a neve. Ketil ezt mondta: „Nem hozott túl sok jót az ötletem.” Visszafordultak a birtokról, és nekivágtak az útnak vissza a hajókhoz, miközben egy bozótoson is áthaladtak. „Álmos lettem, és muszáj aludnom egy keveset” – mondta Ketil. A többiek ezt nem találták valami szerencsésnek, de ő azért csak lefeküdt, és elnyomta az álmot. A többiek közben körülállták. Röviddel ezután felébredt, és ezt mondta: „Sok mindent hozott az álmom. Nincs kizárva, hogy találunk valamit, ha kirántjuk ezt a bozótot, ami a fejemnél van.” Kihúzták a bokrot, és egy nagy földház [*jarðhús*] volt alatta. „Előbb tudjuk meg, hogy milyen zsákmányra tehetünk itt szert” – mondta Ketil. Hatvan levágott jószágot találtak ott, tizenkét vættnyi [435 kilogramm] vaját és sok szárított halat. „Még szerencse – mondta Ketil –, hogy nem adtam nektek rossz tanácsot.” És visszatértek a hajóikhoz a zsákmányukkal együtt.

Közben eljött a béketalálkozó ideje, ahol a kereskedők és a grönlandiak is megjelentek. Ekképpen beszélt ott Hall: „A következő egyezséget teszem elétek: Azt javaslom, hogy Özur és Einar meggyilkolása legyen egyenértékű egymással, de a két ember közti különbség miatt a keletiek legyenek kiteszítettek: ne kaphassanak se munkát, se földet a szigeten. Ezek a gyilkosságok váltanak még meg egymást: Steingrím *bóndi*é és Símóné, a norvég Kráké és a grönlandi Þorfinné, a norvég Víghvatsé és a grönlandi Bjarné, valamint Þórisé és Þórðaré. A mieink közül van egy, akinek a haláláért senki sem fizetett, nevezetesen Þórarin, aki sok árva gyermeket hagyott maga után, és az ő halálát pénzzel kell megváltani.” Sokkinak és más grönlandiaknak is nagyon ellenére volt az ítélet, hogy az elesettek kiváltsák egymást. Hall erre azt felelte, hogy azt hitte, őrä bízták az ügyben való ítélkezést. Ezzel elváltak egymástól.

Ezután befagytak a partok, elzárva az összes fjordot, és örültek ennek a grönlandiak, mivel abban reménykedtek, hogy el tudják majd kapni az idegeneket, ha

azok nem hagyják el a szigetet a megbeszélt időben. Azonban a hónapfordulókor az összes jég elolvadt, és a kereskedők jó szelet kaptak, amivel el tudtak hajózni Grönlandról. Visszatértek Norvégiába. Kolbein magával vitt egy jegesmedvét Grönlandról, és elvitte Harald Magnusson királynak,³⁷ akinél bepanaszolta a grönlandiakat, mondván, hogy azok rászolgáltak a szigorú büntetésre, és kitartóan szidalmazta őket. A király azonban mást is hallott, és Kolbeint kétszínű árulónak tartotta, ezért semmit sem adott neki fizetségül az állatért.

Ezután Kolbein Sigurð Slembidján³⁸ embereihez menekült, akikkel megtámadták és megsebesítették a királyt. Amikor a sereg később a dán partok mellett hajózott el, nagy erejű, metsző szél támadt. Kolbein egy csónakhoz szíjazta magát, de az darabokra hullott a viharban, és a tengerbe vészett. Hermund és legénysége pedig visszatért Izlandra a maguk rokonaihoz és földjeihez. Ezzel vége ennek a történetnek.

Bibliográfia

- BERNÁTH István: *Három izlandi történet*. Budapest: Szépirodalmi, 1973.
- BERNÁTH István: *Skandináv mitológia*. Budapest: Corvina, 2011.
- BRØNDSTED, Johannes: *A vikingek*. Budapest: Corvina, 1983.
- CLEASBY, Richard – VIGFUSSON, Gudbrand: *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1875.
- KAN, Alexander Szergejevics: *A skandináv országok története*. Budapest: Kossuth, 1976.
- MAGNUSSON, Magnus – PÁLSSON Hermann: *The Vinland Sagas. The Norse Discovery of America*. New York: New York University Press, 1966.
- MAGNUSSON, Magnus: *The Vikings*. Stroud: The History Press, 2010.
- RAFN, Carl Christian – MAGNUSSON, Finnur: *Grønlands historiske mindesmærker*. København: Det kongelige nordiske Oldskriftselskab, 1838.
- STORM, Gustav (ed.): *Islandske Annaler – indtil 1578*. Christiania: Grøndahl & Søn's Bogtrykkeri, 1888.
- TÓMASSON, Sverrir: Old Icelandic Prose. In: Daisy Neijmann (red.) *A History of Icelandic Literature*. Lincoln: University of Nebraska, 2006.
- VASSÁNYI Miklós: *Szellembívók, áldozárok. Sámánizmus, istenképzetek, emberáldozat az inuit, azték és inka vallásban*. Kézirat, megjelenés előtt.

³⁷ IV. Harald Magnusson vagy Harald, Krisztus szolgája (1094–1136) norvég király 1130-tól haláláig.

³⁸ (1100 k.–1139) Norvég trónkövetelő. Önmagát III. Magnus király fattyának tartotta, és ilyenként hasonló joga lett volna a trónra mint IV. Harald Magnussonnak, akit 1136 december 14-én álmában megöletett.

RECENZÍÓK

HORVÁTH GERGŐ

Simon József: *Létre nyílt lehetőség – Ismeretelmélet és metafizika Aquinói Szent Tamás és Duns Scotus filozófiájában.*

L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, Budapest, 2012.

Aquinói Szent Tamás és Iohannes Duns Scotus filozófiatörténetben betöltött jelentőségét aligha lehet eléggé hangsúlyozni. Sajnos a középkori filozófiával foglalkozó magyar szakirodalom szegényes volta miatt erre meglehetősen ritkán kerülhet sor, Simon József kiváló filozófiai minőségű kötete azonban nagyszerű alapot szolgáltat a skolasztikus filozófiai diskurzus felélénkítésére. A *Létre nyílt lehetőség* minden kétséget kizáróan hiánypótló mű, hiszen Duns Scotus műveinek magyar fordítása híján (ez alól egyedül a tavaly megjelent *Párizsi előadások* képeznek kivételt) a kötetben felhasznált rendkívüli mennyiségű primer szöveg önmagában is garantálná a hiánypótló státuszt. A kötet értékét a magyar nyelvű Scotus-idézeteken túl azonban még tovább növeli a szerző rendkívül alapos filozófiai felkészültsége és jó elemzőkészsége.

Simon József a *Létre nyílt lehetőséggel* arra vállalkozott, hogy bemutassa, milyen érzékenyen és értő módon viszonyult Szent Tamás és Duns Scotus az ismeretelméleti problémákhoz, és hogy ezen problémák tárgyalása miképp vezette őket metafizikai belátásokhoz. A szerző már a bevezetésben is hangsúlyozza – és ezt a kötet a későbbi fejezetek során szisztematikusan igazolja is –, hogy e két filozófusnál körvonalazódnak először az olyan, a kortárs filozófiát is meghatározó fogalmak, mint az intencionalitás, az absztrakció, az intuíció, a reprezentáció, valamint a metafizika transzcendens tudományként való felfogása.

A kötet alapvetően két részre tagolható. Elsőre talán meglepőnek tűnhet, hogy a Duns Scotus filozófiáját felölelő tárgyalásnak az Aquinói Tamással foglalkozó fejezetek terjedelmükben csak a harmadát teszik ki, emögött azonban módszertani megfontolások állnak. A *Létre nyílt lehetőség* bevallva-bevallatlanul mindenekelőtt egy Duns Scotus-kötet. Nem mintha az Aquinói Tamással foglalkozó részek felületesebbek lennének, azonban a kötetből egyértelműen kitűnik, hogy Duns Scotus filozófiájának elemzése – talán Scotus filozófiájának szegényes magyar recepciója miatt is – megköveteli a tamási tanok tárgyalását. Ezt támasztja alá az is, hogy Simon József a második, terjedelmes részben minden adódó alkalommal párhuzamba állítja a két skolasztikus filozófus tanait. (Még itt, bevezetőnkben fontos megemlítenünk, hogy Simon a kötetben – minden bizonnyal módszertani szempontok által vezérelve – következetesen kis betűvel írja Isten nevét.)

Az egyes fejezetek kifejtése szabályos mintát követ. Ennek megfelelően a szerző

először az ismeretelméleti, majd a metafizikai kérdésköröket fejti ki. A kifejtéseket rendszerint egy-egy hosszabb idézet előzi meg, melyeknek a főszövegben való elhelyezése világosan követhetővé és szisztematikussá teszi Simon József érvelését, ezzel is segítve az olvasót a kimondottan mély filozófiai tartalom megértésében.

Az Aquinói Tamással foglalkozó fejezet a könyv címének értelmében további két részre tagolódik. Míg az első részben Aquinói Tamás ismeretelméleti nézetei az absztrakció, addig metafizikai tanai az analógia elmélete mentén kerülnek kifejtésre. Szent Tamás ismeretelméletének bemutatását Simon József az „Arisztotelész a fogalmi előtti megismeréséről” című fejezettel vezeti fel.

„A phantasma” című fejezet egy terjedelmes Szent Tamás-idézzel kezdődik, melyben a skolasztikus gondolkodó az érzéki megismerés arisztotelianus elméletét tárgyalja. Tamás ismeretelmélete erősen arisztotelianus ugyan, a szerző azonban rámutat arra, hogy Arisztotelész *De animájához* képest egy fontos gondolattal bővülnek belátásaink, ugyanis Tamás szerint az ismeretelméleti processzus célszerű, teleologikus struktúrával bír.

„A fogalmi ismeret” című fejezetben Simon József azt vizsgálja, miképp intencionálja a megismerőképeség a megismerés kauzális eljárásának tárgyát. Szintén ebben a fejezetben ismerteti Simon Aquinói absztrakciófogalmának két típusát, valamint az értelmi ismeretek intencionalitásával kapcsolatos tendenciákat. A fejezetben egy további fontos fogalom, az *intelligibilis species* kifejtésére is sor kerül.

A kötet Szent Tamás metafizikájával foglalkozó első fejezete az analógia elméletének kifejtésével kezdődik. Simon József ehelyütt arra keresi a választ, milyen metafizikai elmélettel szolgál Szent Tamás azzal kapcsolatban, hogy a világban egyes dolgok bizonyos sajátosságot birtokolva léteznek. „A szubsztanciák felosztása és a negatív teológia” című alfejezet elején a szerző arra mutat rá, hogy Tamás gondolkodása a platonista hagyomány felé mozdul el, amennyiben a filozófus felveszi Istent mint „minden sajátos szubszisztens egységét”.¹

Az „Isten, világ, szignifikáció, reprezentáció, analógia” című alfejezet egyik korai, ám a kifejtés szempontjából fontos belátása, hogy Tamás metafizikai szempontból Istenben lokalizálja a sajátosságok tökéletes megvalósultságát.² A szerző szerint, amikor Tamás azt állítja, hogy az „isten létezik” kijelentés nyilvánvaló, valójában nem egy ismeretelméletileg bizonyítható ismeretre utal, hanem voltaképpen metafizikai igényt támaszt. Ennek belátása vezeti Simon Józsefet arra, hogy Szent Tamás gondolatait interpretálva ismertesse Isten és a világ dolgainak metafizikai viszonyát.

A kötet második része a scotusi filozófia ismeretelméleti és metafizikai aspektusaival foglalkozik. Az „Ismeretelmélet – az intencionális objektumok elmélete” című főfejezet Scotus és a modern filozófia intencionalitás-fogalmának tárgyalásával kezdődik. A szerző a fejezet végén előrevetíti Duns Scotus következő fejezeteiben tárgyalandó ismeretelméleti álláspontját, miszerint „az elme megismerését

¹ Simon József: *Létre nyílt lehetőség*, 41. o.

² Uo. 44. o.

egyfajta »intencionális elszenvedés«-ként (*passio intentionalis*) írhatjuk le, melynek során nem a megismert dolog formája »halad át« az elmébe, hanem egy intencionált tárgyi mező objektumait »szenvedi el« az elme.³

„Az értelmi ismeret genezise” című fejezet arra vállalkozik, hogy kifejtse a gondolkodás intencionális attribútumaként felfogott objektív mező ismeretelméletét és metafizikáját. A kifejtést az értelem objektumainak létmódjával foglalkozó vizsgálat követi.

A soron következő fejezetek a formális és a modális distinkció scotusi fogalmát tárgyalják. Simon József Scotust követve többek közt arra keresi a választ, „fellelhető-e [...] az individuális dologban valamiféle alapja az értelem objektumai között fennálló különbségeknek az elsődleges intenciók esetében”.⁴

A scotusi episztemológiát a szerző így foglalja össze: egy önidentikus külső tárgy megismeréséhez több *species intelligibilis* segítségével jutunk, így megismerve a különböző fogalmi tartalmakat. Ezek között formális különbségek lépnek fel. Maguk a differenciák függetlenek az értelem működésétől, holott nem reálishan önidentikus objektumokat különítenek el egymástól.⁵

A scotusi filozófiát tárgyaló második fő rész az univokáció elméletének kifejtésére vállalkozik. A szerző a további kifejtés előtt elsősorban Avicenna és Averroës főszövegben is idézett szövegeire támaszkodva röviden, de elmélyülten foglalkozik a metafizika meghatározásával a görög–arab–keresztény filozófia arisztotelianus tradíciójában, rámutatva arra, hogy e tárgymeghatározás során milyen különböző elméletek fogalmazódtak meg a 11–12. századi arab filozófiában, valamint arra, hogy ezek az elméletek miképp állíthatók párhuzamba Duns Scotus, illetve Aquinói filozófiájával.

„A metafizika tárgya Duns Scotusnál” című fejezetet Simon a következő kérdéssel indítja: „Hogyan is lehetséges az, hogy isten a metafizika primér szubjektuma, miközben értelmünk primér objektuma a materiális-összetett szubsztancia esszenciája, lényege vagy mivolta?”⁶ Scotus úgy véli, hogy a létező „univok” fogalma értelmünk első objektuma, ekkor azonban, állítja Simon, szembe kell néznie az arisztotelészi metafizika kérdéseivel. Ennek a problémakörnek a kifejtésére vállalkozik „A létezés közvetlen sajátosságai és a végső differenciák” című fejezet, amely részletesen tárgyalva állítja szembe Arisztotelész ide vonatkozó tanait Scotus filozófiájával. Szintén e fejezet tárgyat képezi annak leírása, hogy a létező mint létező miképp jellemzi a létezés rétegeit.

„A véges létező konstrukciója – az individualitás princípiuma” című fejezetben a szerző az individualitás problémájával a létezés legmagasabb, transzkategoriális szintje után a létezés szubkategoriális szintjének tárgyalására vállalkozik, melynek során a *haecitas* (itt és mostság) fogalma jut központi szerephez.

³ Uo. 61. o.

⁴ Uo. 77. o.

⁵ Uo. 87. o.

⁶ Uo. 104. o.

„A létező mint létező lehetőségstruktúrája” című fejezetben Simon az individualitás problémáját elhagyva visszatér a létezés transzkategoriális jellemzőinek problémaköréhez. Ez a rész tehát már a létező mint létező metafizikai szempontból történő vizsgálata.

„Az intelligibilis objektumok és isten értelme” című fejezet zárja a kötet Duns Scotus metafizikájával foglalkozó részét, melyben hangsúlyos szerep jut az isteni értelem számára adott objektumok létmódjának, valamint az isteni és az emberi megismerés viszonya elemzésének. A fejezet további részében a szerző arra keresi a választ, hogy ha a lehetetlenség mindenekelőtt a dolog és nem Isten oldala felől áll fenn, akkor miként jelenik meg e lehetetlenség az isteni értelem megismerő aktusának objektív oldalán. További elemzés tárgyát képezi az isteni akarat, valamint a *semmi* fogalmának scotusi felfogása is.

A Duns Scotus metafizikájával foglalkozó rész utolsó fejezetét Simon a skót filozófus egy markáns érvének bemutatásával zárja, miszerint annak az alapja, hogy a világ jobbra váljék, Isten és a világ relációjában voltaképpen a világban keresendő. A fejezet utolsó gondolata: „Scotus szerint ez a világ a lehető világok legjobbika, de egy elég rossz világ.”

Simon József könyvét két fejezetből álló Epilógus („Descartes”, „A metafizika és az újkori racionalizmus”) zárja, melyben a szerző továbbra is az egész kötetre jellemző mély filozófiai igényességgel tárgyalja Scotus mai relevanciáját. E fejezeteket tartalmaz bibliográfia követi.

A *Létre nyílt lehetőség* minden kétséget kizáróan alapos és filozófiailag rendkívül igényes munka eredménye. Mint arra recenzióink elején már utaltunk, több szempontból is hiánypótló műről van szó, amely komolysága miatt szigorúan megköveteli még a témában jártas olvasó figyelmét is. Simon József műve a precíz érvelések ellenére is kifejezetten nehéz olvasmány, azoknak pedig, akik nem mozognak ott-hon a skolasztikus filozófia fogalomhasználatában, sok nehézséget okozhat egy-egy érv belátása. A kötetben foglaltakat tehát elsősorban valószínűleg azok tudják majd kamatoztatni, akik már alapos ismeretekkel rendelkeznek a középkori filozófiát illetően. Ami a külsőségeket illeti, ne tévesszen meg senkit a lehangolóan egyszerű és halványszürke borítóval ellátott, puhafedeleles kiadás, hiszen az nem is állhatna távolabb a tartalom kivételes igényességétől.

SZANKA BRIGITTA

Kaiser Sigismund (1368–1437). Zur Herrschaftspraxis eines europäischen Monarchen

Herausgegeben von Karel Hruza und Alexandra Kaar.

Böhlau Verlag Wien-Köln-Weimar, 2012. 564 pp.

Luxemburgi Zsigmond uralkodása a középkorkutatásban számos szempontból meghatározó periódust jelent. Ezt bizonyítja, hogy a Zsigmond-évfordulók folyamatosan a közép-európai szakmai érdeklődés középpontjába kerülnek, és a legtöbb esetben nemzetközi együttműködést váltanak ki. Számos tanulmány és kötet igazolja a tárgyalta korszak kutatásokban betöltött szerepének növekedését. Mindemellett a Zsigmond-kor kulturális öröksége különböző tárlatokon (New York, Prága, Budapest) elevenedik meg. Ennek kapcsán érdemes például megemlíteni a 2006-os budapesti Szépművészeti Múzeumban megrendezett kiállítást, amelyet Luxemburggal közösen szerveztek meg (*Sigismundus – Rex et Imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában*). Anyagát – a magyar egyházi és közgyűjtemények mellett – nyolc európai, valamint Európán kívüli város (Bécs, Párizs, London, Szeben, München, Frankfurt, New York, Vatikán) múzeumának gyűjteményéből állították össze.

Hasonlóképp a közelmúltban több nemzetközi konferencián is megemlékeztek a korszak eseményeiről, társadalmáról, kultúrájáról. Így Luxemburg (2005) és Nagyvárad (2007) mellett Brünmben is megrendezésre került 2007 decemberében az a nemzetközi konferencia, mely az uralkodás gyakorlatának és rítusainak körülményeit tűzte ki célul, „Kaiser Sigismund (†1437), Herrschaftspraxis, Urkunden und Rituale” címmel. Az itt elhangzott előadások anyagából állították össze ezt a német nyelvű kötetet. Luxemburgi Zsigmond halálának 570. évfordulója tehát megmozgatta a tudományos életet, ugyanakkor a jubileumához kapcsolódó konferencia, ahogyan az a szerkesztői előszóból is kiderül, egy 2004 óta folyó kutatás – „*Sigismund (†1437), Kaiser im Reich, Ungarn und in Böhmen*” – eredményeképpen jött létre. A vállalkozást az osztrák FWF (Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung) támogatta. A Zsigmond-kutatás szempontjából rendkívül hasznosnak bizonyuló projekt célját az az elhatározás képezte, hogy Bécsben (Institut für Mittelalterforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften) a *Regesta Imperii* keretein belül magyar, cseh, szlovák, német és osztrák történészek együttműködésével a Zsigmond-kori okleveles anyag teljesebb körű feldolgozását valósítsák meg. A kötet egyik szerkesztője, Karel Hruza vezetésével vált eredményessé ez a munka. A tanulmányok szerzői közt szerepel a másik szerkesztő, Alexandra Kaar is, továbbá Josef Válka, Robert Novotný, Jan Winkelmann, Martin Štefánik, Heinz Krieg, Peter Niederhäuser, Kondor Márta, Daniela Dvořáková, Amalie Fössel, Martin Čapský,

Andreas Zajic, Petr Elbel, Tomáš Borovský, Gerrit Jasper Schenk, Gerald Schwedler, Joachim Schneider és Martin Roland.

Karel Hruza alapos historiográfiai bevezetőjét követően három nagy fejezetre tagolták a tanulmánykötetet. Elsőként a Zsigmond politikájának és uralkodásának különböző aspektusait bemutató értekezéseket (*Aspekte des politischen Handelns und der Herrschaftspraxis Sigismunds*) válogatták egy szekcióba.

A brünni Masaryk Egyetem professzora, a középkori és kora újkori cseh történelemmel foglalkozó Josef Válka a huszita háborúk befejezéséről (*Sigismund und die Hussiten, oder: Wie eine Revolution beenden?*) értekezik nyitó tanulmányában. A szerző hangsúlyozza a konferencia helyszínének, Brünn-nek, tágabb értelemben Morvaországnak a huszita forradalomban képviselt szimbolikus értékét. Például 1435-ben Zsigmond és a római egyház a háború befejezéséről ebben a városban kötött megállapodást a huszitákkal. Ennek alapján is kijelenthető tehát, hogy tanulmányának középpontjában a forradalom lezárásának problematikája áll.

A Cseh Tudományos Akadémia tudományos munkatársa, Robert Novotný a cseh és morva nemesség felekezeti hovatartozásával foglalkozik (*Konfessionalität des böhmischen und mährischen Adels in der Zeit der Regierung Sigismunds von Luxemburg*). A szerző töredékesnek tartja az eddigi huszita mozgalommal kapcsolatos művekben a nemesi társadalom sajátosságainak megfigyelését, amit igyekszik ezzel a munkával pótolni. A huszitizmushoz kötődő értelmezésekben a vertikális, azaz utraquistákra és katolikusokra történő társadalmi felosztást helyezik előtérbe. A vertikális felosztás azonban háttérbe szorítja a nemesség helyzetének tárgyalását. Robert Novotný, a problémát kiküszöbölve, konklúzióként azt állapítja meg, hogy a forradalom ideje alatt a két különböző irányhoz tartozó nemesség együttműködött, hiszen mindkét párt a háborúból való kiutat kereste, tehát ekkor még nem a felekezeti megoszlás határozta meg magatartásmódjukat. A generációkon keresztül épített társadalmi hálók ugyanis fontosabb tényezőnek számítottak.

A recenzált kötet már többször emlegetett szerkesztője, Karel Hruza a zsidók helyzetét és Zsigmond ezzel kapcsolatos politikáját vizsgálja (*König Sigismund und seine jüdischen Kammerknechte, oder: Wer bezahlte „des Königs neue Kleider“?*). Tanulmányában a szerző arra a következtetésre jut, hogy a kamaraszolgák központi irányításának megszervezése és az eredményes adóztatás terve sikertelennek bizonyult. A zsidóüldözések egyik szakasza a 15. században zajlott le, és ennek következményeként a zsidóság védelme a királyi bevételeket növelte. A téma középpontjában tehát Zsigmond zsidóüldözésekkel kapcsolatos konfliktuskezelésének kérdése áll, amit nagy részben anyagi szempontok vezéreltek. Karel Hruza továbbá arra is felhívja a figyelmet, hogy Zsigmond egyes városokkal, mint például Chebbel (Eger), Freiburggal vagy Kölnnel különböző okokból adódóan konszenzusra törekedett, és emiatt engedélyezte a zsidók elűzését. A tanulmány végén, függelékben tizenkét, Zsigmond intézkedéseihez kötődő oklevél német nyelvű kiadását találhatja meg az olvasó.

Jan Winkelmann, a Potsdami Egyetem Középkori Tanszékének oktatója egy szintén a témával kapcsolatos, ám a szakirodalomban másutt talán kisebb mértékben tárgyalt témát, azaz a Luxemburgok, vagyis IV. Károly német-római császár és Zsigmond hatalma alá került brandenburgi örgrófság politikai helyzetét elemzi (*Sigismund von Luxemburg als Markgraf von Brandenburg 1378–1388*). A szerző végigkíséri azt az érdekes folyamatot, ami elősegítette az örgrófságban a rendi és önazonosság-tudat fejlődését. Ez érthető, ugyanis Zsigmond ideje alatt megkezdődött édesapja jelentős politikai örökségének, az örgrófságnak a szétesése. Brandenburg kormányzását Lengyelországhoz kötődő, valamint magyarországi politikai törekvései nagyban befolyásolták, azaz Zsigmond itteni aktivitása egyre inkább csökkent, ami végül az örökség átadásához vezetett.

A Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében a Középkori Osztály vezetője, Martin Štefánik a velencei levéltárban végzett kutatásai során azzal a kevésbé feldolgozott irattal foglalkozott, amely a velencei Tízek Tanácsának Zsigmond ellen irányuló merényletterveit tartalmazza (*Die Beschlüsse des venezianischen Consiglio Dei Dieci zu den Attentatsversuchen auf Sigismund aus den Jahren 1413–1420*). A tervek a Velencei Köztársasággal Dalmáciáért folytatott konfliktus eredményeképpen születtek meg. Magyar szempontból is nagyon érdekes a Dalmácia-kérdés történetének margóján zajló merénylettervek bemutatása. Štefánik az 1413 és 1420, azaz az első gyilkossági kísérlet és Zsigmond sikertelen dalmáciai hadjárata közötti időszakra vonatkozó határozatokat vizsgálta meg tanulmányában. A szerző konklúzióként megállapítja, hogy a merényletlők, akik felajánlották szolgálatukat a köztársaságnak, hivatásos gyilkosok voltak. Természetesen egyik, mérgezésre irányuló tervet sem tudták végrehajtani. Az utolsó javaslat 1432 novemberéhez köthető, azonban ekkor már a tanács tagjainak többsége nemmel szavazott.

A freiburgi Albert-Ludwigs Egyetem tudományos munkatársa, Heinz Krieg térképpel és családfa-ábrázolásokkal illusztrált tanulmányában (*König Sigismund, die Markgrafen von Baden und die Kurpfalz*) a tágabb értelemben a periférián elhelyezkedő badeni örgrófság helyzetét tárgyalja, különös tekintettel I. Bernardnak a német uralkodókhoz, azaz Vencelhez, Ruperthez és Zsigmondhoz való viszonyára. A szerző véleménye szerint az örgrófságnak szüksége volt a király háttértámogatására ingatag pozíciójának megszilárdításához, hiszen az örgrófnak nagyobb hatalmakkal, vagyis a Rajnai Palotagrófsággal, valamint a Habsburg- és württembergi szomszédokkal szemben kellett helytállnia. A döntő lépés Zsigmond uralkodása alatt következett be, amikor az örgrófság, a király támogatásával, egyre nagyobb jelentőségre tett szert a birodalomban. A királyhoz való hűség tehát mind a területi igényekre vonatkozó tervek megvalósítását, mind a fejedelemség hatalmi pozíciójának megerősítését elősegítette.

A svájci történész, Peter Niederhäuser a svájci Aargau kantonból származó műlineni előkelők privilegizált helyzetét és annak előzményeit tekinti át tanulmányában („*Gefreyet von romischer keyserlicher macht.*” *Aargauer Adel zwischen Reich, Habsburg*

und den eidgenössischen Orten). Zsigmond 1434-ben egy joghatósági privilégium adományozása által érte el, hogy ezen nemesek fölött kizárólag a császár és képviselői ítélkezhesse. A szerző véleménye szerint ez a privilégium nem a birodalmi bárói cím elnyerését jelentette, hanem a szövetséges területek uralmától fenyegetett nemesek „túlélési harcában” játszott meghatározó szerepet.

A kötet első részét Zsigmond okleveleiről és levelezéseiről készített tanulmányok (*Urkunden- und Briefproduktion Sigismunds*) egyvelege követi. A szerzők adott esetben igen részletes oklevélelemzést készítettek, ami igen előnyösnek bizonyulhat a további kutatások szempontjából.

Kondor Márta, a CEU Középkortudományi Tanszékének doktorandusza – a közelmúltban egyre nagyobb hangsúlyt kapott rezidenciakutatáshoz kapcsolódva – Buda és Visegrád közigazgatásban betöltött szerepét, azaz királyi székhelyként történő működését tanulmányozza az e városokban Zsigmond nevében kiállított oklevelek vizsgálatán keresztül (*Hof, Residenz und Verwaltung. Ofen und Blindenburg in der Regierungszeit König Sigismunds – unter besonderer Berücksichtigung der Jahre 1410–1419*). A szerző a két város kapcsán végzett összehasonlító elemzésében számba veszi a királyi székhelyek meghatározó ismertetőjegyeit is. Az ismertetőjegyek alaposabb elemzése hasznos lehet annak a folyamatnak a megértéséhez, ami a középkorban az utazó királyság intézménye és az állandó királyi rezidencia kialakulása között zajlott le. Emellett a témához kötődően fontos az uralkodóiszékhelyváltás megfigyelése is: a 15. század elején Budára mint a „Magyar Királyság középkori fővárosára” lehet tekinteni, Visegrád azonban királyi székhelyként működött. Ez a kettősség a 15. század első felének végére megváltozott, azaz ekkorra már Buda töltötte be mindkét szerepet.

A Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, Daniela Dvořáková tanulmányában Zsigmondnak a magyar nemesek számára kiállított ajándékozó okleveleivel foglalkozik (*Aspekte der Narrationen der Schenkungsurkunden Sigismunds für ungarischen Adelige*). Ezen belül a szerző az oklevelek narrációs részének történeti forrásértékét taglalja. Véleménye szerint ezek a források meglehetősen információgazdagok, tehát irodalmi szempontból akár a középkori „regényeknek” megfelelő narrációknak is tekinthetők. Daniela Dvořáková ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy ezeknek a genealógiai és demográfiai kutatásokhoz is alkalmas okleveleknek narrációs részét más írott forrásokkal összehasonlítva javasolt vizsgálni.

A Magyar Országos Levéltár anyagában végzett kutatások alapján Amelie Fössel, a Duisburg–Esseni Egyetem Történeti Intézetének tudományos munkatársa Cillei Borbála levelezéseiről készített tanulmányt (*Die Korrespondenz der Königin Barbara im Ungarischen Staatsarchiv zu Budapest*). A Borbálával kapcsolatos források áttekintése természetesen elősegíti az események rekonstruálását, de érdekes lehet a királynéi intézménynek és hatalomgyakorlásnak, vagy épp a királyné hétköznapijainak megismerése szempontjából is. A szerző alapos oklevélelemzést végezve arra a kérdésre is választ keres, hogy Borbála miért nem kísérte el Zsigmondot Rómába

a császárkoronázásra. Erre a huszita betörésektől való fenyegetettség szolgálhat magyarázatul. A felvidéki területek – ahol a királynénak is birtokai voltak – ugyanis Nagyszombat elfoglalását követően veszélyeztetett helyzetbe kerültek. Borbála tehát nem vállalta a kockázatot, és lemondott a római utazásról.

Az opavai Sziléziai Egyetem tudományos munkatársa, Martin Čapský Zsigmondnak azt a folyamatos levélváltását vizsgálta, melyet a sziléziai fejedelmekkel, városokkal bonyolított le (*Der Briefverkehr Sigismunds von Luxemburg mit schlesischen Fürsten und Städten*). Ezek a kapcsolatok a huszita háborúk idején igen fontosnak bizonyultak, hiszen a szerző is utal a sziléziai hercegségek meghatározó pozíciójára, ezek a területek ugyanis a huszita tartományok és a Lengyel Királyság között feküdtek. Ugyanakkor Martin Čapský hangsúlyozza, hogy ez a „mellékország” politikailag mégsem került célzottan és állandó jelleggel az uralkodó figyelmének középpontjába.

A recenzált kötet társszerkesztője, Alexandra Kaar, a Bécsi Egyetem Történeti Intézetének tanársegédje a cseh városok számára kiállított oklevelekkel foglalkozik tanulmányában (*Die Stadt (...) viel privilegiert, aber wenig ergötzt. Sigismunds Herrschaftspraxis und seine Urkunden für die „katholischen“ königlichen Städte Böhmens*). A szerző három város, České Budějovice, Plzeň és Cheb okleveles anyagát vette vizsgálat alá, amelyeknek fő témája az ott uralkodó állapotok miatt a huszita háború, vagyis a három város részéről nyújtott katonai és anyagi támogatás, valamint ezek rekompenzációja. A szerző igazolja azt a nézetet, hogy gyakorlatilag nem létezett általános várospolitikai a Zsigmond-korban Magyarországhoz és a birodalomhoz kötődően, tehát az egyes városokra eltérő uralkodói intézkedések vonatkoztak. Végül érdemes megemlíteni, hogy a tanulmányt kiegészíti az okleveles anyag jól értelmezhető, táblázatszerű összefoglalása.

Az Osztrák Tudományos Akadémia Középkorkutató Intézetének munkatársai, Andreas Zajic és Petr Elbel különböző perspektívák alapján, heraldikai elemzéssel ellátva, a morvaországi Mohelno számára kiállított címereslevelet vizsgálják képekkel ellátott tanulmányukban (*Wappenmarkt und Marktwappen. Diplomatische und personengeschichtliche Überlegungen zum Wappenbrief König Sigismunds für Mohelno aus der Zeit des Konstanzer Konzils*). Andreas Zajic az oklevelet diplomatikai és paleográfiai szempontok alapján elemzi, Petr Elbel pedig a címereslevél címzettjét, vagyis Peter Gewsert mutatja be, valamint a levél keletkezésének motívumait kutatja. A tanulmány végén korabeli német nyelven megtalálható továbbá a szóban forgó Mohelno számára kölcsönzött címereslevél, valamint két, Heroldsberg részére kiállított címereslevél is. Az elemzést olvasva világossá válik, hogy Peter Gewser, a város földesura az uralkodónak tett hű szolgálatai révén érdemelte ki a címereslevelet. Az adomány tehát Gewsernek az uralkodóhoz fűződő közeli kapcsolatát szimbolizálta, ami a szomszédos területek, városok előkelői, polgárai számára is hamar világossá vált.

Az utolsó szekcióban további hat, az eseménytörténettől elvonatkoztatott, azaz mentalitás- és kultúrtörténethez kapcsolódó, a *Rituale, Mentalitäten und Bilder* feje-

zetcím alá sorolt előadás nyomtatott verziója olvasható. Ebben a fejezetben a diplomáciai kapcsolatoknak jutott a főszerep.

Tomáš Borovský, a Masaryk Egyetem Történeti Intézetének adjunktusa a cseh korona országaiba történő uralkodói bevonulásokról és azok szertartásos elemeiről értekezik (*Adventus regis in unruhigen Zeiten. Sigismund und die Städte in Böhmen und Mähren*). A szerző számba veszi a téma szempontjából meghatározó forrástípusokat. Itt nemcsak a már létező szertartásos elemeket vázolja fel, hanem a politikai helyzetből adódó változásokra is felhívja a figyelmet. Borovský tanulmányát követve jól érzékelhető, hogy a cseh trónra lépését követően Zsigmond folyamatosan az uralkodói bevonulás ceremóniájának szabályos végrehajtására törekedett.

Gerrit Jasper Schenk, a darmstadti Műszaki Egyetem professzora ismét az uralkodó utazási szokásaiba, városba történő bevonulásába, valamint ezek rítusos elemeibe és diplomáciai jelentőségébe nyújt betekintést. A szerző az uralkodó 1433. évi bázeli megérkezésével kapcsolatos körülményeket elemzi. A függelékben korabeli német nyelvű forráskiadások állnak az olvasó rendelkezésére, vagyis Zsigmond egyik, a bázeli polgármesternek és városi tanácsnak címzett levele, valamint a városi kántorböjt-számadáskönyv témához kapcsolódó bejegyzései. Az alcím (*Von den Socken. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Politik am Beispiel des Einzugs König Sigismunds zum Konzil in Basel 1433*) is árulkodó, ugyanis itt nem a zsinat határozatainak fejtegetéséről van szó – a szerző inkább a politikához kapcsolódó kultúrtörténeti részeknek szánt kiemelkedő szerepet. Egyes kutatók úgy vélik, hogy a császár mintegy színpadként használta fel a zsinatot politikai érdekeinek érvényesítése céljából.

A különböző fogadási szertartások elemzésének sorát Gerald Schwedler, a Zürichi Egyetem tudományos munkatársa folytatja, aki szintén a diplomáciához kötődő rítusokat vizsgálja (*Rituelle Diplomatie. Die persönlichen Beziehungen Sigismunds von Luxemburg zu benachbarten Königen und den Herrschern des Balkans*). A szerző nemcsak a szomszédos országok királyaival kialakult tárgyalási módokat tárgyalja, hanem Zsigmondnak a balkáni uralkodókhoz fűződő viszonyát is. Zsigmond diplomáciai sikereit nagy részben a személyes jelenlét stratégiájának köszönhetette. A szerző megállapítja, hogy a keleti, délkeleti politikához kötődően Zsigmondnak több személyes tárgyalása számlálható össze, mint a nyugati politikához kapcsolódóan. Ezzel ellentétben a magyar történészek inkább a nyugati utazások jelentőségére hívták fel a figyelmet. Gerald Schwedler írása tehát már csak ebből a szempontból is érdekesnek bizonyulhat.

Joachim Schneider, a mainzi Johannes Gutenberg Egyetem professzora és Martin Roland, az Osztrák Tudományos Akadémia Középkorkutató Intézetének tudományos munkatársa az egyik legismertebb Zsigmond-forrásból, Eberhard Windecke krónikájából kiindulva készítette el tanulmányát. Joachim Schneider témája (*Herrschererinnerung und symbolische Kommunikation am Hof König Sigismunds. Das Zeugnis der Chronik des Eberhard Windecke*) kapcsolódik az előzőekben említett értekezésekhez, hiszen, mintegy kiegészítve azokat, ismét a rítusok változatait kutatja, ugyanakkor a krónika feldolgozásából adódóan historiográfiai elemzést is

végez. A szerzőt a Zsigmond nyugat-európai utazásai során és a saját udvarában egyaránt létrejövő fogadási szertartások szimbolikája és az ebből levonható következtetések foglalkoztatják. Schneider arra a megállapításra jut, hogy a fogadásoknak olykor konfliktusgerjesztő hatása lehetett, amikor különféle nézeteltérésekre került sor. Ezek a színpadias beszámolók az uralkodói emlékiratok fontos elemét képezik.

Martin Roland képekkel bőségesen illusztrált tanulmányában a Diebold Lauber műhelyében az 1440-es években elkészített Windecke-emlékirat képeit vizsgálja (*Was die Illustrationen zu Eberhard Windecks Sigismundbuch präsentieren, was man dahinter lesen kann und was verborgen bleibt*). Ezekből két példány maradt fenn, az egyiket az Osztrák Nemzeti Könyvtárban őrzik, a másik pedig egy írországi magángyűjteménybe került. A képek, amelyek a szerző véleménye szerint is kevésbé kifinomult alkotások, tollrajztechnikával készültek. A képeken látható személyek felismerését megnehezíti a különböző ismertetőjegyek hiánya, ebből adódóan az ábrázolások kellő forráskritikával kezelendők. Így Martin Roland arra a következtetésre jut, hogy az illusztrációk segítségével nem lehet megállapítani, miként zajlottak le az események, inkább csak azt sugallják, hogy valami „valóban fontos” történt. A képek csak közvetett forrásként használhatók fel a különböző rítusok vagy más, a hatalomgyakorláshoz kötődő kérdések vizsgálatához.

A kötet végén Alexandra Kaar néhol talán túl részletes összefoglalója segít eligazodni a tanulmányokban. A több mint 550 oldalas kiadvány igazán érdekes és színes képet nyújt Zsigmond uralkodásáról, hiszen a közismert politika- és eseménytörténet helyett a szerzők, a téma apróbb részleteinek feltárásával, teljesen más oldalról közelítették meg a múltnak ezt a darabját. Az 56 oldalas bibliográfia is rendkívül hasznos kiindulópont lehet az érdeklődők számára. Továbbá a kötethez tartozik egy jól használható, részletes index is. A szerzők az okleveles és historiográfiai források kiértékeléséhez kötődve inkább a közép- és kelet-közép-európai térség történelmére koncentráltak.

Természetesen a hazai kutatóközönség számára sem maradhat érdektelen a kötet, amely magyar szempontból is jelentős információs értékkel bír. Itt újra meg kell említeni a huszita háborúkról szóló tanulmányokat, a diplomáciai kapcsolatok tárgyalását, a királyi székhelyek vizsgálatát – ami a kutatásban részt vevő egyetlen magyar történész, Kondor Márta nevéhez fűződik –, Borbála királyné levelezéseinek feldolgozását, valamint a Dalmácia-kérdéshez kapcsolódó velencei merénylettervek és a magyar nemesek számára kiállított ajándékozó oklevelek bemutatását.

A kötet sokrétű és gazdag anyaga tehát igazolja a közös kutatómunka célkitűzésének eredményességét, hiszen az érintett országok történeleinek több ponton újszerűnek tekinthető témái átfogó képet adnak Zsigmond birodalmának történelméről. A szerkesztők joggal remélhetik, hogy a jövőben is folytatódnak majd a kutatások.

Formai kéréseink szerzőinkhez

A szöveget word-formátumban, rtf-kiterjesztésben kérjük elektronikus úton megküldeni a következő címre: <orpheusnoster@googlegroups.com>. Általában maximum 1 szerzői ív (40.000 leütés szóközökkel, jegyzetekkel, bibliográfiával együtt) terjedelmű cikket várunk, de ennél jelentősen rövidebb cikk közlését is szívesen vállaljuk. Recenziók esetében a várt terjedelem körülbelül 5-10.000 leütés.

A főszövegben használt alapbetűtípus 12 pontos Times New Roman legyen, a lábjegyzetben 10 pontos Times New Roman. Ha a szöveg különleges fontkészletet is igényel, kérjük csatolni a fontkészletet, valamint a cikket pdf-formátumban is. A főszöveget sorkizártan, másfeles sortávolsággal, a bekezdések elején behúzás nélkül kérjük; a lábjegyzetet sorkizártan, szimpla sortávval.

Hivatkozásokat lábjegyzetben és nem végjegyzetben kérünk. Külön irodalomjegyzék, bibliográfia a tanulmány végén nem feltétlenül szükséges, de szívesen vesszük, különösen, ha egy szerzőtől több művet is idéznek, és az i.m.-mel való hivatkozás zavart okozhatna. Ilyen esetben javasoljuk a jegyzetekben a szerző és évszám alapján történő rövid hivatkozást. Ha nincs külön irodalomjegyzék, az első alkalommal való idézést teljes formában kérjük, utána pedig i.m., illetve i.h. formában. Kereszthivatkozások ne legyenek. Folyóíratcikk, könyvfejezet címét idézőjelek között, normál betűvel kérjük, folyóírat, könyv címét dőlt betűvel.

Minden esetben pontos irodalmi hivatkozást kérünk (megjelölve a kezdő és záró oldalszámot, tehát nem 230sq. formában). Kérjük, az oldalszámot csak abban az esetben egyértelműsítsék p. (pp.) betűvel, ha az idézett mű jellegéből (katalógus, képkötet) következően egyébként nem volna világos, hogy oldalszámról van szó. Internetes hivatkozások esetén kérjük ellenőrizni, hogy az idézett oldal elérhető-e még, és kérjük a hivatkozás, illetve az ellenőrzés dátumát is feltüntetni.

Kérjük, klasszikus auktorok idézésénél ne alkalmazzanak kiskapitálist. Az auktorok nevét és műveik címét lehet a szakmában bevett rövidítésekkel külön magyarázat nélkül alkalmazni. Tudományos közéletünkben kevésbé ismert folyóiratok, sorozatok, kézikönyvek nevét vagy ne rövidítve írják, vagy az irodalomjegyzék végéhez csatoljanak rövidítésjegyzéket is.

Az idegen nyelvű, latin betűs kifejezéseket és idézeteket kérjük dőlt betűvel szedni, a görög, héber, kopt és szír idézeteket a megfelelő betűvel (más nyelvű szövegeket is szívesen látunk eredeti írásmóddal). Kérjük, hogy ne külön görög, héber stb. betűkészletet használjanak, hanem unicode betűket (ha egyes ékezetes betűket az alapbetűtípussal nem tudnak létrehozni, Palatino Linotype betűt ajánlunk).

A görög neveket a szerző szándéka szerint tudományos vagy magyaros átírásban, egy cikken belül következetesen kérjük. Kérjük, görög neveket – latin auktor idézését kivéve – ne írjanak át latinosan (pl. Achilles, Homerus).

Képek esetén a képaláírásokat a szöveg legvégén beszámozva kérjük megadni. A képeket ne ágyazzák be a dokumentumba, hanem külön képfájlban, a lehető leg-

nagyobb méretben és felbontásban (tehát min. 1000x1000 pixel) küldjék, és a szövegben jelöljék meg, hová szerkesszük be a képet.

A tanulmányokhoz kérünk körülbelül 15 soros angol, német, francia, olasz vagy latin nyelvű rezümét a cikkkel közös fájlban, a szöveg végén. Kérjük, hogy szerzőink nevük mellett adják meg a következő információkat: születési év, tudományos fokozat, a tudományág, melynek művelőjeként a „Számunk szerzői” rovatban szeretnék magukat azonosítani, oktatási-kutatási hely. Recenziók esetében a recenzeált mű minden könyvészeti adatát kérjük a cikk címében, illetve alcímében megadni.

A korrektúrát a Word Eszközök menüjének Változások követése gombja alatt a Módosítások elfogadása vagy elvetése lehetőségnél, Elfogadja, illetve Elveti gombokkal az adott helyen jelezve kérjük vissza.

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Újkor és legújabb kor

BOGNÁR Zalán: „Orosz őrség van velünk és hadifogoly-élelmezést kapunk.” Magyarok munkaszolgálaton a Vörös Hadseregnél

ERDEI Ildikó: Sir Isaac Newton: Észrevételek Dániel próféciájáról és Szt. János apokalipsziséről

GALAMBOS István: Az állambiztonság hálózatának újraszervezése Várpalotán 1956 és 1960 között

PAPP Ágnes: „Fogd el a lélek árján fénylő forró igéket!” Weöres Sándor és Kosztolányi Dezső nyelvfelfogása

Francisco Suárez: Disputationes metaphysicae (1597). Fordította: VASSÁNYI Miklós

KULT László Thomas Flemming könyvéről (*A berlini fal története*)

Beszámoló a *Spirituális közvetítő* című konferenciáról

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Az előző számunkban megjelent Die Metaphysik der Liebe by Pico című cikkemhez nyújtott segítségért szívből jövő köszönetemet szeretném kifejezni Édesanyámnak, Majer Ferencnének, aki azt németre fordította, valamint Szatmári Petra anyanyelvi lektornak, Vassányi Miklósnak és Fülöp Józsefnek, kedves kollégáimnak, akik a szöveget áldozatos munkával gondozták.

Imregb Monika